

Zinweging

**De leergangen retorica:
van intensief groepsproces tot gloedvol betoog**

**Jan Chr. Vaessen
November 2010
Augustus 2015**

Inhoud

Voorwoord	5
<i>Opzet van de cursus</i>	6
<i>De theorie in vogelvlucht</i>	9
1. Verbinding met jezelf	10
2. Verbinding met je bronnen	12
3. Verbinding met je publiek	17
<i>Voorbeeld van een brontekst</i>	18
I. Psychologie, verbinding met je zelf	21
<i>Chakra's: centra van levensenergie</i>	21
<i>De afzonderlijke chakra's of bewustzijnslagen</i>	23
<i>De innerlijke samenhang van het chakra-systeem</i>	27
<i>De chakra's en de retoriek</i>	30
II. Hermeneutiek, verbinding met je bronnen	33
<i>Interpretatiemodellen die uitgaan van de tekst</i>	35
1.a De onbevangen/naïeve lezing van de Bijbel	35
1.b De historische kritiek.	37
1.c Het structuralisme.	38
<i>Interpretatiemodellen die uitgaan van de lezer</i>	39
2.a De vrije meditatie, Schleiermacher.	39
2.b Het gerichte invoelen, Dilthey.	40
2.c Gadamers Wirkungsgeschichte.	42
<i>Tekst én lezer, Ricoeur</i>	46
3.a De taal als discours	46
3.b De tekst.	47
3.c Metaforen en symbolen	48
3.d Verklaren en begrijpen in een nieuw verband.	49
<i>Coherente hartverbinding, Vaessen</i>	51
4.a Aantrekkingskrachten tussen atomen	51

4.b Licht in de kern van de kwantumvelden	52
4.c Tekst, lezers én coherente hartverbinding	53
4.d Kwantumsprongen	53
<i>Tot besluit</i>	56
III. Retoriek, verbinding met je publiek	57
<i>Retoriek als (levens)kunst</i>	57
<i>De creatieve stilte</i>	59
<i>Het BWAD schema</i>	60
Voorbeelden	61
<i>Opzet van het verhaal</i>	61
Voorbeelden	63
<i>Illustraties</i>	64
Voorbeelden	65
<i>Kop en staart</i>	66
<i>Conclusie: spreek vanuit je hart</i>	66
IV. Stromende energie	68
<i>Ontspannen op een zeilboot bij harde wind</i>	68
<i>Ontspannen op een paardenrug</i>	70
<i>Ontspanning als basis van de retorische energie</i>	72
Stromende energie - betekenis ontvangen	73
Stromende energie - betekenis geven	74
Stromende energie - hoopvolle transformatie	76
V. Verder denken in een vervolgtraject	78
<i>Theatertechnieken voor de retoriek</i>	78
<i>Authenticiteit in de retorica en de retoriek</i>	80
Het Hebreeuwse denken	80
Het Griekse denken	82
Noodzakelijkheid en waarschijnlijkheid in het premoderne waarheidsbegrip	84
Quintilianus, De opleiding tot redenaar	86
Ricoeur en de synthese van Grieks en Hebreeuws denken	87
Authenticiteit in de retorica en de retoriek	89

<i>Een goed diner</i>	92
Good governance	92
Kant en Lévinas	93
Emanuel – God met ons	95
Een goed diner	96
<i>A different way of knowing – a desperate need of theology and preaching in an age of cognitive chaos</i>	99
Cognitive imperialism versus holistic thought	100
Cognitive chaos and quantum physics	104
Well being in the global village (Sloterdijk) and communicative self-directing (Cornelis)	108
Heart connection as ground for a holistic way of knowing in theology and preaching	114
<i>Van interpretatie naar inspiratie</i>	118
Van interpretatie naar inspiratie	118
De kwantumsprong	118
Coherente hartverbinding	120
Aanbevolen literatuur	122

Voorwoord

Voor je ligt de reader voor de cursus die gaat over het spreken in het openbaar, ook wel aangeduid met de term retoriek. Al uit de titel en de inhoudsopgave heb je kunnen zien dat retoriek, het spreken in het openbaar, voor mij veel meer inhoudt dan het vertrouwde communicatieschema zender - boodschap – ontvanger suggereert. De retoriek zoals ik die voor ogen heb stijgt uit boven dit oude schema, waarmee je een publiek op je hand probeert te krijgen. In reclame-uitingen zijn vaak verborgen verleiders werkzaam en ook politici laten zelden of nooit hun verborgen agenda's zien. Ik beoog een retoriek, waarin de spreker boven dit machtsgebeuren uitstijgt. De spreker zoekt contact, verbondenheid met zijn of haar publiek om vervolgens samen door de energie die tussen spreker en publiek gaat stromen te worden meegenomen naar een hoger plan. Dat betekent een zekere kwetsbaarheid van de spreker, die het proces nooit helemaal onder controle heeft. Het betekent een samengaan van betekenis ontvangen en geven, dat begint bij de spreker en zich voortzet in het publiek in een voortgaand proces. Het betekent delen van waarde waarvan iedereen beter wordt. Het betekent uiteindelijk dat alle elementen in het oude communicatieschema echt in beweging komen en wel in een spannend zoekproces, dat je zou kunnen aanduiden met het begrip 'retorica'.

In deze reader worden de drie belangrijke onderdelen van dit zoekproces, die tegelijkertijd de theoretische blokken van de cursus vormen, besproken: de psychologie, het zoeken naar verbondenheid met jezelf en de ander (dagdeel 2) de hermeneutiek, de leer van de interpretatie (dagdeel 3), de retoriek, de leer van de welsprekendheid (dagdeel 4). Ik heb geprobeerd om de vaak best wel lastige theorie tot de echt noodzakelijke hoofdpunten te beperken en die in hapklare brokken aan te bieden. Het is aan te raden om de in elk dagdeel te behandelen theorie van te voren te bestuderen, zodat als we bij elkaar zijn, nog beter met de stof kunnen stoeien. Het is wel nodig dat je de theo-

rie eigen maakt, omdat we er uitgebreid gebruik van gaan maken bij het opzetten van een eigen verhaal die je in de groep gaat houden (dagdelen 5 en 6) en van het verhaal dat je voor een publiek gaat houden (dagdelen 8 en 9) en natuurlijk ook voor de bespreking daarvan. Voor dagdeel 7, heb ik een - wat betreft de theorie - afrondend stuk geschreven getiteld: 'Stromende energie', waar het volgens mij in retoriek gezien als (levens)kunst allemaal om draait. De beweging, die je zo als een rode draad door de verschillende theoretische blokken ziet ontstaan, is de manifestatie van ideeën in de materie en de integratie van het hoofd in het hart. We bewegen ons van theoretische denkmodellen naar een nieuwe ervaring van energiestromen in je hele wezen. Het is tenslotte ook best wel handig om de theorie als een soort naslagwerkje tot je beschikking te hebben.

Voor de duidelijkheid geef ik hier ook nog even de opzet van de hele cursus, de in de afzonderlijke hoofdstukken te behandelen theorie in een nutshell en de tekst van *Graceland* als voorbeeld van een tekst die in het eerste deel van de cursus als bron dienst kan doen. Deze tekst wordt ook gebruikt voor de voorbeelden die ik in de theorie geef.

Opzet van de cursus

Dagdeel 1. Kennismakingsronde. Bespreking van het programma. Korte inleiding in de theorie van de cursus: technieken van zelfbewustwording (chakra-psychologie), de interpretatieleer (hermeneutiek) en de leer van de welsprekendheid (retoriek). Vaststellen van een te bestuderen tekst, die voor alle deelnemers relevant is, bij voorkeur voor het eigen vakgebied. Deze tekst zal op dagdeel 3 in de groep besproken worden. Op dagdeel 5 en 6 moet over dezelfde tekst een korte lezing (niet langer dan 10 minuten) worden gehouden.

Doel van dit eerste dagdeel is een zo goed mogelijke indruk te krijgen van de deelnemers en de te behandelen stof.

Dagdeel 2. De theorie: behandeling van de chakra-psychologie toegepast op zelf-bewustwording in relatie met de ander. Hier begint de zoektocht naar verbondenheid, zoals die werkt in het ontvangen en geven van be-

tekenis in de hermeneutiek en de retoriek. Zelfonderzoek, de confrontatie met jezelf aangaan. Omgaan met spanning en zenuwen, je onzekerheid en faalangst benoemen en de relatie daarvan met je bronnen en je publiek. Het belang van de stilte, chakra-meditatie.

Het doel van dit dagdeel is te komen tot een positief zelfbeeld dat je graag wilt delen met je gehoor.

Dagdeel 3. De theorie: behandeling van de interpretatieleer toegespitst op de bestudeerde tekst. Daarna vertelt elke deelnemer wat hem of haar het meest heeft aangesproken in de bestudeerde tekst. Gesprek over de persoonlijke motivatie bij de aandachtspunten. Waarom zijn deze aandachtspunten gekozen en andere niet. Het gesprek zal opleveren, dat het onderwerp veel meer betekenissen oproept, dan men in eerste instantie zelf dacht. Toch moet een bepaalde invalshoek worden gekozen voor de lezing. Hoe doe je dat en op grond waarvan?

Doel is te komen tot het besef van de rijkdom aan betekenis van een tekst of bron en van de eigen keuzevrijheid daarin.

Dagdeel 4. De theorie: behandeling van de retoriek toegespitst op de techniek van het opzetten van een toespraak. In het toespreken van een publiek bewerk je bewustzijn. Daarvoor zijn een aantal randvoorwaarden van kracht. Hoe maak je die vruchtbaar? Oefenen van de behandelde theorie: het maken van een opzet voor je lezing van dagdeel 5. Bespreken van de resultaten.

Doel: leren om een toespraak zo op te zetten dat je zowel rekening houdt met de rijkdom van je bron (en de weerstanden die dat bij je publiek kan oproepen) en duidelijk bent in je eigen keuzes daarin.

Dagdeel 5. Alle deelnemers houden hun (uitgeschreven) lezing (max. 10 minuten) over de afgesproken tekst. Daarbij wordt de praktijksituatie zoveel mogelijk nagebootst: uitgewerkte tekst, lessenaar, publiek. Gelet wordt op lichaamshouding, uitstraling, en of deze overeenkomen met de boodschap. Na elke lezing houden we ook een kritische inhoudelijke evaluatie aan de hand van de behandelde theorie.

Doel is het oefenen van zelfbeheersing en het leren geven en ontvangen van systematische feedback.

Dagdeel 6. Als dagdeel 5

Dagdeel 7. Korte herhaling en evaluatie van de tot nu behandelde theorie met het oog op de energie die gaat stromen tussen spreker en publiek.

- a) De stromende energie, ontspanning. Omgaan met de stilte: meditatie en het belang van het loslaten in een creatief proces. De beperkingen van taal: niet meer dan 20% van de communicatie gaat via taal.

Doel: het zelfbewust verleggen van je eigen grenzen en jezelf toestaan om ook door nieuwe betekenislagen te worden verrijkt.

- b) De stromende energie, creativiteit. Meer zeggen met minder woorden. Eén worden met je publiek. Boven je zelf uitgetild worden en samen genieten van 'de flow'. De kunst van het improviseren.

Doel: je retorische vaardigheid dienstbaar maken aan een groter geheel.

Dagdeel 8. Iedere deelnemer kiest zelf een onderwerp, waarover hij of zij een lezing gaat houden voor een echt publiek. Daarvan wordt dan een video-opname gemaakt en deze wordt met de uitgeschreven tekst van de lezing mee genomen naar de groep. De opname en de uitgeschreven tekst worden tijdens dit dagdeel kritisch bekeken en besproken aan de hand van de behandelde theorie.

Het doel van deze sessie is je eigen (spreek)praktijk te confronteren en te verrijken met de tot nu toe behandelde stof.

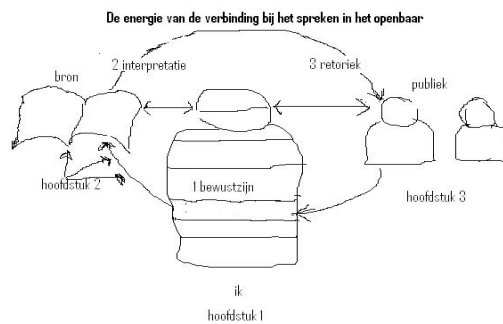
Dagdeel 9. Als dagdeel 8

Dagdeel 10. Het verband tussen de theorie van deze cursus (psychologie, hermeneutiek, retoriek en bewustwording) en bedrijfs- en andere strategieën. Evaluatie van het praktisch nut van de wat bredere kijk op het spreken in het openbaar, zoals we die in deze cursus hebben leren kennen en geoefend.

Eventuele vervolgafspraken.

Doel van dit laatste dagdeel is de integratie van woord en daad.

De theorie in vogelvlucht

Een leergang retoriek: van intensief groepsproces naar gloedvol betoog. In dit leertraject gaat het vooral om verbinding: verbinding met jezelf, met je bronnen, met je publiek. In die verbinding gaat er nieuwe energie stromen tussen alle partijen, een energie die je meeneemt naar een nieuwe - veel plezieriger - beleving van het spreken in het openbaar.

1. Verbinding met je zelf. Je leert de zeven verschillende centra van levensenergie (of bewustzijnslagen) kennen die denken, spreken en handelen sterk beïnvloeden. Materie en geest vloeien daardoor op een harmonieuze manier ineen, waardoor je zelfverzekerdheid, betrokkenheid en kennis gaat integreren en uitstralen.
2. Verbinding met je bronnen. Je leert zeven verschillende modellen kennen waarmee je je bronnen kunt interpreteren. Daarmee krijg je veel meer vrijheid om bewust en verantwoord met interpretaties te spelen en haal je ook veel meer uit je bronnen dan je eerste instantie voor mogelijk hield.
3. Verbinding met je publiek. Je leert hoe je een effectief verhaal kunt opzetten, waarin je authentiek blijft – dat wil zeggen in verbinding met jezelf en je bronnen – en tegelijkertijd echt aansluit bij je publiek – dat wil zeggen rekening houdt met de wensen en weerstanden die daar leven.

1. Verbinding met jezelf

De 7 centra van levensenergie of bewustzijnslagen, die zich ontwikkelen vanaf de baarmoeder tot de jong volwassenheid, zijn de chakra's uit de oude Veda literatuur. Verbinding maken tussen deze lagen bewerkt dat er nieuwe energie stromen door je hele wezen en dat is precies wat verbinding met jezelf betekent. In vogelvlucht ziet het chakra-systeem er als volgt uit:

- Chakra 7 cognitie
- Chakra 6 intuïtie
- Chakra 5 communicatie
- Chakra 4 liefde
- Chakra 3 macht
- Chakra 2 emotie
- Chakra 1 overleving

Overleving.

(bibberend poppetje voor een publiek)

De angst van de eenzaamheid voor een publiek grijpt je ineens bij de keel. Je wilt wel door de grond gaan. Wat doe je? Aarden! Diep ademen, knieën licht buigen en probeer dan de aarde onder je weg te drukken. Resultaat: het fijne gevoel dat de aarde je blijft dragen en jij zit in ieder geval lekker in je vel. Je

publiek voelt je innerlijke rust en gaat daarin mee.

Emotie

(onzeker poppetje dat zich vastklampt aan de lessenaar)

Het voelt nog steeds onbestemd en onzeker zo alleen voor een groot publiek. Je zoekt daarom maar houvast, vaste grond en bescherming achter de lessenaar. Hoe kom je van dat gevoel af? Ga bewegen, over het podium, achter de lessenaar, versterk je verhaal met lichaamstaal. Zo kom je als spreker ook zelf psychisch in beweging. Je publiek zal ook daarin meegaan, losser worden en misschien ook wat onrustiger.

Macht

(vastberaden poppetje dat aandacht van het publiek afdwingt)

Er ontstaat een hoop ruis in je publiek. Mensen luisteren niet meer naar je, je hebt het gevoel dat je ze kwijt bent. Hoe krijg je de aandacht weer terug? Spreek heel zacht, of zeg niets meer. Wacht in stilte zonder veel te bewegen tot je publiek zich afvraagt: 'wat gebeurt daar op het podium' en ze weer naar je gaan luisteren. Zo dwing je aandacht af en verdwijnt de ruis.

Liefde

(poppetje met een groot hart)

Je staat en beweegt zeker voor je publiek, deelt met de mensen een zekere dynamiek, stiltes en enthousiasme wisselen elkaar af in je verhaal en je hebt de ervaring dat wat jij aan energie geeft aan je publiek je ook op een andere manier weer terug krijgt. Samen kom je in een flow en wordt je met z'n allen opgetild in de beweging naar een hoger plan.

Communicatie

(poppetje met noten op een notenbalk)

Je bent je bewust van wat je met publiek wilt delen en daaraan pas je je stemgeluid - volume en toonhoogtes - aan. De lagere tonen en de zachte stem gebruik je om verstilde energie en innerlijke rust te delen, de hogere tonen en wat meer volume om enthousiasme en werklust te stimuleren. Dat

alles in een intens contact met je publiek, waarin de energie heen en weer flitst.

Intuïtie

(poppetje in meditatiehouding)

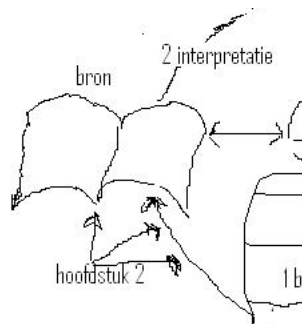
Je krijgt gaandeweg steeds meer voeling met de diepere en zelfs vóórtalige lagen in het bewustzijn van je publiek en je laat je daar in meevoeren. Een enkel woord, een stilte, of wat je maar in de gedachten komt maakt het respect dat je daarvoor hebt duidelijk. De gezamenlijke beweging in dat bewustzijn wordt puur genieten.

Cognitie

(poppetje met publiek onder een regenboog)

Quantum theorie, fractaal denken, nieuwe galactische energiebundels, zelfkennis en -transformatie, nieuwe interpretaties van de bestaande en vaststaande werkelijkheid, alles wordt mogelijk. Zo ga je met plezier en bescheidenheid over hetzelfde onderwerp een heel nieuw verhaal houden. Zo wordt elke lezing die je houdt een nieuw avontuur van de geest – voor jezelf en voor je publiek.

2. Verbinding met je bronnen

Als je een boek leest kun je daar op verschillende manieren mee omgaan. Er zijn zeven verschillende modellen waarmee je zo'n boek kunt interpreteren. Je kunt daarbij uitgaan van de tekst en zoveel mogelijk te weten proberen te komen over het boek zelf. Je kunt ook uitgaan van jezelf als lezer en vooral daaraan aandacht geven wat jou heel persoonlijk raakt. Je kunt ook proberen om beide uitersten in de interpretatie te combineren.

1. Modellen die uitgaan van de tekst, betekenis ontvangen
(groot boek, klein poppetje die zich wil laten informeren)
 - a. De onbevangen lezing
(groot boek, gelukkig poppetje)
Zonder kritische vragen te stellen en zonder enige afstand te ervaren laat de lezer zich op een heel directe manier gezeggen door zijn - veelal klassieke - tekst. Dat is mogelijk, omdat beide zich nog bevinden in het oude Griekse logische systeem dat *logos* heet en dat tot de Renaissance als enige het denken en het kennen heeft bepaald. Alles hangt daarin op een overzichtelijke manier met elkaar samen met de aarde als middelpunt van het heelal.
 - b. De historische kritiek
(groot boek, kritisch poppetje)
Copernicus en Galilei kwamen er achter dat de zon middelpunt is van het heelal en niet de aarde. Men ging afstanden, ook de historische, op een nieuwe manier ervaren en probeerde uit te vinden hoe de tekst zoals we die in handen hebben is ontstaan. Sociale, culturele, religieuze achtergronden die de schrijver hebben beïnvloed gaan helpen om de tekst beter te begrijpen.
 - c. Het structuralisme
(groot boek, poppetje in verwarring)
Hubble ontdekte veel meer zonnestelsels in het heelal en inmiddels waren er ook al heel veel verschillende logische systemen ontwik-

kelt om naar een tekst of de werkelijkheid te kijken. De tijd wordt als storende factor ervaren en even tussen haakjes gezet. We kijken nu alleen nog naar de structuur van een tekst en hoe die is opgebouwd. Daardoor kunnen heel diepe lagen in de tekst worden blootgelegd, maar gaat er ook iets verloren aan historisch besef.

2. Modellen die uitgaan van de lezer, betekenis geven (groot geïnspireerd poppetje, klein boek)
 - a. Schleiermacher (1 groot poppetje, klein boek)

Inmiddels zijn er zoveel manieren om een tekst te interpreteren, dat je door de bomen het bos niet meer ziet. Dan wordt het juist belangrijk om te ervaren waardoor jij precies door deze tekst wordt geraakt. De persoonlijke beleving van de individuele lezer bepaalt daarmee wat de eigenlijke betekenis van de tekst is.
 - b. Dilthey (meer grote poppetjes, iets groter boek)

De individuele persoonlijke beleving van een boek, een klassieke tekst, de werkelijkheid is wel een beetje smalle basis om de hele betekenis ervan te bepalen. Je kunt ook zeggen dat sociale, culturele, religieuze patronen waar wij zelf inzitten een goed sjabloon zijn, dat we op de een of andere manier delen met de mensen in de tekst of andere bron en dat dus kan helpen om die bronnen te leren kennen.
 - c. Gadamer (groot poppetje in drie lagen, groot boek)

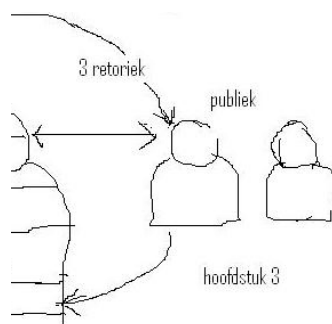
Het kennen wordt aangevuld met een diepere laag die in het 'zijn' wortelt. Daarom laat je als lezer eerst je eigen en diepste vooroordelen ten aanzien van een tekst of bron gelden. Vervolgens ga je de tekst bestuderen en analyseren met alle middelen die je ter beschikking staan. Met de resultaten daarvan ga je je vooroordelen wat bijstellen en zo kom je tot een steeds weer nieuw begrip van de tekst.

3. Ricoeur: tekst én lezer, betekenis ontvangen en geven (groot boek, iets kleiner avontuurlijk poppetje)
Ricoeur brengt tekst en lezer samen in één groot samenhangend interpretatiemodel, dat vooral het structuralisme en Gadamer samenbrengt maar waarin ook de andere modellen meeklinken.
 - a. Taal
Allereerst is taal als de nauwe poort die toegang geeft tot de werkelijkheid als geheel. Taal is een tijdloos grammaticaal systeem, maar daarin gebeurt wel heel veel. Zo brengt elke taalkundige zin deze twee aspecten samen - het tijdloze zelfstandig naamwoord en het in de tijd gebeurende werkwoord. Daarom is de taalkundige zin ook de basis van alle taal.
 - b. De tekst
De afstand tussen taal als systeem en taal als gebeuren wordt vooral duidelijk in de afstand tussen tekst en lezer. Beide hebben daar hun eigen autonomie. De tekst werpt een geheel eigen wereld voor zich uit en de lezer wordt uitgenodigd om in die wereld te stappen en grondig te verkennen, en daar dan vervolgens zijn of haar eigen ervaringen te beleven.
 - c. Symbolen en metaforen
Die ervaringen gaan ver en diep. Met het symbool komen zelfs de vóórtalige dieptes van de wereld van de tekst en van de werkelijkheid waarin de lezer leeft aan de oppervlakte. Met de metafoor kan die werkelijkheid op een nieuwe manier worden geïnterpreteerd en vorm gegeven.
 - d. Het récit
De lezer blijft op deze manier discipel, leerling, van de tekst om er door verrijkt te worden, te groeien in kennis en inzicht en om de verantwoordelijkheid van de creatieve verbeelding op zich te gaan nemen voor het scheppen van een betere wereld – in wetenschap, kunst, religie of wat voor ambacht dan ook. Want: ‘het is de tekst die in zijn universele kracht om werelden te openen een zelf geeft aan het ego.’

4. Vaessen, coherente hartverbinding
(globe, boek, blijе poppetjes springend over een vuur)
Voortbouwend op de hermeneutische fenomenologie van Ricoeur probeert Vaessen een stapje verder te gaan door zich niet te beperken tot de menselijke werkelijkheid, maar ook de nieuwe werkelijkheid van de kwantumfysica met haar geheel eigen logica bij de interpretatie te betrekken. Dat betekent ook dat niet alleen meer betekenis wordt ontvangen uit teksten, maar ook uit bewustzijnsvelden die (nog) niet in teksten zijn vast gelegd.
 - a. Aantrekkingskracht in de subatomaire werkelijkheid
Atomen trekken elkaar niet alleen aan door middel van elektromagnetische krachten, maar ook door middel van resonantie van trillingsgetallen van de lichtdeeltjes – fotonen – die rond hun kernen razen. Licht, resonantie en harmonie behoren dus tot de meest elementaire bouwprincipes van alles dat is en leeft.
 - b. Licht in de kern van de kwantumvelden
Voorbij het (westers) cognitief imperialisme (chakra 3) openen zich de velden van alle andere chakra's en wordt de dominantie van het westers denken en haar eenzijdige logica doorbroken, zodat onze geest zich gaat openen voor de nieuwe, en voor velen chaotische, logica van de kwantumrealiteit met haar onuitputtelijke lichtbron.
 - c. Tekst, lezers én coherente hartverbinding
Het hartchakra is in de chakrapsihologie de verbindende schakel tussen alle andere chakra's en zorgt ook voor harmonieuze verbinding met de ander, mens (in gesproken woord en geschreven tekst), natuur (organisch en anorganisch), kosmos en alle kwantumvelden waar zij toe behoren.
 - d. Kwantumsprongen
Deze harmonieuze verbinding met de werkelijkheid als geheel en al haar kwantumvelden kun je ervaren als kwantumsprongen. De te interpreteren en te ontdekken werkelijkheid wordt exponentieel vergroot, het mysterie van het niet begrijpen heeft er een rechtmatige

plek, de verbinding zorgt voor duurzame en vreugdevolle verantwoordelijkheid voor alles wat is en leeft, en je wordt blij van de betere wereld die we zo samen gaan scheppen.

3. Verbinding met je publiek

Ben je op een integere manier in verbinding met jezelf, ben je op een creatieve manier in verbinding met je bronnen, dan is al tweederde of zelfs meer van het werk gedaan om in verbinding met je publiek te komen. Met je verhaal of lezing bewerk je bewustzijn van je publiek en daar gelden een aantal randvoorwaarden. De belangrijkste is dat de gemiddelde mens niet langer dan 15 tot 20 minuten nieuwe stof kan opnemen en verwerken. Een eenvoudige en heldere structuur van je betoog met niet meer dan 5 of 6 denkbewegingen is daarvoor heel belangrijk. Om daar toe te komen is het handig om eerst een zogenaamd BWAD-schema te maken.

(poppetje met BWAD-schema in een wolkje)

De BWAD

1. Boodschap
Wat is het precies dat je uit je bronnen met je publiek wilt delen?
2. Weerstand
Welke weerstanden verwacht je in je publiek ten aanzien van je boodschap?

3. Advies
Welke advies wil je meegeven op korte termijn?
4. Doel
Wat is voor jou het doel van je verhaal op wat langere termijn?

(structurerend poppetje)

Als je dit allemaal in 1 regeltje per onderdeel hebt geformuleerd, dan heb je de kern van je verhaal te pakken. Daaruit kun je dan vrij snel een opzet destilleren voor je verhaal, een eenvoudige en heldere structuur met 5 of 6 denkbewegingen, die logisch met elkaar samenhangen. Wees zorgvuldig met (voor)beelden want beelden en illustraties werken vaker sterker dan woorden.

(blij poppetje met aandachtig publiek)

Een verhaal is pas af als je het voor een publiek hebt gehouden. Maar met de zorgvuldige voorbereiding die je eraan hebt gegeven zul je stevig in je schoenen staan op het podium en plezier beleven aan de ervaring die je daar deelt met je publiek.

Voorbeeld van een brontekst

Lees de onderstaande tekst van Paul Simons' lied Graceland en probeer de voor jou relevante betekenis eruit te halen. Vrije associatie, een uitgebreid onderzoek naar de historische achtergronden van deze tekst via internet of een analyse van de poëtische structuur van deze tekst, dat bepaal je zelf. Als je het gevoel hebt, dat je na je onderzoek meer weet over deze liedtekst dan toen je er aan begon, dan wordt dat de basis voor je verwerking van deze bron in een boeiende lezing.

Graceland (Paul Simon)

The Mississippi Delta was shining
Like a National guitar

I am following the river
Down the highway
Through the cradle of the civil war

I'm going to Graceland
Graceland
In Memphis Tennessee
I'm going to Graceland
Poorboys and Pilgrims with families
And we are going to Graceland
My traveling companion is nine years old
He is the child of my first marriage
But I've reason to believe
We both will be received
In Graceland

She comes back to tell me she's gone
As if I didn't know that
As if I didn't know my own bed
As if I'd never noticed
The way she brushed her hair from her forehead
And she said losing love
Is like a window in your heart
Everybody sees you're blown apart
Everybody sees the wind blow

I'm going to Graceland
Memphis Tennessee
I'm going to Graceland
Poorboys and Pilgrims with families
And we are going to Graceland

And my traveling companions
Are ghosts and empty sockets

I'm looking at ghosts and empties
But I've reason to believe
We all will be received
In Graceland

There is a girl in New York City
Who calls herself the human trampoline
And sometimes when I'm falling, flying
Or tumbling in turmoil I say
Oh, so this is what she means
She means we're bouncing into Graceland
And I see losing love
Is like a window in your heart
Everybody sees you're blown apart
Everybody sees the wind blow

In Graceland, in Graceland
I'm going to Graceland
For reasons I cannot explain
There's some part of me wants to see
Graceland
And I may be obliged to defend
Every love, every ending
Or maybe there's no obligations now
Maybe I've a reason to believe
We all will be received
In Graceland

I. Psychologie, verbinding met je zelf

Een aspect dat van doorslaggevend belang is voor het op gang komen van een energiestroom tussen jou en je publiek is dat je coherent bent. En onder coherentie versta ik verbinding – met jezelf, je boodschap, je bronnen, je publiek. In wezen gaat maar een klein deel van de communicatie tussen mensen met woorden. Sommigen zeggen 20% anderen 10%. Feit is dat, als je niet innerlijk coherent bent met je boodschap, je wat staat te beweren waar je eigenlijk niet echt achter staat, een publiek daar zo doorheen prikt, omdat ze dat haarscherp aanvoelt en dus alle zeggingskracht bij voorbaat verloren is. We beginnen daarom met een kijkje in ons zelf in verbondenheid met de ander en daarvoor gebruiken we de chakra-psychologie, die stamt uit de eeuwen oude Veda literatuur. Het is voor mij de meest volledige ontwikkelingspsychologie, die ik tot nu toe heb leren kennen.

Chakra's: centra van levensenergie

“You are at the beginning of a journey through the many dimensions of your own self, in which you will weave your past, presence and future into a complicated web of insight. This journey will bring you to a transformation of consciousness - over the rainbow bridge - that will connect spirit and matter, heaven and earth, body and soul. And while you are transforming yourself, you transform the world”.

Zo begint Anodea Judith haar *Handboek voor de Chakra-psychologie*, waarin zij de zeven chakra's (centra van vitale energie) bespreekt die elk mens bezit. Chakra's zijn centra van levensenergie die zich ontwikkelen in de normale ontwikkeling van een mens vanaf de baarmoeder tot aan de jong volwassenheid. Zij kunnen worden gevisualiseerd langs de ruggengraat vanaf het stuitbeen tot aan de kruin. Een kleurrijk geheel, want de kleuren van

de regenboog symboliseren de trillingsgetallen (*vibration modalities*) van het menselijk bestaan zoals die zich in de chakra's manifesteren. Het chakra-systeem zou je kunnen zien als een soort regenboogbrug vol hoop. De vitale kracht ontwaakt in de aarde om vervolgens z'n weg te dansen door de zeven chakra's naar het goddelijk bewustzijn. En zo wordt de regenboog een metafysische brug die materie en geest met elkaar verbindt, een soort spil van hoop die door een ieder van ons heengaat. Als een universeel teken van hoop verbindt zij zelfs culturen.

Hoewel het niet zelf fysieke organen zijn, zijn de chakra's wel sterk met het hele lichaam verbonden en oefenen daarop een grote invloed uit. Zoals elk chakra z'n eigen kleur heeft, zo is elk chakra ook direct verbonden met bepaalde delen van het lichaam. Elk chakra verbindt dan ook op een eigen manier de spirituele energie op een materieel niveau. De lagere chakra's zijn meer met het materiële welzijn verbonden, de hogere met het spirituele welzijn. Ze ontwikkelen zich gaandeweg, de één na de ander, op een voor ieder persoon weer andere, dat wil zeggen meer of minder harmonieuze manier. Ieders persoonlijke chakra-systeem is dan ook uniek. Toch zal het hele systeem streven naar een evenwicht van de zeven chakra's die onlosmakelijk met elkaar verbonden blijven en waarin tekorten in het ene chakra worden gecompenseerd door een teveel in het andere. Het meest gezonde evenwicht is natuurlijk dat elk chakra z'n eigen evenwicht heeft en harmonieus met de andere gaat samenwerken waardoor de vitale energie door het hele systeem gaat stromen.

In vogelvlucht ziet het chakra-systeem er als volgt uit:

- Chakra 7 cognitie
- Chakra 6 intuïtie
- Chakra 5 communicatie
- Chakra 4 liefde
- Chakra 3 macht
- Chakra 2 seksualiteit
- Chakra 1 overleving

De zeven chakra's symboliseren belangrijke gebieden van psychologische gezondheid – overleving, seksualiteit, macht, liefde, communicatie, intuïtie en cognitie – en corresponderen met de archetypische elementen – aarde, water, vuur, lucht, geluid, licht en denken – die op hun beurt weer corresponderen met de universele principes – zwaartekracht, polariteit, verbranding, evenwicht, trilling, verlichting en bewustzijn. Om een wat beter zicht te krijgen op het systeem als geheel gaan we nu alle chakra's afzonderlijk wat beter bekijken. Ik laat daarbij de Sanskrit namen weg en zal de chakra's benoemen met de getallen 1 tot en met 7.

De afzonderlijke chakra's of bewustzijnslagen

Chakra 1, overleving (aarde, zwaartekracht). *Kleur*: rood. *Ontwikkelingsfase*: drie maanden voor de geboorte tot een jaar. *Doel*: verankering. *Sferen*: wortels, aarden, voeding, vertrouwen, gezin, stabiele grenzen. *Identiteit*: fysiek. *Richting*: zelfbehoud. *Taken*: lichamelijke groei, ontwikkeling van het bewegingsapparaat. *Basisrechten*: zijn en hebben. *Stabiele kenmerken*: goede gezondheid, vitaliteit, goed geaard, oervertrouwen, je lekker in je vel voelen, kunnen ontspannen. *Locatie*: stuitbeen. *Tegenkracht*: angst.

In deze fase gaat alle energie en bewustzijn van de baby naar het leren omgaan met z'n eigen lichaam – zuigen, eten, verteren, vastpakken, zitten, kruipen, staan, lopen, objecten hanteren - en meer in het algemeen het zich verhouden tot de materiële wereld en de uitdagingen van de zwaartekracht. Het bewustzijn is naar binnen gericht en wel op overleving en lichamenlijk welzijn met weinig of geen besef van de buitenwereld. Er is symbiose met de moeder en nog geen onafhankelijkheid. Het ontdekken van de bewegingsfunctie is een eerste stap naar die onafhankelijkheid. Als alle lichamenlijke behoeftes worden bevredigd zal de ziel stevig geworteld zijn in het materiële lichaam en zal het kind zich welkom voelen in deze wereld. Het zal oervertrouwen ervaren en hoop, z'n lichamenlijke identiteit zal de basis worden voor veiligheid en een goede aarding, die weer zelfbehoud mogelijk maken.

Chakra 2, seksualiteit (water, polariteit) *Kleur*: oranje. *Ontwikkelingsfase*: zes maanden tot twee jaar. *Doel*: beweging en verbinding. *Sferen*: beweging,

ervaring, emoties, seksualiteit, behoeftes, lust. *Identiteit*: fysiek. *Richting*: zelfbevrediging. *Taken*: zintuiglijke ontdekking van de wereld, beweging. *Basisrechten*: voelen en plezier hebben. *Stabiele kenmerken*: gracieuze beweging, emotionele intelligentie, lust kunnen ervaren, jezelf en anderen koesteren, kunnen veranderen, gezonde grenzen. *Locatie*: heiligbeen. *Tegenkracht*: schuldgevoel.

Het tweede chakra wordt gekenmerkt door dualiteit, ervaring, voelen en mobiliteit en begint zich te ontwikkelen op de leeftijd van zes maanden. Toenemende visuele scherpte maakt het mogelijk voor het kind om z'n ogen te richten op objecten buiten zichzelf en zo krijgt het een breder visueel perspectief. En als het kind leert kruipen en lopen kan het zich ook in die richting gaan bewegen, dat wil zeggen buiten moeders directe bereik en kan het al korte periodes van onafhankelijkheid gaan ervaren. Dit bewegen is opwindend en tegelijkertijd beangstigend, onveilig en dus heel dubbel. Hier ontwikkelt zich het conflict tussen loslaten en verbonden zijn. Het eerste onderscheid tussen goed en kwaad, pijn en lust, afstand en nabijheid, ik en jij wordt hier ervaren, dat wil zeggen meer gevoeld dan begrepen. Primaire behoeftes moeten worden bevredigd, ervaring wordt verlangen en beide stimuleren het bewegen. Omdat de taalvaardigheden nog niet zijn ontwikkeld is het belangrijkste communicatiemiddel het gevoel, de emoties die om zorg en adequate antwoorden vragen. En zo wordt de emotionele identiteit ontwikkeld in het tweede chakra gericht op zelfbevrediging.

Chakra 3, macht (vuur, verbranding) *Kleur*: geel. *Ontwikkelingsfase*: anderhalf tot vier jaar. *Doel*: transformatie. *Sferen*: energie, activiteiten, autonomie, individuatie, wilskracht, zelfrespect, pro-activiteit, macht. *Identiteit*: ego-identiteit. *Richting*: zelfbepaling. *Taken*: maken van onderscheid, vestigen van autonomie. *Basisrechten*: handelen en een individueel persoon zijn. *Stabiele kenmerken*: verantwoordelijk, betrouwbaar, een evenwichtige en actieve wil, besef van zelfrespect en ego-kraacht, warme persoonlijkheid, zelfvertrouwen, spontaan, speels en humoristisch, zelfbeheersing, besef van eigen macht, het vermogen om uitdagingen aan te gaan. *Locatie*: buik. *Tegenkracht*: schaamte.

In deze ontwikkelingsfase voelt het kind zich veilig genoeg in z'n eigen individualiteit om te gaan experimenteren met de wil. Het machteloze verlangen van het tweede chakra wordt nu een daad van de wil met hoop op succes. Taalvaardigheid stelt het kind in staat om het verschijnsel tijd te begrijpen in termen van oorzaak en gevolg, impulsen kunnen worden beheerst en behoeftebevrediging uitgesteld. De instinctieve ontwikkelingen uit de voorgaande fasen komen nu bewust onder controle: het ego ontwaakt. De mogelijkheden tot zelfschepping en zelfbepaling worden onderzocht door middel van het trainen van de eigen wil in een machtsdynamiek die wordt gekenmerkt door een harmonieus evenwicht met de wil van anderen. Het breken van de wil van een kind als ook het onbepaalde macht geven aan het kind zijn extreem schadelijk voor zijn of haar verdere ontwikkeling. De eigen wil van het kind respecteren en zich laten vormen in het krachtenveld van en in harmonie brengen met de wil van anderen, daar gaat het om in chakra 3. Hier wordt dus de ego-identiteit gevormd.

Chakra 4, liefde (lucht, evenwicht) *Kleur*: groen. *Ontwikkelingsfase*: vier tot zes jaar. *Doel*: liefde en evenwicht. *Sferen*: liefde, evenwicht, eigenwaarde, relaties, intimiteit, toewijding, anima/animus, je uitstrekken naar en absorberen van. *Identiteit*: sociaal. *Richting*: zelfacceptatie en acceptatie van anderen. *Taken*: scheppen van relaties met leeftijdsgenoten en familie, ontwikkeling van de hele persoon. *Basisrechten*: beminnen en bemind worden. *Stabiele kenmerken*: meelevend, liefdevol, invoelend, eigenwaarde, altruïstisch, vredelievend, evenwichtig, adequaat verdedigingsmechanisme. *Locatie*: borst, hart. *Tegenkracht*: verdriet.

Het koppige egocentrisme van het derde chakra maakt nu plaats voor interesse in relaties buiten de kleine kring van het eigen gezin, dat wordt bepaald door vader en moeder. De groep met leeftijdsgenoten, de *peer group*, wordt belangrijk en liefde wordt bewuster beleefd, dat wil zeggen het gedrag wordt aangepast om liefde te verkrijgen dan wel uit te drukken. De autonomie van het kind, zoals dat is ontwikkeld in de relationele structuur van het eigen gezin, vormt de basis voor zijn of haar sociale leven. Deze structuur wordt nu uitgetoet in de *peer group* en de acceptatie daarvan in die groep is heel

belangrijk voor het gevoel van eigenwaarde van het kind. De meer abstracte vaardigheid van het conceptuele denken stelt het kind in staat om de wereld te gaan zien als een complexe verzameling relaties en hij of zij moet nu de 'ins en outs' gaan leren van deze nieuwe uitgebreide werkelijkheid. In het vierde chakra wordt dan ook de sociale identiteit ontwikkeld die is gebaseerd op zelfacceptatie, die nodig is om anderen te kunnen accepteren. Vastberadenheid en doelgerichtheid groeien hier en die zijn weer nodig voor de ontwikkeling van het volgende chakra.

Chakra 5, communicatie (geluid, trilling) *Kleur*: blauw. *Ontwikkelingsfase*: zeven tot twaalf jaar. *Doel*: communicatie en creativiteit. *Sferen*: communicatie, creativiteit, luisteren, resonantie, het vinden van je eigen stem. *Identiteit*: creatief. *Richting*: zelfexpressie. *Taken*: creatieve expressie, communicatieve vaardigheden, symbolisch denken. *Basisrechten*: de waarheid spreken en aanhoren. *Stabiele kenmerken*: expressieve stem, goede luisteraar, een goed gevoel voor ritme en timing, heldere communicatie, creatief leven. *Locatie*: keel. *Tegenkracht*: leugens.

Goed geworteld in z'n sociale werkelijkheid en met een krachtige eigenwaarde gebaseerd op een gezonde ontwikkeling in de voorgaande fasen is het kind nu klaar om anderen iets terug te geven en de wereld iets van z'n creatieve zelf aan te bieden. Het denken wordt meer symbolisch, wat de creativiteit en het abstracte denken stimuleert. Dit is een periode van expansie, experimenten en creativiteit, die moet worden ondersteund en gestimuleerd door goede voorbeelden. In het vijfde chakra wordt dus de creatieve identiteit gevormd waarvan zelfexpressie het belangrijkste kenmerk is.

Chakra 6, intuïtie (licht, verlichting) *Kleur*: indigo. *Ontwikkelingsfase*: adolescentie. *Doel*: het herkennen van patronen. *Sferen*: verbeelding, intuïtie, visualisatie, inzicht, dromen, visioenen. *Identiteit*: archetypisch. *Richting*: zelfreflectie. *Taken*: het vormen van een persoonlijke identiteit, de vaardigheid om patronen te observeren. *Basisrechten*: het recht om te zien. *Stabiele kenmerken*: intuïtief, ontvankelijk, verbeeldend, goed geheugen, toegankelijk voor dromen, symbolisch kunnen denken, kunnen visualiseren. *Locatie*: derde oog achter het voorhoofd. *Tegenkracht*: illusie.

Voor het ontwaken van dit chakra is de ontwikkeling van de vaardigheid om patronen te herkennen en die toe te passen bij belangrijke beslissingen een absolute must. Met behulp van z'n verbeelding gaat het kind zich een symbolisch beeld vormen van de wereld. Dat betekent, dat de adolescent zijn of haar sociale identiteit gaat herbeziën, die in plaats van een gegeven van het vierde chakra ontwikkeld in de dynamiek en structuren van het gezin, nu een zaak wordt van bewuste keuze. De ontwakende interesse kan verschillende kanten op gaan: spiritualiteit, mythologie, symboliek in muziek, songteksten, filmsterren, de laatste mode op school, enz. Als deze interesses de kans krijgen om te rijpen zal dat leiden tot het vormen van een archetypische identiteit, die is gericht op zelfreflectie.

Chakra 7, cognitie (denken, bewustzijn) *Kleur*: violet. *Ontwikkelingsfase*: jong volwassenheid en daarna. *Doel*: begrijpen. *Sferen*: transcendentie, immanentie, overtuigingen, goddelijkheid, eenheid, visie. *Identiteit*: universeel. *Richting*: zelfkennis. *Taken*: assimileren van kennis, het ontwikkelen van wijsheid. *Basisrechten*: het recht om te weten en te leren. *Stabiele kenmerken*: kunnen observeren, analyseren en assimileren van informatie, intelligent, alert, bewust, onbevooroordeeld, kunnen denken, een gevoel van spirituele verbondenheid, wijsheid en wijs begrip. *Locatie*: kruin. *Tegenkracht*: gehechtheid.

Het zevende chakra wordt beheerst door de zoektocht naar betekenis, dat wil zeggen vragen over de zin van het leven, over het universum en over het innerlijke Zelf. Hier wordt een gevoeligheid ontwikkeld voor spirituele en religieuze sferen in relatie tot het eigen leven en overtuigingen. Dit maakt de ontwikkeling mogelijk van een levenshouding als een voortdurend veranderende structuur die de basis gaat leggen voor toekomstig gedrag. En daarom wordt in het zevende chakra de universele identiteit gevormd die gevonden kan worden door middel van zelfkennis in de kern van het ontwaakte Zelf

De innerlijke samenhang van het chakra-systeem

Dit zijn de zeven chakra's, centra van vitale energie, zoals die op een ideale manier en elk op z'n tijd zich ontwikkelen. Dat gebeurt op een minder of

meer bewust niveau en in een dusdanige onderlinge samenhang dat de afzonderlijke chakra's elkaar in beweging houden en zo het hele systeem van energie voorzien. De voorwaarde voor zo'n ideale ontwikkeling is dat zij plaats vindt in een positieve atmosfeer, waarin het zich ontwikkelende individu wordt omringd door louter liefde en zorg. Dat laatste is natuurlijk meer uitzondering dan regel, want geen mens is volmaakt. Het beschreven ontwikkelingsproces kan met behulp van de energie van chakra 7 op een meer bewust niveau worden herhaald als de desbetreffende persoon eenmaal de volwassenheid heeft bereikt en dat ook wenst. Normaliter komt zo'n wens op als de (jong) volwassene zich bewust wordt van bepaalde blokkades in de energiestroom in één of meerdere chakra's, wat ook zo'n gevolgen zal hebben voor de andere chakra's, omdat de chakra's als radertjes in elkaar grijpen.

Maar er is nog meer coherentie in het hele systeem: chakra 1 correspondeert met chakra 7, chakra 2 met chakra 6, chakra 3 met 5, waarmee alle chakra's dus zijn gecentreerd rond chakra 4, het hart chakra van de liefde. Dit betekent dat tekorten in bijvoorbeeld chakra 1 – een gebrek aan materiële veiligheid - worden gecompenseerd met een teveel in chakra 7, waarbij oervertrouwen alleen uit religieuze en kosmische sferen worden verwacht. In feite kan elke combinatie van een tekort en een teveel opduiken in een mensenleven en dan zal chakra 4 de ongezonde toestand van het systeem als geheel openbaren. Dat zal dan weer de volwassene stimuleren om a) de energiestromen in elk van zijn of haar afzonderlijke chakra's en in het systeem als geheel opnieuw te gaan onderzoeken en b) yoga en andere oefeningen te gaan doen om chakra's te stimuleren als er tekorten zijn en te kalmeren als er teveel aan energie is.

Voor zo'n herhaling van het ontwikkelingsproces en het herprogrammeren van het hele systeem heb je de bereidheid nodig om, met behulp van de energie van chakra 7, zelfkennis te verwerven. Dat is moeilijk vooral als de verworven kennis negatief is en absoluut niet vleidend. Daarom is ook de bewuste ontwikkeling van de chakra's in het volwassen leven onvoorspelbaar en verschillend voor ieder individu. Maar als iemand echt wil werken aan

zijn of haar chakra-systeem dan is de positieve levensenergie die door de chakra's stroomt sowieso een krachtig hulpmiddel. Daarmee ga je in plaats van de negatieve aspecten (de tegenkrachten) naar het onderbewustzijn te verdringen ze juist als een schaduw omarmen en vullen met positieve energie.

De energie die door het chakra-systeem stroomt is – naar analogie van de elektriciteit – afhankelijk van twee polen in het menselijk bestaan. Aan de ene kant is er de pool, die is gericht op de aarde waarmee je met je lichaam contact maakt (chakra 1) en aan de andere kant de pool van de hemel, die je met je geest en bewustzijn ervaart (chakra 7). De hoofdstroom van de energie is daarom ook een verticale beweging, die door de chakra's heen gaat van de aarde naar de hemel en terug. Als er energetisch contact wordt gemaakt met het lichaam noemen we dat dan ook 'aarden'. Je bent geaard als je stevig contact maakt met de aarde, vooral met de voeten en de benen, en je de solide materiële wereld gaat ervaren, voelen, bewerken. Die verbinding doet je veilig voelen, levendig, geconcentreerd en geworteld. Al wil je wel door de grond gaan, dat zal nooit gebeuren, de aarde zal je blijven dragen wat er ook gebeurt. Het bewustzijn aan de andere kant vindt haar oorsprong in de vluchtige eenheid die we geest noemen. Het bestaat uit je innerlijk inzicht, herinneringen, dromen, overtuigingen. Het bewustzijn organiseert ook de informatie die je door het observeren met je zintuigen hebben vergaard. Als het bewustzijn wordt losgemaakt van het lichaam wordt het uitgerekt en vaag, dromerig en leeg, maar wel in staat om lange reizen te maken.

Om de energie in staat te stellen om te gaan stromen moeten beide polen worden geactiveerd. Als bewustzijn wordt verbonden met ons lichaam, dan ervaren we een dynamische stroom van energie door ons hele chakra-systeem in twee richtingen. De eerste gaat naar boven van chakra 1 naar chakra 7 en wordt transcendentie of bevrijding genoemd. De leefwereld van het groeiende individu breidt zich geleidelijk aan uit totdat de grenzen compleet zijn verdwenen in de geestelijke sfeer. Het zou echter voor niemand enig nut hebben als het eindresultaat zou zijn dat je weg kunt vliegen in een onpersoonlijke en grenzeloze vrijheid. Uit je dak gaan en wegzweven zonder

terug te komen heeft weinig zin. Daarom moet de beweging naar boven worden aangevuld met een beweging naar beneden, van chakra 7 naar chakra 1 en die beweging wordt immanentie of manifestatie genoemd. Aan nieuwe inzichten en spirituele ideeën wordt handen en voeten gegeven om een werkelijk verschil te gaan maken in de concrete wereld waarin wij leven. Als we beide energiestromen laten we samensmelten dan realiseren we het samengaan van de twee kosmische polariteiten wat bekend staat als het *hieros gamos* ofwel het heilige huwelijk. Deze vereniging van tegenpolen scheidt oneindige mogelijkheden. Het is de metaforische bron van de *conceptie* – een woord dat zowel de geboorte van een nieuw idee impliceert als het begin van nieuw leven.

De chakra's en de retoriek

Wat mij fascineert in de chakra-psychologie is het inherente streven naar een harmonieus evenwicht dat eindeloos kan doorgaan. Als eenmaal chakra 7 is bereikt, zal dat het vergaren van zelfkennis stimuleren, dat op zijn beurt iemand zal aanmoedigen om het hele systeem nog eens door te lopen, en nog eens en nog eens. Bevrijding vraagt om manifestatie, verworven (zelf)kennis vraagt om expressie in taal, die de lagere chakra's weer doet mee resoneren. Die dynamiek vormt het vitale principe van het hele systeem. Zij behoedt het systeem ervoor om uit z'n dak te gaan en zich te verliezen in een onpersoonlijke vrijheid van vormeloze gelukzaligheid en zorgt ervoor dat de energie blijft stromen binnen het systeem.

De chakra-psychologie gaat verder dan de moderne ontwikkelingspsychologie, omdat het ook de metafysische sferen – de regenboogbrug als een teken van hoop dat bemiddelt tussen hemel en aarde – betreft in de normale menselijke ontwikkeling. Hemel en aarde participeren als externe entiteiten die toch energiestromen mogelijk maken *binnen* ieder menselijk wezen volgens het chakra patroon. Het ontvangen en geven van betekenis zijn hier dialectisch met elkaar verbonden. Het ontvangen van betekenis gaat vooraf aan en stimuleert het op een creatieve manier geven van betekenis. Dat maakt het individu vanaf het begin gericht op de ander, het andere. Alle zintuigen en

intelligenties, die in het menselijk bestaan zo'n belangrijke rol spelen, werken samen en daarmee moet het toch mogelijk zijn om een nieuwe harmonie te vinden in nieuwe soorten evenwicht.

Het chakra-systeem betreft niet alleen maar het individu, maar kan ook op sociale systemen, tradities en culturen worden betrokken. En daardoor werkt de universele hoop die zij aanreikt zowel op micro en op macro schaal. Anodea gebruikt het chakra-systeem zelfs om de ontwikkeling van de hele mensheid mee te beschrijven. Chakra 1 is dan de prehistorie. Chakra 2 beslaat het tijdperk van de jagers / verzamelaars, seksualiteit en het baren van nieuwe leven, rondtrekken en bevolken van de aarde, het tijdperk van de vruchtbaarheidsgodinnen. Chakra 3 is het tijdperk van de wil en de ratio, nieuw landbouwtechnieken, het settelen en ontstaan van de grote beschavingen, het onderhouden van legers en voeren van oorlogen. Aan dit tijdperk komt in onze tijd een eind en dus zijn we toe aan chakra 4 het tijdperk van de liefde. Bij elke overgang van het ene tijdperk naar het andere is er sprake van grote beroering en verwarring en dat is in onze huidige crisistijd ook zo. Waar het om gaat in dat soort tijden is dat je op zoek blijft naar een harmonieus chakra-systeem, waarin geest en materie, ontvangen en geven van betekenis, symbool en metafoor hun wortels hebben in de liefde. Als we dat allemaal doen dan komt het nieuwe tijdperk vanzelf. Het spreekt bijna vanzelf dat je als spreker in het openbaar hier een belangrijke zo niet een sleutelpositie hebt.

Ofwel, als je lekker in je vel zit, de energie in je hele chakra-systeem op een evenwichtige en ontspannen manier rondgaat, dan heb je daar niet alleen zelf baat bij, maar je kunt je publiek er ook mee van dienst zijn. Mensen voelen dat namelijk haarscherp aan en openen zich dan veel gemakkelijker voor jou en voor wat je te delen hebt. De verbinding in jezelf tussen materie en geest, tussen alle zeven chakra's, gaat mee resoneren in je publiek, waardoor je veel sneller contact krijgt en de energie tussen jou en je publiek een *flow* wordt, waarin je met elkaar verbonden raakt en nieuwe horizonten, nieuwe werkelijkheid, nieuwe werelden open gaan. En dan wordt retoriek, het spreken in het openbaar, een vreugdevolle verantwoordelijkheid, genieten in

verbondenheid, levenskunst. De levenskunst die de komst van een nieuw tijdperk gebaseerd op chakra 4 de liefde zal bespoedigen.

II. Hermeneutiek, verbinding met je bronnen

Er zijn sinds Renaissance en Reformatie verschillende ontwikkelingen geweest in de manier waarop de bijbel en andere klassieke teksten werden geïnterpreteerd. Die ontwikkelingen binnen de hermeneutiek stonden altijd in direct verband met de ontwikkelingen op het vlak van filosofie en wetenschap. In preken en ook in niet religieuze toespraken komen ze in verschillende combinaties nog steeds te voorschijn - vaak zonder dat de spreker zich daar zelf van bewust is. Bewustzijn van de verschillende interpretatiemodellen die hier de revue gaan passeren helpt om je meer inzicht te geven in hoe je zelf betekenis geeft aan de verwarrende hoeveelheid informatiestromen die op je af komen. Dat inzicht en een bewuster gebruik van die modellen dat daar uit voortvloeit helpt je op hun beurt om meer zeggingskracht aan je spreken in het openbaar te geven.

Ik presenteer de interpretatiemodellen hier rond de thema's tekst en lezer. Er zijn drie modellen die hun uitgangspunt nemen in de tekst (dat zijn de onbevengene lezing, de historische kritiek en het structuralisme) en drie in de lezer (Schleiermacher, Dilthey en Gadamer). Het model van Ricoeur, probeert tekst en lezer op een nieuwe manier bij elkaar te brengen. Deze interpretatiemodellen vloeien voort uit de ontwikkelingen binnen de filosofie in de verschillende tijdperken van het moderne denken. Daarbij is het denken van de Duitse filosoof Immanuel Kant tegen het einde van de 18^e eeuw een soort omslagpunt. Vóór Kant waren subject en object nog een eenheid (de onbevengene lezing) hoewel er in het rationalisme van de Verlichting al meer afstand tussen beide komt (de historische kritiek). Kant is een stuk kritischer als het om de mogelijkheden van het rationele kennen gaat. Een deel van de werkelijkheid – Kant noemde dat het *Ding an sich* - is sowieso niet te kennen. Voor het deel waarover nog wel objectieve kennis verkregen kon wor-

den, ontwierp hij een universeel subject voor wie de dingen noodzakelijkerwijs verschijnen zoals ze verschijnen, en wel voor iedereen op dezelfde manier. Dat mislukte want mensen zijn nu eenmaal verschillend qua achtergrond, cultuur en tradities. Na Kant wordt het individuele subject dan ook steeds belangrijker en wordt er steeds meer aan getwijfeld of er überhaupt nog objectieve kennis van het object kan worden verkregen (Schleiermacher en Dilthey). Deze twijfel zet aan tot verschillende zoektochten in de 20^e eeuw die voorbij de oppervlakkige schijn van de werkelijkheid en ‘zekere’ objectieve kennis gaan. De fenomenologie onderzoekt de diepere lagen in systemen en structuren (structuralisme) en Heidegger zoekt naar een nieuwe verbinding tussen subject en object, niet in het kennen of de epistemologie, maar in de diepere lagen van het ‘zijn’, de ontologie (Gadamer). Ricoeur probeert vervolgens om ‘kennen’ en ‘zijn’, structuur en gebeurtenis, dat wil zeggen object en subject op een op dieper liggende basis met elkaar te verbinden en wel in de wereld van de tekst. Vaessen tenslotte bouwt verder op Ricoeur, maar betreft naast de menselijke werkelijkheid – waartoe Ricoeur zich beperkt – ook de (kwantum)fysica en de daarbij horende logica bij zijn interpretatie van de werkelijkheid als geheel. Een belangrijke bron van inspiratie daarbij was het werk van de Joodse denker Lévinas.

De nu volgende interpretatiemodellen hebben dus allemaal hun eigen specifieke vooronderstellingen gekregen vanuit de filosofie. En het maakt nogal verschil of je vanuit de naïeve lezing of vanuit Gadamer uitgaat van de eenheid van subject en object. Om je daarvan bewust te worden is enige kennis van die modellen wel nodig.

Nog even de interpretatiemodellen schematisch op een rijtje. Hierbij kun je nog opmerken dat in het betekenis ontvangen vanuit de tekst (categorie 1.) het betekenis geven door de lezer steeds belangrijker wordt en in de betekenisgeving van de lezer (categorie 2.) het ontvangen van betekenis vanuit de tekst steeds belangrijker wordt. Tekst en lezer groeien naar elkaar toe tot ze bij Ricoeur een nieuwe verbinding met elkaar aangaan in een voortdurende en avontuurlijke zoektocht naar nieuwe zin en betekenis, die voorbij de taal

en de eigen tradities kunnen liggen (categorie 3.) en zelfs voorbij de moderne logica naar de kwantum realiteit verwijzen (categorie 4.).

De interpretatiemodellen

1. De tekst

1a De onbevangen lezing

1b De historische kritiek

1c Het structuralisme

2. De lezer

2a Schleiermacher, de vrije meditatie

2b Dilthey, het gericht invoelen

2c Gadamers *Wirkungsgeschichte*

1 vooroordelen

2 distantiëring

3 horizonversmelting

3. Tekst én lezer, Ricoeur

3a taal als discours

3b de tekst

3c metaforen en symbolen

3d verklaren en begrijpen

4. Coherente hartverbinding, Vaessen

4a aantrekkingskrachten tussen atomen

4b licht in de kern van de kwantumvelden

4c tekst, lezers én coherente hartverbinding

4d kwantumsprongen

Interpretatiemodellen die uitgaan van de tekst

1.a De onbevangen/naïeve lezing van de Bijbel

De bronnen zijn direct toegankelijk, een vertaalslag is niet nodig. Als het om Bijbelteksten gaat, dan zijn die direct door God ingegeven. De menselijke factor wordt gezien als 'passief' of eventueel als 'onwillig' werktuig van Gods Geest. Ieder woord van de bijbel heeft Goddelijk gezag. Er wordt uitgegaan van de fundamentele overeenkomst tussen het denken, de existentiële geloofs- en levenservaringen van de mensen in de tekst en van de lezers van

die tekst. Er is geen of nauwelijks historische afstand. De instelling van de lezer behoort receptief en gehoorzaamend te zijn. Er worden geen kritische vragen aan de tekst gesteld. Er is veel waarderende aandacht voor religieuze en sociale gehoorzaamheid van personen in de tekst, niet voor hun kritische creativiteit. Ongehoorzaamheid wordt negatief gewaardeerd. In het verlengde hiervan kan ook gehoorzaamheid worden gevraagd aan personen buiten de tekst (de lezer), of worden gesteund op gezaghebbende personen of instanties buiten de tekst. Mandela bijvoorbeeld of Obama en ook een gedicht aan het eind van een toespraak kan deze functie hebben. Tenslotte wordt er in de naïeve lezing zonder meer vanuit gegaan, dat genade boven recht gaat, het goede van het kwade wint. Deze spannende relatie wordt niet vanuit de bron of tekst zelf uitgewerkt, maar - veelal met beroep op externe autoriteiten - als een formule en interpretatief kader aan die tekst of bron opgelegd.

Het uitgangspunt in dit interpretatiemodel van de bijbeltekst is dus, dat het mogelijk is om Gods wil te leren kennen, omdat het ook mogelijk is om Zijn Woord te leren kennen, zoals Hij dat heeft bedoeld en heeft geschreven. Het doel van dit leren kennen van Gods wil is, dat die wil ook werkelijk in ons leven hier en nu gestalte krijgt. Menselijke interpretatie kan de Bijbeltekst alleen maar geweld aan doen, is totaal overbodig en brengt mensen alleen maar in verwarring. Ook in niet godsdienstige toespraken wordt dit model wel zichtbaar als een schijnwerkelijkheid wordt neergezet, waarin hoorders zich thuis en geborgen voelen en niet worden aangespoord om kritische vragen te stellen. Deze opgeroepen werkelijkheid is vaak een schijnwerkelijkheid, omdat ze wortelt in een premodern wereldbeeld, waarvan de zekerheden inmiddels allemaal op losse schroeven zijn komen te staan. Wil je ze toch handhaven, dan zul je ze met hand en tand of met enigerlei vorm van geweld moeten verdedigen, wat die zekerheden nog verder uitholt. Dan hebben we het over fundamentalisme, dat overal de kop op steekt en dat wordt ingegeven door angst voor het nieuwe.

Voorbeeld: 'Als je gehoorzaam bent aan de stem van je hart en ondanks alle ellende van scheiding en chaos toch met je zoontje uit dat eerste huwelijk op pad gaat naar Graceland, lieve vrienden, dan mogen we geloven dat we in

genade zullen worden aangenomen. Als je die stem volgt bij al je belangrijke en dagelijkse beslissingen ('*Yes we can!*?'), dan zijn al je problemen al opgelost, voor ze zich voordoen. En dat geldt niet alleen voor ons maar voor iedereen.'

1.b De historische kritiek.

Langs rationele weg, die een historische afstand houdt, probeert men de tekst en de betekenis van de tekst objectief binnen het kader van de tijd van het ontstaan te reconstrueren. De betekenis vanuit de geest van de schrijver zelf wordt opgespoord. Daartoe probeert men ook allerlei gegevens achter de tekst te achterhalen: de ontstaanstijd, wie de werkelijke schrijver is geweest, de sociale, politieke, culturele en religieuze omstandigheden van die schrijver(s).

Ook hier is het uitgangspunt, dat het mogelijk is om de historische situatie van een tekst te leren kennen. De eenheid tussen het kennende subject en het te leren kennen object is hier echter niet meer vanzelfsprekend. Er is afstand gekomen tussen beide, zowel qua tijd, ruimte, taal, cultuur, enz. Het doel is dan ook niet meer, dat door middel van onze kennis van bijvoorbeeld de Bijbel Gods wil direct gestalte krijgt in ons leven hier en nu. Wel kan onze kennis van die wil (of van bijvoorbeeld de deugdzaamheid in Plato's teksten), zoals die tot uitdrukking komt in het te leren kennen object, daarbij z'n diensten verlenen. Die kennis is echter meer begrensd dan in de naïeve lezing en de verschillende aspecten van het te kennen object zijn ook veel scherper van elkaar te onderscheiden. De zuiver historische kritiek wordt vaak gebruikt voor sfeertekeningen van de tekst waar het in de toespraak over gaat.

Voorbeeld: 'De echte flower power energie uit de Woodstock tijd van de jaren zeventig was een beetje weggeëbd, toen Paul Simon de tekst van *Graceland* schreef. Garfunkel de andere helft van het duo Simon and Garfunkel was ook niet meer in beeld en toch had Paul Simon het gevoel dat hij dan maar in z'n eentje iets moest met de hippie energie die zo velen had geïnspireerd, maar de maatschappij niet had kunnen veranderen. En juist dat laatste probeert hij met *Graceland*. Kijk maar ...'

1.c Het structuralisme.

Er zijn vele structuur-analytische interpretatiemethoden. Een gemeenschappelijk element is, dat zij meer belangstelling hebben voor het literaire werk als zodanig en de structuur van de gegeven tekst dan voor wat achter die tekst ligt, zoals de schrijver of de politieke of sociale of religieuze omstandigheden, die aanleiding tot deze tekst hebben gegeven. In principe kan deze ontwikkeling twee kanten op, die in het structuralisme ook allebei zijn vertegenwoordigd. De eerste is naar binnen gericht: een minutieus onderzoek van alle samenstellende delen van een tekst (*close reading*). Maar ook ging men zich richten op de tekst als geheel: hier gaat het om het grotere verband van het literaire kunstwerk als geheel en als onderdeel van een bepaald literair genre.

Het structuralisme in bijvoorbeeld de bijbeluitleg van de Amsterdamse School werkt in de twee genoemde richtingen: het minutieuze onderzoek van alle samenstellende delen van een tekst, de zogenaamde *close reading* en de aandacht voor het grotere verband van het literaire kunstwerk als geheel, als onderdeel van een bepaald literair genre. Van meet af aan is er grote belangstelling geweest voor het vertaalprobleem en voor taal- en stijlvormen binnen de Hebreeuwse tekst. Het eigene van de Hebreeuwse tekst moet worden opgespoord en daarvoor moeten in het Nederlands equivalenten worden gecreëerd. Het hardop lezen van de Hebreeuwse tekst en het zelf vertalen is dan ook het onmisbare begin van elke preekvoorbereiding. Maar ook op een wat breder vlak heeft de hermeneutische vraagstelling altijd een belangrijke rol gespeeld. Het standpunt is dan, dat alle interpretatiemodellen hun recht hebben, maar daarbij is het eindresultaat zoals dat voor ons ligt doorslaggevend en niet hoe die tekst is ontstaan.

Bij een structuralistische lezing van de (bijbel)tekst gaat de aandacht vooral uit naar de volgende punten. De betekenis van de namen van de verschillende personen in een verhaal en het verband van die namen met de rol, die de dragers ervan in dat verhaal spelen. De betekenis van belangrijke (Griekse of Hebreeuwse) woorden in een tekst. Het genre van de tekst. De plaats van deze tekst in het grotere literaire verband. Er zijn hier verschillende mogelijk-

heden. Men kan uitgaan van a) de Tenach (het Oude Testament), maar ook van b) de Christelijke bijbel (Oude en Nieuwe Testament), of nog breder van c) de rabbijnse of christelijke literatuur waarin de traditie van de Tenach en N.T. wordt voortgezet (Talmoed, kerkvaders).

Voorbeeld: ‘*Graceland*, genadeland. Genade voor wie? Gaat het hier om een individuele worsteling om de zin van het bestaan, om liefdesverdriet, om sociale zingeving, om het overwinnen van nationale nationale trauma’s in de VS, om de verhouding blank zwart, om de wereldpolitiek? Het zit er allemaal in. En juist daardoor krijgt dit lied een ongekennde diepgang.’

Interpretatiemodellen die uitgaan van de lezer

2.a De vrije meditatie, Schleiermacher.

Het is vooral Schleiermacher geweest, die de subjectkant van de interpretatie op principiële wijze in de bijbelse hermeneutiek heeft binnengebracht en wel zodanig dat de subjectieve beleving van een tekst haar gehele betekenis gaat bepalen. Objectieve, altijd geldige regels voor het uitleggen van een bijbeltekst voldoen niet meer, want de subjectieve beleving kan heel andere uitkomsten opleveren dan de regels. Daarmee wordt de hermeneutiek, als verzameling regels voor de bijbeluitleg, zelf tot een zelfstandige problematiek. In de keuze en de uitwerking van zijn uitlegeregels is de interpreter zelf al een integraal onderdeel van zijn eigen interpretatie.

Het *algemene*, het grammaticale noemt Schleiermacher *objectief*, omdat het daarin om taalkundige kenmerken gaat, los van een auteur. Het *bijzondere* noemt Schleiermacher *psychologisch*. En het gaat het er om, om over de taal heen (die slechts een dienende functie heeft), de subjectiviteit te bereiken van degene, die spreekt. Deze interpretatie bereikt de denk-act, die de tekst heeft verwekt. En daar gaat het uiteindelijk om in alle interpretatie. In zijn laatste teksten gaat Schleiermacher het psychologische karakter van de interpretatie steeds meer onderstrepen. Het subject, het bijzondere krijgt

voorrang op het algemene, zonder dat hij ze goed op elkaar betrokken samen kan vatten in één groot hermeneutisch systeem.

Het religieuze heeft daarbij een eigen vermogen en dat wordt door Schleiermacher naast het denken en het doen gesteld, als iets dat denken en doen geheel doordringt en het bewustzijn van de mens bepaalt. Het religieuze bepaalt, zoals de mens zich zelf ten diepste ervaart en op dit bewustzijn moet de theologie (als gelovige reflectie) bouwen. Het menselijk zelfbewustzijn wordt de doorslaggevende hermeneutische sleutel. Zo krijgt bij Schleiermacher het bovennatuurlijke, dat niet objectief gekend kan worden, een nieuwe betekenis als het religieuze in de subjectieve beleving (het *schlechthinnige Abhängigkeitsgefühl*, het afhankelijkheidsgevoel *pur sang*).

Voor de interpretatie van de Bijbel en ook andere teksten heeft dit belangrijke gevolgen. Natuurlijk moeten eerst de historische en grammaticale aspecten worden gezien, maar los daarvan geeft het aanvoelen van de zaak waar het in de tekst om gaat de doorslag. Door dit *unmittelbar erfassen* (een soort direct en totaal begrijpen in alle eenvoud) zoals Schleiermacher het noemt wordt het mogelijk, dat de lezer een auteur beter begrijpt dan dat deze zichzelf ooit heeft begrepen. Het gaat immers om de zaak, die zowel schrijver als lezer in hun eigen subjectieve beleving ervan beweegt. En als het Goddelijk Woord niet meer als zodanig gekend kan worden dan neemt de subjectieve beleving de rol over van de objectieve regels om de Bijbel en andere teksten uit te leggen. In preken en andere toespraken speelt deze subjectieve beleving vaak een verborgen rol onder het tekstopervlak.

Voorbeeld: 'In deze tekst gaat het volgens mij om de ervaring van de genade, die stroomt door de *window in your heart*. Natuurlijk als je de liefde van je eerste huwelijk verliest, dan steken er allerlei stormen op die je niet meer buiten kunt sluiten. En tegelijkertijd krijg je juist daardoor ook weer zicht op de genade, op de liefde, de frisse wind die gaat stromen door je ziel en die al het kwaad, zelfs het kosmische kwaad, overwint.'

2.b Het gerichte invoelen, Dilthey.

De belangrijkste vraag voor alle geesteswetenschappen is volgens Dilthey: hoe is kennis van de geschiedenis mogelijk? Nog voor de samenhang van een tekst staat de samenhang van de geschiedenis, die hij ziet als een groot menselijk document, als de meest fundamentele uitdrukking van het leven. Met Schleiermacher is volgens Dilthey

*... de spil van alle menswetenschappen het individu,
weliswaar beschouwd in zijn sociale verbanden, maar
in wezen op zich zelf.*

Vandaar, dat hij zijn uitgangspunt neemt in de psychologie. Gaat het in de natuurwetenschappen om het verklaren van de natuur, in de geesteswetenschappen en in Dilthey's hermeneutiek gaat het om het gericht invoelende, psychologische begrijpen van de geest, het zich verplaatsen in het psychische leven van een ander. Onder het onderscheid tussen 'verklaren' en 'begrijpen' ligt dan ook het wezenlijke verschil tussen natuur en geest. Dilthey wil nu aan het begrijpen van de geesteswetenschappen een even solide - dat is objectieve - basis geven als Kant die aan het verklaren der natuurwetenschappen had gegeven en concepten bedenken voor het begrijpen van de geest, dat is het psychisch leven van de ander.

De hermeneutiek stelt voor Dilthey een dubbele problematiek. Aan de ene kant probeert zij een historische samenhang, een gestructureerd geheel te reproduceren op grond van een categorie tekens, die zijn vastgelegd door het schrift of door welk ander procedé van inscriptie dan ook, dat gelijkwaardig is aan het schrift. Een directe toegang tot het psychisch leven van de ander, zoals bij Schleiermacher, is niet mogelijk. Dat moet worden gereconstrueerd door de geobjectiveerde tekens te interpreteren volgens de objectieve regels van het taalonderzoek. Toch heeft aan de andere kant deze objectieve kennis van de geschiedenis wel de psychologie als laatste grond. De autonomie van de tekst is slechts een verschijnsel van voorbijgaande en oppervlakkige aard. In de psychologie daarentegen ontmoet de mens een mens, die hoe vreemd hij ook moge zijn nooit zo vreemd is als Kants onkenbare *Ding an sich*.

Het gerichte invoelen van een tekst volgens Dilthey combineert in de aandacht voor het vreemde psychische leven twee dingen: de projectie van de eigen psychische structuren op en het interpreteren van de geobjectiveerde levensuitingen. Dat resulteert daarin, dat de eigen actuele sociale, politieke, religieuze verhoudingen, die zijn geobjectiveerd in dito instellingen model staan voor het begrip van de historische objectiveringen in de te interpreteren tekst. Deze worden dan ook vooral benaderd vanuit de actuele vragen en wel die, die spelen op grotere schaal (sociaal, politiek, religieus) dan die van het individueel-psychische.

Voorbeeld: 'Wat er allemaal in de huidige netwerkcultuur gebeurt, is precies dat waar de tekst van de *Graceland* over gaat. Er wordt weer over liefde gesproken en menselijke waardigheid op de werkvloer; aan de flower power energie wordt handen en voeten gegeven en daardoor veranderen starre bureaucratische bolwerken in een 'great place to live'.'

2.c Gadamer's Wirkungsgeschichte.

De eindigheid is voor Gadamer hét kenmerk van de effectieve geschiedenis - de *Wirkungsgeschichte*. De grenzen die Dilthey tussen heden en verleden trok en oversteeg, maakt Gadamer tot horizonten in de effectieve geschiedenis. Het beseft, dat men zich in een situatie, binnen een horizon bevindt, is het beseft van de eigen historiciteit. Bij elke horizon houdt iets op en begint iets nieuws en dat is het principe van de eindigheid. En daarmee wordt voor Gadamer het *zijn in* de geschiedenis de dragende grond van het *kennen van* de geschiedenis.

(1) Het inbrengen van vooroordelen

Het oude en het nieuwe staan echter nooit helemaal op zich zelf. Als het oude afsterft, geeft het een erfenis door aan het nageslacht. Het nieuwe erft altijd iets van het oude en is daarmee op niet achterhaalbare wijze verbonden, namelijk door een historiciteit die nooit via objectivering kan worden beheerst. Zo werkt de effectieve geschiedenis door in het menselijk bestaan, het oude, de tradities worden doorgegeven over de verschillende horizonten

heen, waar ze worden geïnterpreteerd en tot nieuwe tradities uitgroeien. Het verstaan deelt in deze eindige status van het bestaan. Het verstaan is ook gebonden aan de overgeleverde en gecreëerde tradities binnen de actuele horizon en kan dus niet bestaan in de kennis van een onafhankelijk subject, dat zich bevindt tegenover een te interpreteren object. De interpreter maakt in zekere zin ook deel uit van zijn 'object', zoals hij deel uitmaakt van de geschiedenis die haar eigen gang gaat. Zo kan ook een klassiek werk, een Griekse tragedie of een Bijbeltekst niet los gemaakt worden van de lange geschiedenis van variërende interpretaties er van. Het werk is verbonden met z'n geschiedenis van effecten, die de vooroordelen worden van nieuwe verstaanshorizonten en de eigentijdse interpretatie van dat werk mee bepalen. Noch het werk zelf, noch de interpreter bepaalt op autonome wijze de betekenis. De betekenis groeit in de effectieve geschiedenis van z'n interpretaties, in de tradities en de ermee verbonden vooroordelen die uit die geschiedenis voortvloeien. Gadamer noemt dat *Wirkungsgeschichte*.

Het is voor Gadamer dan ook niet mogelijk om zonder vooroordelen een tekst of de werkelijkheid te benaderen. De interpreter mag weer 'ik' zeggen en zijn of haar eigen vooroordelen naar de tekst brengen, als van meet af aan maar de mogelijkheid bestaat, dat die vooroordelen worden bijgesteld. Daarvoor moet de interpreter zich rekenschap geven van de afstand, die er is tussen de horizon van de tekst, de interpretatiegeschiedenis van de tekst en de eigen horizon, en ook kritisch omgaan met de eigen vooroordelen. Vooroordelen worden dan ook - in de zin van Gadamers interpretatiemodel - nooit zo maar of impliciet weergegeven, maar altijd expliciet en met de bedoeling er iets mee te doen.

(2) De distantiëring.

Aan de hand van klassieke teksten laat Gadamer de dubbelheid zien, die er bestaat in de relatie tussen de lezer en de tekst: de tekst is zowel onbereikbaar als tegenwoordig. Onbereikbaar in z'n historische afstand, tegenwoordig als gevolg van de effectieve geschiedenis en ons bewustzijn daarvan. Een tekst kan dus nooit een object worden vanwege z'n historische afstand tot het interpreterend subject, omdat er altijd ook de tegenwoordigheid is door mid-

del van de *Wirkungsgeschichte*. Toch is de afstand er wel en is hermeneutiek een constante worsteling tussen afstand en nabijheid, tussen vervreemding en participatie. Het objectieve kennen van de menswetenschappen en de kenleer is vervreemdend, omdat ze de afstand tussen subject en object intact houdt en participatie onmogelijk maakt. Als Gadamer dan ook de schrijver beter wil begrijpen dan hij zich zelf begreep, dan denkt hij niet zozeer in taalkundige termen van subject (/object), zoals Schleiermacher deed, maar meer in filosofische termen van participeren in dezelfde zaak door lezer en schrijver. De zaak die in de tekst aan de orde wordt gesteld krijgt hierdoor een veel grotere zelfstandigheid dan bij Schleiermacher. Waar het dan ook in de geesteswetenschappen om moet gaan volgens Gadamer is het participerende kennen van een zaak op afstand met behulp van verschillende interpretaties, zodat die zaak steeds meer geldigheid en waarheid verwerft.

De distantiëring zal dan vooral tot uitdrukking komen door de nadruk op de vervreemdende elementen. Er wordt afstand genomen van de tekst, doordat het anders-zijn van de tekst wordt verduidelijkt, maar ook van de eigen vooroordelen, door ze bewust te maken en in een ander licht te plaatsen.

(3) De horizonversmelting.

De effectieve geschiedenis zelf bevat al een afstandselement. De geschiedenis kan slechts doorwerken als er historische afstand is, die in die doorwerking wordt overbrugd. De nabijheid van het verre, het effectieve in de afstand, de spanning tussen het eigene en het vreemde is dus kenmerkend voor het historische bewustworden zelf. Deze spanning zet zich nu voort in Gadamers begrip van de *Horizontverschmelzung*.

Het element van de eindigheid - belangrijk in Gadamers *Wirkungsgeschichte* - betekent niet, dat ik ben opgesloten in één bepaald gezichtspunt. Daar waar er een situatie is, is er een horizon en die kan zich verwijden en vernauwen. En er is communicatie mogelijk tussen verschillende soorten bewustzijn, die zich bevinden in verschillende situaties, binnen verschillende horizonten. Deze communicatie vindt plaats doordat deze horizonten met elkaar versmelten. Dit is een zeer vruchtbaar idee. Het houdt namelijk in, dat

we niet binnen gesloten horizonten leven en ook niet binnen één unieke horizon. Daarmee wordt een totaal en absoluut weten uitgesloten en impliceert het begrip horizonversmelting juist de voortdurende spanning tussen het eigene en het vreemde.

Nu vindt de communicatie als gevolg waarvan horizonten uitdijen en met andere versmelten plaats door middel van taal. En voor Gadamer is alles wat als betekenis begrepen kan worden taal, ook de taal van de bloemen, de gebarentaal, de lichaamstaal, enzovoort. Welnu, in de dialoog, die wij zijn, evenals in het spel kan geen der deelnemers afzonderlijk het verloop bepalen. Het is juist de zaak in het spel, in het gesprek, in een tekst die de deelnemers bij elkaar brengt en hun verstaanshorizonten verlegt, zodat ze er anders uitkomen dan dat ze er ingingen. Dit eindeloze hermeneutische spel, dat in de effectieve geschiedenis wordt gespeeld, dit voortdurende in de interpretatie plaatsvindende gevecht tussen afstand en nabijheid, wordt door Gadamer beschreven in zijn begrip van horizonversmelting. Daarbij is maar één ding zeker, namelijk dat de nabijheid het altijd wint van de afstand, de traditie van de vervreemding, het zijn van het kennen.

Van horizonversmelting is sprake als deze voorkomt in combinatie met de twee voorafgaande fasen: het inbrengen van vooroordelen en de distantiëring. De nabijheid van de zaak van tekst wordt herwonnen doordat de kritische distantie de vooroordelen heeft bijgesteld. De *Wirkungsgeschichte* van de tekst maakt dan duidelijk dat we horen bij de traditie, die de tekst op gang heeft gebracht en we door een diepere verwantschap met de zijnswijzen van de tekst datgene, wat de tekst ter sprake brengt, op nieuwe manieren kunnen meebelevén.

Voorbeeld: 'Ik vond *Graceland* altijd een vreselijk lied. Ik bedoel uit elke regel van de tekst springt de dood je voor de voeten en waarom moet je daar nou met huppelende muziek over communiceren. Dat is echt niet mijn ding En toch is *Graceland* een wereldhit geworden. Had ik iets gemist? Daarom ben ik maar eens wat bewuster in de tekst van dit lied gedoken om te kijken wat er nou echt in aan de orde wordt gesteld. De eerste site die ik raadpleegde vertelde al dat dit lied een politiek statement van Paul Simon is

tegen de apartheid in Zuid Afrika, verbonden met de civil war in de VS waarin het ook om blank en zwart ging. Het gaat daar over de zinloze strijd en onderdrukking van de underdog, kortom de zwarte blues die Elvis in zijn muziek een nieuwe erkenning gaf, maar die uiteindelijk ook in de establishment ten onder ging. Toch ligt het pretpark *Graceland* in Memphis Tennessee waar Elvis begraven ligt.

Door al deze informatie ben ik gaan bedenken, dat het misschien in deze tekst wel gaat over veel meer dan mijn eigen doodsangst, mij juist daarvan bewust maakt en wegen aanreikt voor de overwinning van die doodsangst en dat op veel grotere schaal dan mijn eigen bestaan. Tja en dan past die huppelende muziek toch wel weer op de één of andere manier.'

Tekst én lezer, Ricoeur

Voor Ricoeur geldt, dat zoals het 'kennen' geen laatste waarheid is, ook het 'zijn' de laatste waarheid niet kan vormen. Daarom is Ricoeurs tekstuele hermeneutiek een dialectiek, een in elkaar opgaan van structurele en *wirkungsgeschichtliche* analyse met de tekst als uitgangspunt en de lezer als participant. Kennen noch zijn hebben hier de status van laatste waarheid, maar zijn toegangspoorten tot een werkelijkheid, die weliswaar grenzeloos is, maar die slechts binnen de grenzen van de menselijke vrijheid en op een indirecte manier - via de omweg van de tekst - kan worden gekend en ervaren. Betekenis wordt ontvangen vanuit de tekst door de lezer, doordat hij of zij gaat participeren in de wereld die de tekst voor zich uitwerpt en er al participierend nieuwe betekenissen aan gaat geven. Als die tekst de Bijbeltekst is, dan gaat het in die wereld om het Koninkrijk van God. En als die tekst *Graceland* is dan gaat het om een wereld vol genade

3.a De taal als discours

Waar Gadamer eindigt daar begint Ricoeur, namelijk in de taal, dat wil zeggen taal als discours, het 'vertoog' – wetenschappelijk, literair, religieus - dat als een geheel van tekens ergens naar verwijst. Dat verwijzen kan in de rich-

ting gaan van een buitentalige werkelijkheid, waarmee Ricoeur wel degelijk rekent, maar niet anders dan via de nauwe poort van de menselijke taal. Deze dient eerst en wel in de meest brede zin van het woord te worden onderzocht, voordat diepere lagen van het zijn zelf zich kunnen aandienen ook weer in de menselijke taal.

Het grondprincipe van Ricoeurs hermeneutiek is de voortgaande dialectiek van structuur en gebeuren, van de taal als statisch systeem van tekens en als dynamisch gebeuren van zeggingskracht. Steeds weer is de statische structuur uitgangspunt en onderzoeksobject, waarvan de grenzen worden vastgesteld en vervolgens opengedoken door de dynamische kracht van de gebeurtenis. Daardoor wordt in een eindeloze spiraalbeweging aan de interpretatie steeds weer nieuwe impulsen verschaft. Daarom ook kiest Ricoeur als het uitgangspunt van zijn hermeneutiek de basiseenheid van de taal als geheel, namelijk de taalkundige zin. Daar wordt de dialectiek van systeem en gebeuren, van tijdloos zelfstandig naamwoord en tijdgebonden werkwoord, van blijvend object en verdwijnend subject in de meest kernachtige zin – als de fundamentele beweging van de taal - voltrokken.

3.b De tekst.

Wat bij de algemene opvatting van taal als discours impliciet was, de dialectiek van blijvende betekenis en verdwijnende gebeurtenis, wordt bij het discours als tekst expliciet. Er komt afstand tussen tekst en lezer en beide krijgen een zekere mate van autonomie. Voor Gadamer is deze afstand vreemdend, maar voor Ricoeur is zij juist een productief moment voor de toeëigening. Omdat kennis van de wereld van de tekst niet op voorhand is gegeven, is het nodig alle mogelijke soorten van ons ter beschikking staande analyse en kritiek te gebruiken om die wereld te leren kennen. Je kunt niet alles over een tekst beweren wat je maar wilt. Met een zorgvuldige analyse ga je daarom eerst de wereld van die tekst verkennen en aangezien elke tekst een *surplus of meaning* heeft ga je er allerlei wegen ontdekken die voorheen nog niet zichtbaar waren. Daarna word je door de tekst uitgenodigd om die wegen ook daadwerkelijk zelf te gaan bewandelen en om zo deel te nemen in de zaak die in die tekst aan de orde is.

3.c Metaforen en symbolen

Ricoeurs metafoor en symbool theorie vormt het centrum van zijn hele hermeneutiek, waarmee hij een enorme diepte geeft aan de dialectiek van Gadamer's afstand en nabijheid. Door hun onderlinge verbondenheid verkennen metaforen en symbolen diepe lagen van de werkelijkheid en raken zelfs aan de vóór-talige, transcendente en religieuze lagen van de menselijke werkelijkheid, die voorbij de grenzen van ons eigen beperkte inzicht liggen. Juist daar huist het *surplus of meaning* dat de interpretatie gaande houdt en zo vruchtbaar maakt, omdat ze de lezer meeneemt in een voorheen onbekende en misschien wel vervreemdende werkelijkheid, die haar eigen inzicht gaat verrijken, verfraaien, uitbreiden. Taal is daarbij de nauwe poort die toegang biedt tot de werkelijkheid zoals die is, geweest is of ooit zal kunnen zijn.

De metafoor

De metafoor is en is niet wat zij aanduidt. Heel vaak bevat zij een paradox die tot in het absurde kan gaan en ons zo dwingt om de werkelijkheid op nieuwe manieren te bekijken. Voor Aristoteles werkt de metafoor op het niveau van afzonderlijke woorden, benoeming. Ricoeur echter verbindt de metafoor met de basiseenheid van het discours, de taalkundige zin. En daar creëert zij niet een afwijking in de letterlijke zin op het niveau van de benoeming, maar scheidt op het niveau van de taalkundige zin een conflict tussen twee verschillende interpretaties die actief zijn in die zin. Door middel van de creatieve verbeelding brengt de metafoor in één beeld twee werelden (de dominee als herder, de manager als coach, de toespraak als speelkwartier) bijeen die normaliter elkaar tegenspreken en dat veroorzaakt een schok. Het is de schok van de ontdekking, dat zo'n ondenkbare verbinding toch kan bestaan in het denken, in de verbeelding. De metafoor als taalcreatie is vernieuwend en revolutionair, zij overstijgt grenzen en scheidt nieuwe betekenis in zowel de wetenschap als de kunst.

Het symbool

Het symbool heeft een dubbele betekenisstructuur. Eerst is er de letterlijk betekenis, waarin een verborgen betekenis doorklinkt die wortelt in het zijn zelf – goed en slecht. Het symbool is geen menselijke schepping van taal of beelden zoals de metafoor dat is. In het symbool geeft het vóór-talige zijn zichzelf prijs in de taal van de directe letterlijke betekenis. Het symbool probeert niet het kwaad bij voorbaat te beheersen of te controleren door middel van een mythe om zodoende de verlossing veilig te stellen, maar wordt gevoed door de onuitputtelijke en verborgen betekenislagen in het zijn zelf, die slechts gedeeltelijk en voorlopig in taal kunnen worden gevangen. Door het symbool is de mens verbonden met een werkelijkheid die bestaat uit vele verschillende lagen van zin en betekenis: het symbool geeft te denken. In feite is alles al eens gezegd, (al is het in raadselen) en moet nu opnieuw worden opgestart in de dimensie van het denken. Daarbij help het symbool.

In religies duiken symbolen heel vaak op. Dat is natuurlijk logisch omdat het daar vaak om vóór-talige werkelijkheden als het heilige, het kwaad, de kosmos gaat. Maar ook in niet religieuze sferen als de psychoanalyse, chaostheorie, kwantumfysica etc. komt de symbolische rijkdom naar de oppervlakte. Symbolische ervaringen vragen als het ware om betekenis die in taal kan worden uitgedrukt en dat verzoek wordt door de metafoor op een bescheiden en eindige manier ingewilligd.

3.d Verklaren en begrijpen in een nieuw verband.

Interpretatie is voor Ricoeur de voortgaande dialectiek van verklaren – betekenis geven door de exacte wetenschappen - en begrijpen - betekenis ontvangen door de geesteswetenschappen. Ricoeur volgt hier het interpretatieschema van Gadamer, waarbij een eerste onbevange begrijpen door een ‘ik’ zeggende lezer (*understanding*) wordt gevolgd door een kritische analyse met een verklaring die op zijn beurt tot een nieuw maar nu kritisch begrijpen (*comprehension*) leidt. En ook dit nieuwe kritische begrijpen kan opnieuw *understanding* worden en aanleiding geven tot nieuwe verklaringen en nieuwe *comprehension*. Zo houdt dit hele interpretatieproces de dialectiek van het geven en ontvangen van betekenis gaande.

Een tekst, wetenschappelijk of literair, heeft wortels in de werkelijkheid en wil door middel van de erin aanwezige verbeeldingskracht iets zeggen, ergens op doelen. Die tekst maakt zich los van z'n schepper, krijgt een zekere autonomie en ook de lezer heeft de vrijheid om met z'n eigen referentiekader de wereld van die tekst te betreden en de wegen te ontdekken en te gaan, waar de tekst op doelt. Zo is het interpretatieproces een nooit ophoudend proces. Elke tekst - ook de Bijbeltekst - heeft een zekere voorlopigheid, die nieuwe teksten in het leven roept en de voortgang van de traditie waarborgt. Welke richting die voortgang zal nemen blijft open, want de werkelijkheid van tijd en ruimte is niet eenduidig. Zo wordt de hoop op een betere toekomst niet ingekapseld in gesloten denksystemen, maar blijft levend. De ontologie (zijnsleer) van Heidegger waardoor Gadamer zich heeft laten inspireren is zo'n gesloten denksysteem, net zoals de epistemologie (kenleer) van het structuralisme. Daarom neemt Ricoeur de tekst die een lezer iets te zeggen heeft als uitgangspunt van zijn hermeneutiek als gids naar een betere samenleving.

Ricoeur besluit dan ook zijn boek *Interpretation Theory* met de stelling:

Het is de tekst, met z'n universele kracht om de wereld te openen, die een zelf geeft aan het ego.

Voorbeeld: 'Taal is een wonderlijk ding, zo ook in het lied *Graceland*. Het legt allerlei structuren vast, terwijl er tegelijkertijd in die structuren van alles gebeurt, waar je door wordt meegenomen. Op het moment dat je bewustzijn zich daarvoor opent ga je op reis.

De wereld die de tekst van *Graceland* voor ons opent is er één met vele lagen, zowel qua ruimte, tijd en betekenis. Juist dat aspect maakt dit lied voor mij zo boeiend en tegelijkertijd zo moeilijk om er even iets zinnigs over te zeggen. Elke laag bevat namelijk een overvloed aan betekenis en als je die een beetje door hebt, dan wordt direct een nieuwe laag, een nieuwe wereld voor je geopend. Het lijkt wel een beetje op zo'n computerspelletje met heel veel verschillende speel levels. Ik stel voor een paar van die levels te bekijken.

Eerst de persoonlijke worsteling met haat en liefde, maar daarin zit ook iets van ontvangen genade die je niet zelf kunt organiseren of controleren. Hoe werkt de overgave aan die genade dan vervolgens op de andere niveaus – nationaal, globaal, zelfs voorbij de grenzen van culturen en tradities, en voorbij de grenzen van de tijd? De vrolijke muziek is haast een metafoor die je dansend van de ene symbolische laag naar de ander brengt.

Zo wordt *Graceland* een uitnodiging voor een spannende ontdekkingsstocht door onze eigen werkelijkheid anno 2015, die er misschien wel heel anders, mooier, uitziet dan je ooit had gedacht, of voor mogelijk had gehouden. Een werkelijkheid die er zelfs nog mooier uit kan gaan zien dan je mooiste dromen en jij kunt daar aan bijdragen'

Coherente hartverbinding, Vaessen

4.a Aantrekkingskrachten tussen atomen

Een belangrijke term in het veld van de coherente hartverbinding is voor Vaessen het begrip 'kwantumsprong' - komend uit de kwantum- of subatomaire fysica. We hebben tot nu toe altijd gedacht dat atomen elkaar aantrekken door electro-magnetische krachten. Dat is voor een deel waar. Elk atoom heeft een kern en daar om heen cirkelen heel veel elektronen in verschillende banen. En nu kan het maar zo gebeuren dat één zo'n elektron zo maar naar een andere baan springt. Daarmee verandert de energetische lading van het hele atoom en zo gaat het atoom ook andere atomen aantrekken om heel nieuwe moleculen te maken. Dat is het eerste wonder, niet te voorspellen, niet te controleren, het gebeurt gewoon.

Maar er is nog meer. In de atomen razen ook lichtdeeltjes rond, de fotonen. Licht heeft net als klank altijd een trillingsgetal en een groot deel van de aantrekkingskracht tussen atomen wordt gevormd door resonantie. Atomen met gelijke trillingsgetallen trekken elkaar aan om moleculen te bouwen. En zo heeft alles wat is en leeft, dode en levende materie, en ook materie en geest resonantie, harmonie als z'n meest elementaire bouwprincipe. Dat is nog een

veel groter wonder. Het is er gewoon, zonder dat wij het hoeven te organiseren. Het enige wat ons te doen staat is met dit gegeven mee te resoneren.

De stilte laten uitrazen, bevrijd worden van vele dissonante tegenkrachten in vele dimensies en dan stralend mee resoneren met het universum. Zo wordt mijn plek op aarde een vredige plek om te zijn, omdat ze in harmonie is met jouw plek en we samen – in een mooie verbinding op hartniveau - mee resoneren met de consonante verbindende krachten van het hele universum. Met dit bouwprincipe – je kunt het ook gewoon liefde noemen – scheppen we op onze planeet aarde een nieuwe werkelijkheid, wordt zij een fantastische plek om te leven. Bouw je mee, responeer je mee, leef je mee, straal je mee ... ?

4.b Licht in de kern van de kwantumvelden

Het interpretatiemodel Vaessen gaat voorbij het bestaande cognitief imperialisme dat het rationele denken een dominante plaats geeft. In het huidige tijdsgewricht biedt dit model niet langer houvast voor het ontdekken van betekenis aan dat wat we zien en ervaren. Het cognitief imperialisme is gewoonweg ontoereikend. Waar het eerder eenvoudig was om betekenis te geven vanuit één enkele context of domein, zien we in deze tijd een voortdurende schakeling en interactie tussen verschillende domeinen. Betekenis ontstaat dan ook door een combinatie van deze intelligente systemen. Nico Bakken spreekt hierin over holons, ecosystemen, met kennis en inzicht die relevant wordt voor een andere holon, een ander ecosysteem. Het interpretatiemodel Vaessen is een holistische benadering waarin betekenis ontstaat vanuit de kern van de materie, dwars door alle holons heen. En deze kern lijkt leven te bevatten ‘*a spark of light*’ dat voor ieder menselijk wezen te ervaren en te bevatten is. Echter, niet met enkel de logica van het brein, wél door je te verbinden met dit onuitputtelijke veld van betekenis.

Het kantelpunt is te lezen in het omgaan met chaos; voor de cognitief imperialist een ongewisse weg en in het geheel niet aantrekkelijk, omdat het vraagt om de controle los te laten, voor Vaessen juist een gelegenheid tot het ontdekken van een geheel nieuwe wijze van hermeneutiek en het interpreteren van de werkelijkheid in het bijzonder. Hij beziet de wereld als een kwan-

tumveld waarin het aan de mensen zélf is een nieuwe realiteit te bouwen, daarbij de richting volgend van zijn hart. Er is geen scheiding meer tussen lichaam en ziel, materie en geest. Deze zienswijze wordt mede ondersteund door de eigentijdse filosofen Sloterdijk en Cornelisse.

4.c Tekst, lezers én coherente hartverbinding

Vaessen kiest als uitgangspunt van zijn hermeneutiek het omarmen van de chaos en deze vanuit een hartverbinding doorklieven waardoor er betekenis ontstaat.

Een hartverbinding is een coherente ervaring van alle chakra's in het lichaam, waardoor er een energie vrijkomt en door de mens heen stroomt waardoor hij werkelijk kan 'zien' in plaats van alleen maar kijken. De betekenis die 'wordt gezien' is niet te begrijpen met één enkel chakra of zintuig, maar ontstaat door een coherente interactie tussen deze chakra's. Wetenschappelijk is dit te vergelijken met een kwantumsprong. Maar ook in een kwantumveld is structuur nodig; het is echter geen structuur zoals wij deze kennen, een lineaire en rationele wetmatigheid. Het is een structuur die als vanzelf richting geeft en waarin betekenis ontstaat. Deze richting en met name de helderheid hiervan, ontstaat door een coherente hartverbinding.

De schrijver van de tekst kan dit initiëren door de tekst te schrijven vanuit dit bewustzijn, en daarmee de lezer de gelegenheid geven dit ook te doen, door zich aan te sluiten op dit veld. De betekenis die de schrijver geeft aan de tekst kan dus verschillen van de betekenis die de lezer 'ervaart' bij het interpreteren van wat hij leest. Betekenis wordt op zielsniveau gegeven. En dit overstijgt de bestaande betekenis van realiteit, zoals deze wordt toegekend door eerdere denkers in de hermeneutiek. Er ontstaat een veld van betekenis waarin zowel de schrijver als de lezers zich kunnen ontwikkelen, voor een ieder passend bij zijn of haar eigen ontwikkeling.

4.d Kwantumsprongen

De schrijver kan door het schrijven van zijn tekst een sprong in bewustzijn maken, het proces van het máken van de tekst is een spirituele ontwikkeling

an sich. Dit sluit aan bij eigentijdse opvattingen als ‘de weg is belangrijker dan het doel’ en bij het zelf creërend vermogen van de mens, dwars door tijd en ruimte heen. De daadwerkelijke tekst kan een sprong in bewustzijn beschrijven die je dwars door de woorden heen kunt ontvangen. De lezer zelf kan door het lézen en ervaren van de tekst een sprong in zijn bewustzijn maken, door zich te openen voor de werkelijke betekenis van de tekst.

Deze betekenis kan voor de lezer dus op een ander niveau plaatvinden dan voor de schrijver, of dan waar het onderwerp van de tekst zich op toespitst. Dat maakt dat het interpretatiemodel Vaessen op meerdere niveaus in de realiteit werkt. De belevingswereld van de schrijver (en zijn proces om tot de tekst te komen) gaat verder dan de fysieke en lineaire tijd. Het biedt de lezer de mogelijkheid ook zo’n soort tijdreis te maken en nog lang na het fysiek lezen en interpreteren (in de klassieke zin) van de tekst de invloed van de tekst ondervinden. Het betekenis geven vindt dan plaats in een moment veel verder in de tijd, in het kwantumveld waarin tijd niet bestaat.

Waar Ricoeur eindigt gaat Vaessen verder. Om Ricoeur even terug te halen, hij geeft de lezers gelegenheid tot het betreden van een toegangspoort waarachter de werkelijkheid schuilt. Een werkelijkheid die bij Ricoeur weliswaar grenzeloos is, maar die slechts binnen de grenzen van de menselijke werkelijkheid en vrijheid en op een indirecte manier, via de omweg van de tekst, door mensen kan worden gekend en ervaren. De lezer gaat bij Ricoeur participeren in de wereld van de tekst en genereert al participierend zijn eigen betekenis van de tekst.

Bij Vaessen ontstaat betekenis in een véél grotere opvatting van de werkelijkheid, voorbij de grenzen van de menselijke werkelijkheid met haar traditionele logica en fysica. Daarin wordt onze geest geopend voor een nieuwe ervaring van deze werkelijkheid, spiritualiteit en religie. Dit betekent dat tekst niet langer de enige manier is om betekenis te ontvangen, maar er door meerdere lagen van de werkelijkheid (een kwantumveld) energie stroomt die betekenis laat ontstaan. Het is aan de lezer om dit ook werkelijk te ontvangen door zijn eigen hartcoherentie af te stemmen op de resonantie van de

tekst. En zo ontstaat er een veld van betekenis waarin er een nieuwe werkelijkheid ontstaat.

Volgens Vaessen: *Joy is the clearest sign of the presence of God!* En, of je dit nu God noemt of licht of de kracht van het universum, het is de basis van alle kennis, theologie en retorica waarmee we het verschil kunnen maken. En daarmee een nieuwe werkelijkheid creëren. Op die manier wordt interpretatie inspiratie.¹

Voorbeeld: ‘Dwars door alle ellende en tegenkrachten, die in Graceland aan de orde zijn, heen licht toch steeds weer – hoe zwak ook – de genade, de liefalligheid op. Of het nu gaat om Paul Simons eerste huwelijk en de reis met zijn zoontje uit dat huwelijk naar Memphis, de Amerikaanse burgeroorlog waarvan de Mississippi Delta de wieg was, de ‘afschaffing’ van de slavernij, de strijd tussen blank en zwart in Amerika en de witte blues van Elvis, maar ook het muzikale project van Paul Simon midden in de tijd van de apartheidspolitiek in Zuid Afrika, waarin de muzikale harmonie voor resonantie zorgde tussen blank en zwart, niets is in dat alles alleen maar donker. Steeds vibreert in de duisternis van Graceland ergens de genade, de liefalligheid, het leven, licht. Ofwel, de positieve krachten van alle chakra’s reso-

¹ *Geschreven met Noor Bongers ter gelegenheid van het lanceren van het Interpretatiemodel Vaessen op donderdag 12 maart 2015 – dagdeel 7 van Retoriek 2 in Arnhem. Samen met de eerste lezing die zij schreef volgens het interpretatiemodel Vaessen; Oorverdovende Stilte.*

Noor: *‘Ik heb dit interpretatiemodel kunnen schrijven door de jarenlange vriendschap en uitwisseling met Jan Vaessen over de wereld waarin wij leven, nieuwe waardesystemen en het verlangen van mensen. Ik heb Jan leren kennen tijdens mijn tijd bij Great Place to Live waarin we gelijkwaardig optrokken; hij met de kerk en de Cursus Retoriek en ik met het netwerk GPTL en participierend in tal van allianties en netwerken in de voorhoede. Toen ik zijn wetenschappelijk artikel ‘A different way of knowing, a desperate need of theology and preaching in an age of cognitive chaos’ (2014, zie p. 97 van deze reader) las, drong de volle omvang van Jan’s gedachtegoed tot mij door.’*

neren mee met de verbindende krachten van het hele universum en dat stemt mij hoopvol.’

Tot besluit

In het huidige postmoderne tijdsgewricht is het moderne individuele subject totaal autonoom geworden maar heeft tegelijkertijd z’n universeel verkla- rende waarde verloren. Het gevolg: iedereen heeft gelijk (allerlei zelfhulp- boeken) en alles hangt met alles samen (De hele olifant in beeld). Het geloof in een gezamenlijke gegeven of te vinden basis voor waarheid is verdwenen en ook de moraal en de ethiek lijken daarmee hun basis te hebben verloren. Het is moeilijk betekenis vinden of scheppen op zo’n negatieve basis en juist nu zie je veel mensen op zoek gaan naar nieuwe vraagstellingen, nieuwe be- tekenis, nieuwe maatschappelijke en culturele samenhangen. De huidige netwerkcultuur is daar volgens mij een sprekend voorbeeld van.

Bewustzijn van de verschillende interpretatiemodellen helpt bij het vinden van de manier, waarop jij in het leven wilt staan en welke boodschappen jij wilt delen met een geïnteresseerd publiek. We zitten gelukkig op dit mo- ment in een nieuwe fase in onze westerse cultuur, waarin andere waarden dan alleen het rationele kennen belangrijk worden. Maar dat betekent niet dat alle interpretatiemodellen die in het verleden zijn uitgedacht daarmee ook verdwenen zijn. Ze bepalen nog steeds voor een deel hoe wij onbewust het leven, de werkelijkheid en teksten ervaren. Je hebt nu een aantal van die modellen als waardevol gereedschap tot je beschikking en daarmee kun je gaan experimenteren. Geen van die modellen is goed of slecht in zichzelf, hoewel ze elkaar wel vaak tegenspreken en in de loop der eeuwen ook steeds complexer werden. Voel gewoon welke het beste bij jou of bij je publiek past. Probeer dan ook eens een ander uit en ervaar wat dat doet met je ver- haal dat je op je interpretatiekeuzes baseert. Bedenk daarbij twee dingen: a) de beste basis om een publiek echt aan te spreken is dat je zelf eerst aange- sproken bent, volgens welk interpretatiemodel dan ook en b) innerlijke te- genstrijdigheden in jezelf corresponderen meestal met een innerlijke tegen- strijdigheid in je (onbewust) gebruikte interpretatiemodellen. De zeggings-

kracht van je verhaal groeit als onder de oppervlakte van je verhaal een consistent interpretatiepatroon leeft, waarvan je je als spreker ook daadwerkelijk bewust bent.

III. Retoriek, verbinding met je publiek

Van het betekenis ontvangen uit en interpreteren van bronnen stappen we nu over op het betekenis geven daaraan in de retoriek, de leer van de welsprekendheid. Eerst wil ik uitleggen waarom voor mij retoriek een soort van levenskunst is en waarom de creatieve stilte zo belangrijk is bij het spreken in het openbaar. Daarna kijken we naar wat technische hulpmiddelen bij het maken van een betoog of een verhaal: het focussen op boodschap, weerstand, advies en doel; het maken van een heldere opzet; de rol van illustraties; begin en eind van een verhaal. Zo hoop ik duidelijk te maken dat de retoriek vooral effectief wordt als het een spreken is vanuit je hart.

Retoriek als (levens)kunst

Er zijn vele verschillende redenen om een redevoering te houden voor een publiek. Aristoteles heeft zich daar ook al mee bezig gehouden. Hij maakte onderscheid tussen redes die willen informeren, overtuigen, amuseren, of ontroeren. Wat in Aristoteles' *Retorica* van doorslaggevend belang is, is dat al deze verschillende soorten redevoeringen plaatsvinden binnen de logica van de waarschijnlijkheid en niet binnen de logica van de noodzaak, waar de bewijsvoering thuishoort. Dat betekent, dat de retoriek binnen Aristotelische opvatting een zoeken naar betekenis is, een spannend denk avontuur, waarin niets van te voren vast staat.

Vooraf in de 19^e eeuw van onze jaartelling heeft de retoriek een slechte naam gekregen, omdat het niet meer was dan versiering, opsmuk, kortom welspre-

kendheid (eloquentie) waarmee je een publiek op je hand kreeg. Daarmee verdween een groot deel van de spanning die Aristoteles voor ogen had, kreeg de retoriek een slechte naam en werd nog slechts verbonden met manipulatie, machtswellust, éénrichtingsverkeer (Hitler was in deze opvatting een goede redenaar). Alles was er op gericht om de positie van de spreker te versterken. Je onzekerheid delen met je publiek, leren van je ervaringen, samen opgaan in een nieuwe energiestroom die je niet echt onder controle hebt, daarmee hield een spreker in het openbaar zich niet bezig. Sturen, koers uitzetten, dat was zijn ding en daarmee bleef hij binnen z'n eigen beperkingen en referentiekaders.

Ik wil graag de retoriek weer terug brengen in de sfeer zoals Aristoteles dat voor ogen had, hoewel ik waarschijnlijk andere accenten zal leggen. Voor mij is de hermeneutiek een wezenlijk onderdeel van de retoriek en die gaat dan ook veel verder dan het eenzijdig sturen van een boodschap naar een publiek, een model dat in de communicatiewetenschappen nog vaak wordt gehanteerd. Voor elk verhaal dat je houdt staat je een scala van verschillende interpretatiemodellen ter beschikking, waarmee je verschillende betekenissen uit je bronnen kunt ontvangen en kunt kiezen welke betekenis voor jou zo wezenlijk is, dat je die met een publiek wilt delen. Tegelijkertijd weet je dat je bij een volgende keer heel andere betekenissen uit dezelfde bron kunt oppakken. Zo is het structuralistische interpretatiemodel handig als je heel veel over een bron wilt uitleggen en laagje voor laagje wilt betreden. Ben je echter door een bron geroerd of geschokt en wil je dat delen met je publiek dan is Gadamer's model meer op z'n plaats. En het is ook handig om te beseffen wat je eigenlijk aan het doen bent als je externe autoriteiten laat opdraven om je betoog kracht bij te zetten, namelijk op fundamentalistische manier gehoorzaamheid eisen volgens de onbevangen / naïeve lezing.

Bij deze opvatting is waarheid geen bezit, waarover je als spreker de controle hebt, maar een werkelijkheid waarin je mag participeren en die je met je publiek mag delen op de manier zoals Ricoeur die voorstond. Dat maakt de retoriek tot levenskunst en een spannend avontuur, waarin een nieuw soort energie gaat stromen tussen bronnen, spreker en publiek. Het is een energie

die je met je publiek gaat delen en waarin je beide wordt meegenomen naar een hoger plan, nieuwe inzichten en waarmee je misschien wel een nieuwe werkelijkheid gaat scheppen.

Om het spreken in het openbaar tot zo'n spannend en tegelijkertijd ontspannen gebeuren omringd door goede 'vibes' te maken moet aan een aantal randvoorwaarden worden voldaan die we nu gaan bespreken.

De creatieve stilte

Misschien is het meest productieve moment in de retoriek nog wel de creatieve stilte. Elke keer als ik een overdenking moet maken voor een kerkdienst neem ik daarvoor één week de tijd. Op de maandag voorafgaand aan de zondag van de desbetreffende kerkdienst verdiep ik mij in de bronnen, de lezingen uit Oude en/of Nieuwe Testament waarover de preek volgens het oecumenisch leesrooster moet gaan. (Ik beschouw preken trouwens net als de retoriek ook als een kunst.) Op die maandag bestudeer ik niet alleen de grondteksten in het Hebreeuws en/of Grieks maar ook secundaire literatuur, commentaren en wat dies meer zij en bepaal welk interpretatiemodel bij deze teksten het meest effectief is. Dan volgt de creatieve stilte. Dat wil zeggen dat ik er niets meer concreet aan doe tot de volgende vrijdag. Loslaten is in de creatieve stilte het allerbelangrijkste. In die stilte gebeurt echter wel van alles. Je loopt met je hond in het bos en ineens komt een gedachte bij je boven die gaat over de teksten die je je hebt eigen gemaakt. Je leest een artikel in de krant, hé dat past ook op de één of ander manier. Een goed gesprek met iemand over een heel ander onderwerp reikt je nog meer verbanden aan. Prachtig maar ook dat laat je allemaal weer los, je hoeft er nog niets mee. Alles mag, niets moet.

Nog los van wat je allemaal krijgt aangereikt in de creatieve stilte dat met je boodschap voor de komende zondag te maken heeft, groeit ook je gevoel van eigenwaarde en vertrouwen in de goede afloop. Je chakra's draaien op volle sterkte en je krijgt misschien al een bepaald idee welk interpretatiemodel je gebruikt in je denken over de bronnen. Bovendien bevatten de teksten veel meer dan je in één verhaal duidelijk kunt maken en je zult dus keuzes moe-

ten maken. Maar jij bent ook belangrijk en waardevol en de keuzes die je maakt zijn jouw keuzes en dus ook waardevol. Daarmee stap je op een positieve basis het proces in van het maken van een verhaal, want je hebt heel veel - hoewel altijd in beperkte mate – te melden en te delen met je publiek. Op de vrijdag ga ik dan daadwerkelijk keuzes maken en ik begin dat proces met het maken van een BWAD en een opzet voor mijn preek, die ik daarna helemaal uitschrijf.

Het BWAD schema

Zoals het in de hermeneutiek belangrijk is om keuzes te maken voor een bepaald interpretatiemodel en voor bepaalde betekenissen die je met zo'n model uit je bronnen haalt, zo is het in de retoriek net zo belangrijk om keuzes te maken in de voorbereiding van een te houden verhaal. In wezen zijn de keuzes die je hebt gemaakt in de interpretatie van je bronnen al een voorafspiegeling van de keuzes die je gaat maken voor het verhaal dat je gaat opzetten en houden voor een publiek. In ieder geval zullen ze terugkeren in je BWAD voor dit specifieke verhaal.

De letters BWAD staan voor boodschap, weerstand, advies en doel. Voor elk betoog, verhaal of presentatie die je gaat houden voor een publiek maak je een BWAD. Dat wil zeggen je schrijft per onderdeel in 1 regel op waar jouw betoog voor dit specifieke publiek in deze specifieke situatie over gaat, opbouwt, beoogt en rekening mee houdt en dat moet samen een logisch consistent geheel vormen.

- B(oodschap). Wat is het dat je nu eigenlijk precies wilt zeggen in dit verhaal (en wat laat je daarom bewust liggen voor een volgende keer)?
- W(eerstand). Welke weerstand verwacht je in dit publiek voor jouw boodschap?

- A(dvies). Wat is het advies op korte termijn dat je aan je publiek wilt meegeven om, gegeven de weerstand, iets met je boodschap te doen?
- D(oel). Wat is je doel op lange termijn met jouw boodschap voor dit specifieke publiek?

Door op deze manier zo bondig en precies mogelijk (in 1 regel) te formuleren wat jij over jouw onderwerp met jouw specifieke publiek voor deze gelegenheid wilt delen raak je enorm gefocust op je thematiek en wordt het maken van een opzet voor je verhaal al een stuk eenvoudiger. Voor elk verhaal zal de BWAD er anders uitzien en je kunt dan ook oneindig veel verschillende voorbeelden bedenken. Ik geef er hier een paar, die gaan over de tekst van *Graceland*.

Voorbeelden

Voorbeeld 1 (Interpretatie volgens Gadamer)

- B. Blijf zoeken want alleen in jouw zoektocht openbaart zich de genade
- W. Ik ben zo moe en trouwens ik geloof niet meer in genade
- A. Ga eens dansen op de muziek van *Graceland* en voel wat dat doet
- D. Nieuw vertrouwen

Voorbeeld 2 (Interpretatie volgens Structuralisme)

- B. De gelaagdheid van de tekst geeft een diepe zin: overgave en vertrouwen
- W. Overgave aan, diepere zin van ... wat???
- A. Volg mij door de verschillende lagen heen en laat je verrassen
- D. Bewustwording van dragende processen in een chaotische werkelijkheid

Opzet van het verhaal

Bij het spreken in het openbaar ben je bezig om bewustzijn te bewerken. Het actieve bewustzijn van een mens heeft zo z'n beperkingen. Zo is de tijdsduur waarin een mens nieuwe dingen kan opnemen niet meer dan 15 tot 20 minuten. Ook is het voor de gemiddelde mens moeilijk om in één betoog

meer dan 5 à 6 denkbewegingen nog actief te volgen. Tenslotte is het ook raadzaam om niet meer dan 1 illustratie per denkbeweging te geven. Als je met dat alles rekening houdt, dan lijkt het alsof je maar bar weinig kunt doen als je een verhaal wilt houden voor een publiek. Waarom zou je jezelf die beperkingen opleggen? Wat win je ermee als je dat wel doet? En zijn er ook nog *escapes* te bedenken uit dit strakke keurslijf?

Wat in het BWAD schema in gang werd gezet, namelijk het sterk focussen op jouw keuzes in een grote hoeveelheid aangereikte betekenissen en op het publiek waarmee je je boodschap als resultaat van die keuzes gaat delen, wordt in de opzet van je verhaal verder uitgewerkt. Wat je ook maar vertelt in je verhaal, het zal altijd beperkt blijven in vergelijking met het *surplus of meaning* - naar een term van Ricoeur: overvloed aan betekenis - van je bronnen. Het maakt je bescheiden en dat is ook heel vruchtbaar wanneer je publiek niet zo vertrouwd is met je bronnen als je zelf bent. Hoe minder vertrouwd het publiek is met je bronnen en de boodschap die je eruit hebt gehaald, hoe groter de weerstand in je publiek zal zijn en ook dan is een zekere mate van zelfbeheersing alleen maar productief om mensen te laten delen in je boodschap. Kortom, wat je in je verhaal kunt doen blijft altijd beperkt, maar doe wat je kunt doen wel zo goed mogelijk. '*In der Beschränkung zeigt sich der Meister*' - meesterschap wordt duidelijk in de beperking en de zelfbeheersing, in de focus op het afgebakende veld. Daardoor wordt het aantal neveneffecten buiten het afgebakende veld dat mee speelt minder en is er meer diepgang mogelijk binnen dat veld. Juist daarmee toon je respect naar je bronnen, jezelf en je publiek en dat respect is de bedding waarin de energie kan gaan stromen.

Bij het maken van een opzetje voor je verhaal ben je net zo vrij als bij de keuzes die je maakt in je BWAD, hoewel er natuurlijk wel een sterke samenhang tussen beide zal bestaan. Je kunt in je opzet je BWAD letterlijk volgen en zo tot vier denkbewegingen komen, maar er is ook een heel andere opzet denkbaar, waarin de keuzes die je in je BWAD hebt gemaakt op een meer impliciete manier aan de orde komen. Zolang de structuur van je opzet maar voor jezelf helder is en ook innerlijk logisch consistent is, kun je dat

ook aan je publiek duidelijk maken – al dan niet op een sheet of met power point. Hoe eenvoudiger en helderder de structuur van je verhaal des te minder raakt een publiek over de *vorm* in verwarring en is er meer ruimte in hun geest beschikbaar om je wat betreft de *inhoud* van je boodschap te volgen. Daarom is ook het aantal van maximaal 5 à 6 denkbewegingen - mits ze logisch met elkaar in verband staan – cruciaal. Beter nog dat aantal te beperken en wat dieper op de afzonderlijke denkbewegingen in te gaan dan de helft van je publiek tijdens je te verhaal te verliezen omdat ze het niet meer kunnen volgen.

Of de informatie die je in je verhaal met je publiek wilt delen nieuw voor ze is, heb je geprobeerd in te schatten bij de W(eerstand) van je BWAD. Dat is niet altijd even gemakkelijk, zeker als het een nieuw gehoor voor je is waar je voor spreekt. Je kunt het ter plekke nog even checken. Is het gesneden koek voor ze dan moet je omswitchen, wat een probleem is als je je betoog helemaal hebt uitgeschreven. Een mogelijkheid is dan om wel je opzet te volgen maar extra – voor het publiek nieuwe - informatie toe te voegen bij wat ze al weten en de bestaande kennis als illustratie te gebruiken. Dat vraagt een hoge mate van flexibiliteit en ervaring in het spreken in het openbaar. Is het publiek niet homogeen in hun kennis van je onderwerp dan is het handig om je aan te sluiten bij degenen die het minst ervan af weten en te kiezen voor een persoonlijke existentiële aanpak, die ook de deskundigen raakt.

Voorbeelden

Voorbeeld 1 (Gadamer)

Inleiding: dansen in de depressie??

De functie van beweging in *Graceland*

De beweging van de geest weerspiegeld in de beweging van het lichaam

Ga dansen in *Graceland* en voel je een geheeld mens

Dartel met nieuw vertrouwen als een vlinder naar je nieuwe bestemming

Conclusie: de dynamiek van het nieuwe vertrouwen

Voorbeeld 2 (Structuralisme)

Inleiding: Er zit een diepere zin in *Graceland* die aan het oog onttrokken is.
Laag 1: de individuele psychologie
Laag 2: de sociale dimensie in engere zin
Laag 3: de sociale dimensie in bredere zin a) civil war b) apartheid
Laag 4: de strijd tussen goed en kwaad
Conclusie: de diepere zin in *Graceland* als dragende factor van de mensheid

Illustraties

Als het menselijk bewustzijn niet langer dan 20 minuten nieuwe informatie kan opnemen, betekent dat dan dat je niet langer dan 20 minuten aan het woord mag zijn? Dat hangt van meerder factoren af. Ik preek zelf nooit langer dan een kwartier en schrijf die preek ook altijd helemaal uit. Ik dwing mijzelf daarmee tot een heldere opbouw, beperking en diepgang en kan in zo'n kort tijdsbestek ook heel veel nieuwe informatie kwijt waarvan ik weet dat mijn publiek er niet of minder vertrouwd mee is. Dezelfde thema's laat ik dan in andere vormen als liederen, gebeden terugkomen, zodat je wel met elkaar een uur met dezelfde thematiek bezig bent. Dit is een mogelijkheid in kerkdiensten die elders niet zo gegeven is.

Maar in alle gevallen kun je tijdens je verhaal gebruik maken van beelden en illustraties (al dan niet geprojecteerd op een scherm), die wat je in een denkbeweging wilt zeggen extra duidelijk maken. Een illustratie voegt dus niet nieuwe informatie toe, maar herhaalt, verheldert en maakt de in dit deel van je betoog gegeven informatie extra inzichtelijk. Ook hier weer een beperking: niet meer dan 1 illustratie per onderdeel van je betoog. Beelden zijn sterker dan woorden, dus pas hier de nodige zorgvuldigheid toe. Niet goed gekozen voorbeelden kunnen wat je hebt gezegd ontcrachten in plaats van versterken. Wees er ook op bedacht dat de illustraties in je hele verhaal elkaar niet tegenspreken, want ook dan slokken je beelden je boodschap op. Als je voor een opzet hebt gekozen met 6 denkbewegingen en ieder onderdeel heeft 1 illustratie dan heb je al veel meer tijd tot je beschikking dan 20 minuten. Goede illustraties brengen de geest van je toehoorders ook even tot rust, zodat je daarna weer aan iets nieuws kunt beginnen. De volgende voor-

beelden van slechte en goede illustraties gaan over opzet 1, die Gadamer als interpretatiemodel gebruikt.

Voorbeelden

Voorbeelden van illustraties die je verhaal ontkrachten.

In het deel over de functie van beweging in *Graceland* zou je het beeld van een Tango danswedstrijd kunnen gebruiken om vervolgens in het deel over de dartelende vlinder en nieuw vertrouwen het beeld van de transformatie van rups naar vlinder die plaats vindt in de cocon kunnen uitwerken. Die twee beelden bijten elkaar omdat het ene beeld (de tango) zich afspeelt op het snijvlak van natuur en cultuur en het andere (de cocon) zich helemaal in de natuur bevindt. Dan moet je extra zorgvuldig zijn in het gebruik van die beelden. Het kan eigenlijk alleen als je doelbewust de tegenstelling wilt oproepen met een metafoor die beide werelden verbindt, maar dan zit je weer in het interpretatiemodel van Ricoeur en niet in dat van Gadamer. Je zou ook de eenzaamheid van de tangodanseres, die vanwege haar leeftijd niet meer mee kan doen, kunnen uitbeelden met het beeld van Narcissus die in zichzelf en z'n eigen spiegelbeeld is verdiept aan de vijver. Maar in dat beeld speelt heel veel meer dat niet direct toepasbaar is op de tangodanseres. Bovendien tuimelen dan de beelden over elkaar en weten de hoorders niet meer waar ze aan toe zijn. En met de transformatie in de cocon heeft Narcissus al helemaal niets gemeen.

Voorbeelden van illustraties die je verhaal ondersteunen

Dezelfde tangodanseres ziet dat het einde van haar actieve danscarrière nadert en gaat daar op een creatieve en liefdevolle manier mee om. Zij transformeert en gaat haar kennis en ervaring delen in choreografie en danslessen en ze vindt bevrediging in een veel dieper contact met publiek en leerlingen dan ze ooit daarvoor had gehad. Ook ervaart ze nieuwe verbindingen tussen haar lichamelijke, ruimtelijke, muzikale en taalkundige inzichten die van belang zijn voor de cultuur als geheel. En daarin ligt dan eigenlijk haar werkelijke kracht die ze dienstbaar kan maken op veel meer manieren dan alleen op de dansvloer. In feite gebruik je nu maar één beeld (van de tangodanseres) maar belicht je in elk segment van je verhaal een ander facet.

Kop en staart

In begin en eind van je verhaal zoek je eenzelfde soort aansluiting bij je publiek. Een domme vraag aan het begin bijvoorbeeld ('Wie van jullie gaat dansen als je diep in de put zit?') kan heel goed werken als je wilt laten zien in je verhaal dat er geen domme vragen bestaan. Zeker als je Gadamer in je interpretatie van je bronnen hebt gebruikt kun je de beginvraag als vooroordeel gaan onderzoeken en tot een geheel nieuw begrip van je thematiek komen. Ook een beeld, een sprookje, een gedachte die je gehoor op een heel ander been zetten dan ze hadden verwacht ten aanzien van jouw onderwerp kan zo werken. Het is ook het overwegen waard om hetzelfde beeld of aspecten daarvan op een consequente manier in je illustraties terug te laten komen, zodat ze niet alleen je betoog maar ook elkaar gaan versterken. Zo moet je ook aan het eind van je verhaal niet een heel nieuwe problematiek aansnijden, maar de kernpunten uit je betoog die je aan je hoorders hebt willen meegeven nog eens in een paar staccato zinnestjes herhalen. ('Juist in die diepe put vindt de transformatie plaats. Daar krijg je nieuw vertrouwen. Dertel, dans er mee naar je nieuwe bestemming. Blijf in beweging. Ik wens je veel dansplezier!') En ook hier is een scherp geformuleerde BWAD heel erg behulpzaam.

Conclusie: spreek vanuit je hart

Hoe het ook zij, als je spreekt vanuit je hart en met respect – ook bij de meest technische onderwerpen – dan is dat meestal al een andere benadering dan de meeste mensen gewend zijn en gaat er energie stromen. Dat kan zowel bij volledig uitgeschreven verhalen, als bij een betoog dat je uit je hoofd houdt naar aanleiding van een aantal kernwoorden, die passen bij de opzet van je verhaal. De theorie van psychologie, hermeneutiek en retoriek is niet meer en niet minder dan een bescheiden hulpmiddel, dienstbaar aan hoofd en hart, waarmee je respectvolle energie gaat laten stromen tussen jou en hen die aan je lippen hangen. Die ervaring is wonderschoon en gaat veel verder dan de gesproken taal en gebruikte woorden. Elke keer dat ik zoiets mag meemaken ervaar ik als een geschenkje uit de hemel.

IV. Stromende energie

Retoriek als (levens)kunst betekent voor mij stromende energie. Daar sta je als spreker of spreekster midden in, daar ben je dienstbaar aan, word je in meegenomen, neem je je publiek in mee, zodat je op een gegeven moment allemaal deel gaat uitmaken van een groter geheel dat je boven je zelf uit tilt en waarin nieuwe werkelijkheid wordt ervaren en gecreëerd. Alle tot nu toe behandelde theorie – psychologie, hermeneutiek en retoriek – doet mee in dit proces, dat ik zelf ervaar als een voortgaande dialectiek van symbool en metafoor, van betekenis ontvangen en betekenis geven, van ontspanning en inspanning. Het is de spanning, die heerst tussen de tegenpolen in die dialectische relatie, die de energie laat stromen. Eerst een paar metaforen waarin die spanning werkt – zeilen, paardrijden – en dan bekijken we hoe dat in de retoriek werkt.

Ontspannen op een zeilboot bij harde wind

Blij met de regen na een lange periode van droogte in april denk je onwillekeurig verder dan droogte en regen. De droogte doet je denken aan klimaatverandering, opwarming van de aarde, zeespiegelstijging en allerlei doemscenario 's die zich aandienen. Het is nog nooit zo warm geweest in april roepen ze in de media. Records worden gebroken. Ik had zelf zoiets van, klimaatverandering of niet, ik ga gewoon genieten van het lekkere weer. Met de stevige oostenwind was het nog fantastisch zeilweer ook en inderdaad ik heb nog nooit zo vaak zo lekker gezeild in april.

Ik vind het leuk om mensen mee te nemen die nog nooit gezeild hebben en die dan een beetje wegwijs te maken op een platbodem. In eerste instantie is het natuurlijk allemaal heel verwarrend. Een hoop termen: waar komt de wind vandaan, hoge wal/lager wal, oploeven/afvallen, overstag gaan/gijpen.

Een hoop uitdrukkingen in het Nederlands komen dan wel uit de zeilerij – het gaat je voor de wind, aan lager wal raken - maar dat betekent nog niet dat je ze ook allemaal direct kunnen gebruiken om met een zeilboot van A naar B te komen. Je gaat het water op en dan blijkt eerst al dat een brok staal van vier ton zo z'n eigen nukken heeft waar je vertrouwd mee moet raken. Dan gaat het zeil erop en zeker met harde wind vergeet je direct alle termen, wordt hoge wal lage wal, wordt oploeven afvallen, wordt overstag gaan gijpen en de boot gaat naast alle andere nukken ineens wel erg scheef ... Angst komt boven, slaan we niet om ... Met angst kun je sowieso al niet goed meer nadenken, ga je precies de verkeerde dingen doen en kunnen er gevaarlijke situaties ontstaan. Wat te doen in zo'n toestand?

In de eerste plaats verminder je de hoeveelheid zeildoek zodat alle bewegingen minder heftig worden. En dan de belangrijkste les: als de boot je te scheef gaat dan vier je gewoon de grootschoot, het touw waarmee je stand van het grootste zeil regelt. Want op het moment dat je dat touw strakker trekt gaat de boot nog schever en ga je misschien wel water maken. Laat je het touw een beetje vieren dan richt de boot zich weer op en is alle gevaar van omslaan en meer van dat soort onheil geweken. Dit is voor de meeste beginners een openbaring. Je hebt het zelf in de hand hoe scheef je een zeilboot laat gaan. Als dat echt blijkt te werken en je zo gevaren kunt omzeilen, dan groeit het vertrouwen en de bereidheid om te gaan experimenteren. Dan blijkt ook dat een zeilboot heel erg scheef kan gaan zonder om te slaan en je toch van A naar B komt. En dat alles door een heel simpel trucje: laat je touw een beetje vieren in plaats van het strak te trekken.

In de stress, zo is mijn ervaring, ga je verkrampen, alles strak trekken wat je maar kunt strak trekken en je lost er niks mee op. De gevaren nemen alleen maar toe. Maar als ik ontspan, een beetje rust neem, de touwtjes wat laat vieren, kan ik genieten. Het vertrouwen groeit en het spel met de elementen wordt een heerlijke ontspanning. Geloof, vertrouwen, ontspanning helpen om problemen onbevangen tegemoet te treden – ook de klimaatverandering trouwens – en om oplossingen te vinden. Dat wil zeggen vanuit de ontspanning die alle stress verdrijft. Kortom, voor mij is ontspanning de basis, waar-

op allerlei spannende nieuwe dingen kunnen worden ontwikkeld, waar ik echt naar uitzie. Op een zeilboot is het een eenvoudig trucje, maar er zit natuurlijk meer aan vast dan alleen maar een stukje touw laten vieren om de ontspanning terug te krijgen. Hoe vaker je zeilt hoe meer inzicht je krijgt in de bewegingen van de boot, het weerbeeld, wat de wind doet enzovoort. En hoe meer je de techniek onder de knie krijgt, hoe meer je ontspannen kunt genieten van alles wat water en wind je aanreiken. Daarom vind ik zeilen een mooie metafoor voor de retoriek. Je speelt met wat je wordt aangereikt – de wind, het water, de boot – en als je dat goed doet, dan kom je snel en zo plezierig mogelijk van A naar B. Een andere metafoor die ik ook graag gebruik voor de retoriek is die van het paardrijden.

Ontspannen op een paardenrug

Dé meest belangrijke basis van het paardrijden en sowieso het omgaan met een paard is ontspanning. Paarden spiegelen. De manier, waarop jij zelf in je vel zit en waarmee je dus het paard benadert, wordt door het paard haarfijn aangevoeld en aan je teruggegeven.

Ik vergelijk de retoriek, dat wil zeggen retoriek als (levens)kunst – één worden met je publiek en samen naar een hoger plan getild worden – ook graag met het rijden op een paard. De redenaar als ruiter dus. Maar dat is een metafoor die vooral vanuit bijbels oogpunt boordevol machtssymboliek zit, zul je misschien tegenwerpen. Jezus kwam juist op een ezel Jeruzalem binnenrijden op Palmzondag en niet als een trotse koning hoog te paard. Zeker, het paard komt er meestal niet goed af in de bijbel. Het is het statussymbool bij uitstek van de macht, omdat er oorlogen mee werden gevoerd en wil werd opgelegd. Maar de machtssymboliek gaat nog verder. Het bedwingen van een vurig paard zegt iets over de innerlijke kracht en macht van z'n berijder, omdat die in staat blijkt te zijn om te heersen over de oerkrachten der natuur.

Waarom zie ik de redenaar dan toch graag als ruiter en gebruik ik een metafoor, die machtssymboliek oproept? In dit beeld van paard en ruiter ga ik nu eens niet uit van de berijder, maar van het rijdier. Ik zie het paard niet als een

oerkracht, dat bedwongen moet worden, maar als een schrikachtig wezen, dat gerustgesteld moet worden. Er bestaat een prachtig verhaal over het paard van Alexander de Grote. Iedereen was bang voor dit vurige dier en niemand kon bij hem in de buurt komen behalve de keizer zelf. En zo werd de legende geboren, dat de machtige keizer de machtigste hengst van de hele land bereed. In werkelijkheid was het dier echter heel bang en wel bang voor z'n eigen schaduw. Met heel veel geduld ontdekte Alexander uiteindelijk wat de bron was van z'n angst en als hij z'n hengst wilde bestijgen zette hij hem voortaan met z'n hoofd naar de zon, zodat hij z'n eigen schaduw niet kon zien. Dit was de enige positie waarin het paard wilde stil staan en het z'n berijder toestond om hem te bestijgen. Alexander was de enige die dit wist en hij hield z'n geheim dan ook zorgvuldig bewaard, zolang z'n paard leefde en hem van de ene veldslag naar de andere droeg.

Maar, als de redenaar de ruiter is, dan is het publiek een misschien wel edel maar toch redeloos dier. Kan dat zo maar? In het herderbeeld worden de toehoorders ook afgeschilderd als een stelletje redeloze dieren voor wie het gras van buurman altijd lekkerder is dan het eigen weiland. En ook Plato helpt ons een handje als hij de rede voorstelt als een wagenmenner die twee totaal verschillende paarden slechts in de dynamiek van de beweging in bedwang kan houden. Daarbij staat het ene paard voor de lagere materiële behoeften en het andere paard voor de hogere geestelijke behoeften in elk mens – spreker en toehoorder. Wat de echte weerstand oproept in dit beeld van ruiter en paard, is de machtssymboliek die wij al eeuwen lang in dit rijdier hebben geprojecteerd en waarnaar het alleen al door z'n 'adel' verwijst.

Het grote geheim en de basis van alle rijkunst is echter de ontspanning. Vanuit de ontspanning stel je je paard gerust en kun je hem met hele kleine, bijna onmerkbaar hulpen laten doen wat je wil, terwijl het paard er zelf ook plezier in houdt om samen met je te werken. Schrikt hij ergens van dan moet je eerste reactie zijn: ontspannen, teugels laten vieren. Ga je je zelf ook spannen, benen optrekken, teugels kort houden, dan kun je er donder opzeggen, dat ie zich tegen je gaat verzetten, je van z'n rug afgooit en op hol slaat. Iedere ruiter weet namelijk, dat als hij werkelijk de strijd met een paard aanbindt, hij

deze strijd onherroepelijk verliest. Het paard is toch sterker. Macht bestaat zo lang zij wordt verleend en een ruiter kan zo lang op een paard blijven zitten, tot deze hem van z'n rug afbukt. Wie wind zaait zal storm oogsten, dat geldt wel heel sterk bij het rijden op een paard.

Als echter het element strijd uit de ruitersmetafoor verdwijnt, dan verdwijnt ook de engel van de machtssymboliek uit dit beeld. Wat overblijft is prachtig. Wat is heerlijker dan langs het strand of over een breed bospad te galopperen. Wat is er mooier dan te voelen, dat het paard je bedoelingen raadt en na een lichte druk met je kuit je plannen harmonieus uitvoert. Wat is er fraaier dan samen over een hindernis te zweven of te genieten van de zonnestralen die door het bladerendak van het bos priemen. Het is heerlijk om je één te voelen met je paard, om te genieten van dit brok natuur, zoals het in de lente door wei dartelt, om het te zien gedijen bij een goede verzorging. Goed jij bent degene, die stuurt, maar hij was er eerder. Dat maakt je klein en dankbaar, dat hij je op z'n rug duldt en wil dragen. En als vanzelfsprekend ben je dan ook verantwoordelijk voor z'n welzijn. Nietzsches angst voor de vrijheid wordt op deze manier niet langer gecompenseerd door de lust naar macht, maar verandert in innerlijke kracht en vreugdevolle verantwoordelijkheid.

Zo ongeveer ervaar ik zelf het spreken in het openbaar. Vreugdevolle verantwoordelijkheid om je gedragen te weten door precies datgene dat je geacht wordt te leiden. In dat gedragen worden ontvang je zoveel, dat boven alle rationele modellen uitstijgt, en juist daardoor word je in je hele wezen aangesproken. Je maakt dan ook contact op een dieper niveau dan het zuiver rationele. En als dat goed zit en blijft – je moet er wel aan blijven werken – dan is er ineens heel veel mogelijk in de sturende sfeer. En wil je eens iets waar het paard nog niet aan toe is, dan doe je met respect een stapje terug om opnieuw samen verder te bouwen. Want het gaat in dit hele samenspel om de harmonieuze eenheid die voor ruiter en paard zo fantastisch is om te beleven en om samen in verder te groeien.

Ontspanning als basis van de retorische energie

Ook bij het spreken in het openbaar is er sprake van energiestromen die je als spreker voor een deel in de hand hebt en waar je verder aan moet overgeven. Een goede, gedegen voorbereiding versterkt je eigen positieve houding ten aanzien van de stof die je in je verhaal aan de orde wilt brengen en dat versterkt dan weer de bereidheid van je publiek om je welwillend aan te horen. Of je daarmee in een gezamenlijke 'flow' terecht komt die spreker en publiek op een hoger plan zet, heb je als spreker nooit helemaal zelf in de hand. Daarom is ook elke lezing of verhaal die je voor een groter of kleiner publiek houdt een avontuur waar je met vertrouwen in moet stappen. Om dat vertrouwen te vergroten is het zinnig om je te verdiepen in de energiestromen die in de retoriek op gang komen en die voor mij het spreken in het openbaar tot een kunst, zelfs een levenskunst maken, als je ze op een creatieve manier weet te gebruiken.

Stromende energie - betekenis ontvangen

Bij het zeilen ontvang je wind in je zeilen vanuit de werkelijkheid van hoge en lage druksystemen die je absoluut niet in de hand hebt. Bij het paardrijden krijg je een brok vitale energie aangereikt, die nu eenmaal met het paard als levend wezen is gegeven. Zo krijg je bij de bestudering van je bronnen waar je een verhaal over gaat houden heel veel betekenis aangereikt, die jij niet hebt gecreëerd, maar die in de bronnen ligt opgeslagen.

In de hermeneutiek bleek al dat je bij het interpreteren van teksten kunt uitgaan van de tekst of van de lezer. Alleen in de premoderne onbevangen lezing was de relatie tekst - lezer onproblematisch. In de moderne tijd was deze relatie de inzet van veel strijd. De historische kritiek en de structurele analyse namen de tekst als uitgangspunt, maar de lezer krijgt bij het kiezen van de regels voor de interpretatie steeds meer invloed. Schleiermacher, Dilthey en Gadamer namen de lezer als uitgangspunt maar bij hen won de objectieve betekenis van de tekst steeds meer aan invloed, terwijl Gadamer zelfs voorbij de objectieve kennis van de tekst zijn uitgangspunt nam in de zijnsrelatie van lezer én tekst, zoals die werkt in de effectieve geschiedenis van de interpretatie van die tekst. Ricoeur verwerkt de ideeën van zijn voorgangers in

een boeiende synthese, waarbij het ontvangen van betekenis uit de tekst prioriteit heeft op het geven van betekenis door de lezer aan de tekst. Daarmee wordt de lezer ‘discipel’ van de tekst, maar kan in z’n eigen autonomie bij het interpreteren van teksten toch verrijkt worden door de bijvoorbeeld cultuurvreemde eigenheid van die tekst. In dat geval kan er een levendige relatie groeien tussen tekst en lezer waarin heel veel nieuwe betekenissen aan de oppervlakte komen en er ook energie vrijkomt in de sfeer van bevredigde nieuwsgierigheid en *Entdeckungsfreude*.

Als je zo bij de bestudering van je bronnen al geraakt wordt door wat er maar aan diepe lagen en betekenissen naar boven komt, dan wil je natuurlijk je enthousiasme delen. Je hebt je echt moeten inspannen om de bronnen te bestuderen, maar wat je daarbij werd aangereikt is die inspanning meer dan waard gebleken. En omdat je je hebt geopend voor die nieuwe betekenissen kon je zo ook op een ontspannen manier ontvangen, je eigen maken en er nieuwe betekenis mee geven aan je eigen leven. Sterker nog het is zo waardevol, dat je het allemaal niet voor je zelf wilt houden maar met anderen wilt delen. Waar het hart vol van is daar loopt de mond van over. En dat is de beste basis voor een luisterend oor bij een geïnteresseerd publiek

Stromende energie - betekenis geven

Bij het bestuderen van je bronnen kies je voor een interpretatiemodel waarmee je het meeste recht doet aan je bron en je zelf ook het beste mee uit de voeten kunt. Het blijkt al snel dat elke bron veel meer betekenis bevat dan je in één verhaal kunt behandelen. En dus maak je opnieuw keuzes, nu over wat je aan de orde wilt hebben en wat niet, wat jou dit keer in je bronnen het meest heeft aangesproken. Daarop focus je totaal, want daar ligt je hart en dat bepaalt je boodschap. Een publiek voelt dat haarscherp aan en met een welwillend publiek kun je ver, vaak zelfs heel ver gaan.

Hoe verder je gaat des te groter is de kans dat de weerstand van (een deel van) je publiek gaat groeien tegen je boodschap. Het is van wezenlijk belang om dat van te voren in te schatten en rekening mee te houden. Hier ligt tegelijkertijd het grootste probleem van het spreken in het openbaar in onze tijd.

Zelfs in de kerken – met uitzondering misschien van de orthodoxie - is er geen homogeen publiek meer te vinden. Je eigen mening vormen en anders denken is in en dat maakt elk publiek tot een heterogeen geheel. Wie kent z'n publiek nu zo goed dat je precies weet op welk punt de weerstand gaat groeien? En hoe merk je dat als je bezig bent? En wat te doen als je gaandeweg ontdekt dat je het contact verliest?

Zeker als je voor – qua denken, achtergrond of professie – uiteenlopende groepen verhalen moet houden is het een hele toer om van te voren de weerstanden in je gehoor tegen je boodschap in te schatten. Een paar tips kunnen helpen. Probeer iets van die weerstand te formuleren. Zeg regelmatig 'ik' tijdens je verhaal. Dat maakt duidelijk dat het jouw verhaal is en dat je de ander uitnodigt om er ook een verhaal van te maken en er een eigen interpretatie aan te geven, waarover het gesprek na afloop kan gaan. Maak je verhaal niet te lang, zo geef je extra gelegenheid tot discussie achteraf. Maak er een opmerking over als je op een bepaald moment merkt dat de aandacht verslapt of mensen beginnen te schuiven, kuchen: 'ik merk dat dit gevoelig ligt; ik maak even m'n verhaal af en dan kunnen we er straks nog uitgebreid op ingaan.' Al met al kost het tijd om je publiek te leren kennen en die tijd moet je ook gewoon nemen door ervaring op te doen en een relatie op te bouwen. Over het algemeen geldt wel, dat hoe meer een publiek aan je merkt dat je de er levende weerstanden serieus neemt, des te meer men bereid zal zijn om met je mee te denken. En mocht je een - homogeen - publiek hebben dat van je verwacht dat je hen in verwarring brengt, dan zul je dat moeten doen zonder zelf in verwarring te komen. Maar dat is stof voor kundige cabaretiers.

Enige gemeenschappelijk basis van spreker en publiek is dus wel nodig. Ook al weet je die niet precies in te schatten, houdt er dan in meer algemene zin met het formuleren van je advies op korte termijn en je doelstelling op wat langere termijn wel rekening mee. Daarmee sluit je een verhaal, geheel in overeenstemming met je boodschap en weerstand, op bondige en inspirerende wijze af. Geen nieuwe problemen oproepen aan het eind, geen open eindjes laten liggen. Als je boodschap goed gefocust is, dan moet je het daar zeker aan het eind van je verhaal – het liefst in een paar herhalende staccato

zinnestjes - bij laten. Je publiek zal je dankbaar zijn, belonen met applaus of een diepe stilte. Ontvang dat met eenzelfde dankbaarheid, want je weet dat er iets wezenlijks is gebeurd. Als je vanuit je hart spreekt wordt de ander in het hart aangesproken en dat gaat ver voorbij woorden. Stromende energie dus in een kort betoog met een heldere opzet die iedereen kan volgen, daar wordt nog lang over nagesproken.

Het BWAD schema is een handig hulpmiddel om te focussen en zal er per betoog anders uitzien. Elke nieuwe interpretatie geeft een andere boodschap. Elke boodschap en elk publiek roept een andere weerstand op en zal daarom ook een ander advies en doelstelling opleveren. Het is dan ook aan te bevelen om er mee te experimenteren. Trouwens niet alleen voor een lezing die je moet houden. Het schema werkt ook als je een artikel moet schrijven of een boek en kan zelfs helpen als je een bedrijfsstrategie moet ontwerpen. Punt is, als je dit schema consequent gebruikt, geeft het je een hoop rust en kun je op een ontspannen manier je verhaal helemaal uitschrijven of in een lijstje met aandachtspunten op papier zetten. En die ondergrond geeft weer een hoop rust en ontspanning als je je verhaal daadwerkelijk voor een publiek gaat houden, zodat je ook echt contact kunt maken en samen met je publiek de stromende energie gaat ervaren en ervan genieten.

Stromende energie - hoopvolle transformatie

Zoals we hebben gezien bestaat er in het chakra-systeem een dialectische relatie tussen materie en geest, die twee bewegingen op gang brengt: liberatie, de energiestroom die begint in chakra 1 (overleving, element aarde) en door gaat naar chakra 7 (cognitie, element denken en kosmisch bewustzijn) en manifestatie, de omgekeerde energiestroom die begint in de geest en gestalte krijgt in de materie. Als de chakra's op een harmonieuze manier zelf in beweging zijn en elkaar in beweging houden, dan stroomt er vitale energie door het hele systeem. Blokkades in de afzonderlijke chakra's kunnen er door worden losgeweekt. In dat geval is de zogenaamde regenboogbrug (naar de kleuren van de zeven chakra's die overeenstemmen met de regen-

boogkleuren) de bron van je eigen transformatie naar een beter ik en een betere wereld. Bron van hoop dus.

Zo staan ook het symbool en de metafoor met elkaar in een dialectische relatie die twee verschillende bewegingen op gang brengt: vanuit de symbolische werkelijkheid ontvang je nieuwe en diepere betekenissen die je met behulp van metaforen in taal gaat uitdrukken, waardoor je nieuwe betekenis geeft aan de bestaande werkelijkheid. Op dezelfde manier is voor mij de retoriek – het geven van betekenis – verbonden met de hermeneutiek – het ontvangen van betekenis. En daardoor krijgt de retoriek in engere zin een enorme uitbreiding, wordt zelfs levenskunst.

Vanaf het moment dat je met behulp van meditatie en ontspanning je bewustzijn van je eigen chakra-systeem gaat vergroten en blokkades erin gaat oplossen, gaat vitale energie in je hele wezen stromen. Een energie die je ontvangt en direct gaat gebruiken voor al je bezigheden en voor de integratie van materie en geest in je eigen wezen. Niet alleen word je daar een gelukkiger - dat wil zeggen heel - mens van, je publiek voelt ook dat haarscherp aan. En als dat gebeurt, dan deel je je eigen wezen met je publiek en wel op zo'n manier dat die vitale energie ook in de bijeenkomst gaat stromen waarin jij het woord voert. Zo word je samen naar een hoger plan gebracht, dat voorbij rationaliteit en 'targets' gaat. En dat is een prachtige ervaring. Of de individuele aanwezigen in je publiek verder nog iets met die ervaring gaan doen, is niet jouw verantwoordelijkheid maar die van hen zelf. Maar dat jij tot die mogelijke, hoopvolle transformatie de aanzet hebt mogen geven, stemt je dankbaar en hoopvol en is een goede basis voor je volgende optreden. Immers spreken in het openbaar is net als zoveel andere dingen gewoon een kunst. Maar misschien heeft deze kunst wel de bevoorrechte positie om mee te helpen de overgang naar het tijdperk van de liefde (chakra 4) te stimuleren en van de wereld een *great place to live* te maken.

V. Verder denken in een vervolgtraject

Theatertechnieken voor de retoriek

Met dank aan: Sander Datema

De groep wordt gevraagd om paren (A en B) te vormen en aan elkaar een reisverhaal te vertellen dat indruk heeft gemaakt. A vertelt eerst zijn of haar verhaal in drie minuten en B maakt aantekeningen. Daarna krijgt B nog één minuut de gelegenheid om informatieve vragen te stellen en de aantekeningen bij te werken. Daarna dezelfde procedure maar nu vertelt B zijn of haar verhaal en maakt A de aantekeningen en stelt de informatieve vragen. Zo wordt direct duidelijk welke rollen in het verhaal belangrijk zijn (protagonist – hoofdrol, antagonist – tegenstander, helpers, de verteller, enz.). Dit is de basis van alle verdere oefeningen deze middag om in de volgende vijf stappen te komen tot een effectieve presentatie aan de groep van het reisverhaal van de partner – A presenteert het verhaal van B en andersom.

- 1) Werk het verhaal dat je hebt gehoord in grove lijnen uit: wat is het begin, het middenstuk en hoe gaat het eind eruit zien. Twee deelnemers krijgen de gelegenheid om dit aan de groep te presenteren en het blijkt dat er heel snel allerlei bijzaken in het verhaal opduiken, waardoor het moeilijk wordt voor het publiek zich op de hoofdzaken te concentreren.
- 2) Kill your darlings, met een knipoog naar Herman Finkers: schrijven is schrappen. Iedereen krijgt een paar minuten tijd om de bijzaken, die afleiden – ruis dus – te schrappen en te focussen op het plot, de rode draad van de presentatie. Twee deelnemers presenteren hun aldus bijgewerkte reisverhaal. Nu blijkt dat de presentatie levendiger kan met behulp van de creatieve verbeelding.
- 3) Verbeeld jezelf als spreker een camera die niet alleen ziet, maar ook hoort, ruikt en proeft en fysieke aanraking kan voelen. Maak in je verhaal gebruik van die camera die dus alle zintuigen kan registreren

en focus in je verhaal ook op de beelden van die camera. Vertel hoe iets ruikt, aanvoelt enzovoort. Ook nu weer twee presentaties met nieuwe aspecten van een reisverhaal. En het blijkt dat nog meer dynamiek kan worden gecreëerd door gebruik te maken van de fysieke ruimte van je podium.

- 4) Een podium kun je verdelen in zes vlakken, drie op de voorste lijn en drie op de achterste lijn. Denk hierbij nu vanuit je publiek. De sterkste positie om als spreker in te nemen is die middenvoor, dan ben jij het centrum en kan niemand om je heen. Dan volgt de positie die voor het publiek links op het podium ligt – aan te bevelen als je een beamer gebruikt met scherm in het midden van het podium. De positie rechts op het podium is het minst sterk. Dit heeft te maken met de leesrichting die van links naar rechts gaat. Op links begint de zin, het verhaal, waaraan je als spreker dienstbaar bent. Op rechts staat de punt, het eind, daar is het verhaal al afgelopen nog voor je begint. Op de achterste lijn geldt het voorgaande ook, maar die lijn is als geheel minder krachtig. Speel met deze posities en de dynamiek van je verhaal wordt nog krachtiger zoals bij de volgende twee presentaties te merken was.
- 5) Tenslotte. Er zijn twee soorten onrust die zich kunnen voordoen in een publiek: a) de onrust die met het verhaal zelf meekomt en ook daarin met behulp van voorgaande technieken moet en kan worden opgelost; b) de onrust die ontstaat als je je publiek verliest, het contact verliest omdat ze je niet meer kunnen volgen; het laatste moet natuurlijk ten allen tijde worden voorkomen.

Authenticiteit in de retorica en de retoriek

Met dank aan : Edmée Tuyl

In het woord ‘authenticiteit’ zit het Griekse woord *ho autos*, dat ‘zelf’ betekent. Voor mij heeft authenticiteit dan ook alles te maken met zelfbewustzijn en zelfbewustwording. En dat is voor mij een lange weg, eigenlijk een levenspad, die ik bewandel met behulp van de theologie en de filosofie. Uiteindelijk gaat het voor mij om het ontwikkelen van een synthese tussen het Hebreeuwse en het Griekse denken, een synthese die mijn ideaal in de retoriek van verbondenheid met jezelf, met je bronnen en met je publiek ondersteunt en zelfs in de concrete realiteit van alle dag mogelijk maakt. Maar daarmee zit ik al meer in de bredere opvatting van de retoriek als retorica, waarin de ethische vraag naar het gebruik van de retoriek en z’n technieken centraal staat. Speechcoach Edmée Tuyl uit Den Haag heeft mij bewust gemaakt van de waarde van dit onderscheid en van de waarde van de ethische vragen in de retorica voor de retoriek als vak / techniek. Met Edmée geloof ik in de potentie van de ‘waarachtige’ spreker en van de ‘ethische’ retoriek. Het spanningsveld tussen de eigenbelang dienende spreker (de sofisten uit de klassieke oudheid) en de waarheid dienende spreker (de filosofen) – de tegenstelling tussen ‘nep’ en ‘echt’ – vind ik een vruchtbaar spanningsveld. Ik probeer dat veld hier wat verder te onderzoeken vanuit de filosofische retorica en toe te passen op de retoriek als vak / techniek. Van het Hebreeuwse denken, gaan we naar het Griekse denken, de noodzaak en waarschijnlijkheid in het premoderne waarheidsbegrip, Quintilianus, Ricoeur en tenslotte naar de authenticiteit, verbinding en (zelf)bewustzijn in de retorica toegepast op de retoriek.

Het Hebreeuwse denken

De Hebreeuwse manier van kijken naar de werkelijkheid van het eerste deel van de Bijbel - het Oude Testament - is een heel open manier van kijken en begrijpen. De Griekse manier van kijken naar de werkelijkheid in het Nieuwe Testament daarentegen gaat veel meer uit van gescheiden gesloten sys-

temen. En die laatste manier van kijken is de basis geworden van de Westerse lees Christelijke cultuur. Ik vind het belangrijk om daar eens bij stil te staan, zeker als je nadenkt over de veranderingen in onze samenleving en de rol die de ethiek of de 'wet' (de normen en waarden) daarin speelt. En dan gaat het vooral over de verhouding van de wet (de verplichtingen) aan de ene kant, de genade (de vergeving, het goede leven) aan de andere kant en wat in dat spanningsveld een authentieke rol voor de retoriek zou kunnen zijn.

Eén van de meest fundamentele verschillen tussen het Hebreeuws en het Grieks als taal is te vinden in het werkwoord en dan met name in de werkwoordstijden. Elke Westerse taal, die van het Grieks en later het Latijn is afgeleid kent drie werkwoordtijden: de verleden tijd, de tegenwoordige tijd en de toekomstige tijd. Verleden, heden en toekomst worden op die manier helder van elkaar gescheiden als min of meer gesloten systemen, waarover je rationeel controle kunt uitoefenen. Het Hebreeuws kent maar twee werkwoordtijden: de verleden tijd die loopt door in het heden en de toekomstige tijd en die begint in het heden. Voor de tegenwoordige tijd is er geen enkele grammaticale vorm beschikbaar, zij is de overlap van verleden en toekomst. Verleden, heden en toekomst vormen op die manier een eenheid en daar is veel voor te zeggen. Je kunt ze namelijk niet van elkaar scheiden als gesloten systemen waar je macht of controle over hebt. Waar het om gaat is om op een goede manier in de tijd te zijn, in het heden mee te bewegen met de tijd, *to be in the flow*, en dan heb je niet alles meer rationeel onder controle maar spreken ritme, klank, gevoel, mysterie, geloof, vertrouwen een woordje mee. Het zintuig van het gehoor is hier belangrijk en voedt dan vooral het taalkundige en muzikale inzicht.

Die goede manier, daar gaat de ethiek over, de wet of - met een Hebreeuws woord - de Torah. Het kennen van de Torah is het allerbelangrijkste in de Hebreeuws Joodse beleving, het Joodse denken, handelen en geloven. En zo kom je als vanzelf op het Hebreeuwse woordje *jada*, het werkwoord dat kennen betekent. Ook daar, zoals overal in het Hebreeuwse denken van het Oude Testament, is de eenheidservaring doorslaggevend. We kennen namelijk niet alleen met ons hoofd, maar ook met ons hart en zelfs met onze buik.

Zo wordt *jada* gebruikt voor het kennen van teksten en allerlei Bijbelinterpretaties door rabbi's en Schriftgeleerden, maar ook voor de vreugde die je kunt ervaren bij de schoonheid van de wet en het goede leven waartoe zij oproept en *jada* betekent zelfs ook seksuele gemeenschap, het oude 'bekennen' van de Statenvertaling. Ook hier dus geen gescheiden gesloten systemen waar je rationeel controle over kunt uitoefenen, maar een kennen dat altijd voorlopig blijft, veel meer inhoudt dan we met ons verstand kunnen bedenken en dan ook altijd wordt aangevuld met genade, geloof, mysterie, oevertrouwen, God. De genade zit als het ware in de wet ingebakken en is daar niet los van te maken.

Jezus zegt ergens: 'Denk niet dat ik gekomen ben om de Wet of de Profeten af te schaffen, maar om ze tot vervulling te brengen. Ik verzeker jullie: zo lang de hemel en de aarde bestaan, blijft elke jota, elke tittel – elk kleinste detail - in de wet van kracht totdat alles gebeurd zal zijn.' De wet en de genade zijn geen twee gescheiden systemen, waarvan je er één zomaar kunt afschaffen of overboord gooien. Ze vormen met z'n tweeën één geheel, net zoals in het Hebreeuwse begrip *dabar* woord én daad één geheel zijn, niet van elkaar te scheiden. En zo blijft ook de wet uit een ver verleden van kracht tot in de verste toekomst en begeleidt ze genadig onze weg door het leven, door de tijd. En het leren kennen van die wet doen we met ons hele bewustzijn: hoofd, hart en buik, zodat er een liefdevolle energie door ons hele wezen zal stromen, waardoor het leven pas echt goed wordt.

Het Griekse denken

De natuurfilosofen, Socrates, Plato en Aristoteles

Laat het Hebreeuwse denken zich vooral voeden door het zintuig van het 'gehoor' met het taalkundig en muzikale inzicht dat daar uit voortvloeit, het Griekse denken laat zich veel meer voeden door het zintuig 'zien' en dan gaat het met name om ruimtelijk inzicht en in meer abstracte vorm om wiskundig inzicht. Dat zie je dus al terug in de Griekse taal, de werkwoordtijden (verleden, heden, toekomst) als min of meer gesloten systemen en in het bewustzijn van de werkelijkheid waar ook de gescheiden gesloten systemen

een rol spelen, de natuur (de fysica), de menselijke werkelijkheid (de ethiek) en de bovennatuurlijke werkelijkheid, waar de goden huizen (de metafysica).

In de zesde eeuw vóór Chr. gaan in verschillende culturen kritische denkers vragen stellen bij de mythische werkelijkheid zoals die tot die tijd voor waar werd aangenomen. Zo gaan ook in Griekenland natuurfilosofen als Parmenides en Heraclitus de mythische werkelijkheid die Homerus had geschetst van de godenwereld op de Olympus, vervangen door kritisch onderzoek naar de onveranderlijke wetten in de natuur. Zo werd in die tijd in Griekenland al ontdekt dat de aarde bolvormig was en een omtrek had van 40.000 km. De grote denker Socrates richtte zich meer op de menselijke werkelijkheid, het zuivere argumenteren in de ethiek en het goede – rechtvaardige – leven (*alètheia*). Daarin speelden de goden ook wel een rol, maar geen hoofdrol. De hoofdrol was weggelegd voor de denkende mens die met behulp van de goede d.w.z. ethische vragen het goede leven nastreefde. Met die vragen boorde Socrates ook steeds diepere lagen in het menselijk bewustzijn aan. Niet alles als het ging over goed en kwaad was al helemaal duidelijk maar in principe wel met behulp van de ratio bereikbaar. Plato, die veel van de dialogen die Socrates heeft gevoerd op papier heeft gezet, probeert in deze hele ontwikkeling de mythe weer enigszins te rehabiliteren en de drie systemen natuur, ethiek en godenwereld met elkaar te verbinden. In de beroemde grotmythe komt hij zo tot de ontdekking dat alles in de natuurlijke en de menselijke werkelijkheid een afschaduwing is van de perfecte vormen, de ideeën, zoals die bestaan in de goddelijke werkelijkheid. Zij zijn de inspiratiebron voor het goede leven, dat mensen in de gegeven werkelijkheid van de natuurwetten met behulp van onveranderlijke zuivere kennis (*épistèmè*), zuiver redeneren en scherpe ethische vragen over goed en kwaad kunnen nastreven.

De derde grote Griekse denker uit de oudheid, Aristoteles, begint niet als zijn leermeester in de bovennatuurlijke ideeënwereld, maar in de natuurlijke werkelijkheid, waar hij nauwgezet onderzoek doet en alle vormen van dode en levende materie in een uitgebreid categorieënsysteem onderbrengt. In feite gaat het hier om gesloten systemen die beantwoorden aan onveranderlijke, noodzakelijke, wetten door de natuur aangereikt. De menselijke, d.w.z. ethi-

sche, werkelijkheid is minder onveranderlijk, maar daar is ook met behulp van dezelfde systematiek van alles over te zeggen. Zo is Aristoteles' *Retorica* doorspekt met het zuivere redeneren in categorieën. De rol die de metafoor daarin speelt is heel illustratief. Voor Aristoteles is de metafoor het overbrengen van een betekenis van het ene woord op een ander woord, zodat dat andere woord met de oorspronkelijke kleur en betekenis wordt verrijkt. Dat kan plaats vinden binnen één categorie (bijvoorbeeld de categorie mens: de dominee als herder), maar ook binnen meerdere categorieën van al dan niet verschillende abstractieniveaus (bijvoorbeeld de categorieën mens en dier: de mens als sluwe vos; of de categorieën mens en goden: Hermes als de bemiddelende tolk tussen de mens en de goden). In feite zit je hier al heel dichtbij de kunst – de *Poetica* – en de meer spirituele wereld van de metafysica, voor Aristoteles opnieuw gescheiden werelden. En altijd is hij op zoek naar de *épistèmè*, de onveranderlijke, zekere kennis. In de Aristotelische metafysica speelt bijvoorbeeld het begrip 'quintessens' een belangrijke rol. Alles wat zich voortbeweegt voorbij de baan die de maan om de aarde maakt is van volmaakte onveranderlijke (goddelijke) orde die hij het vijfde element (of essentie) noemt. Binnen die baan is alles behalve aan de onveranderlijke natuurwetten ook onderhevig aan het veranderlijke karakter van de vier elementen aarde, water, vuur en lucht en hun combinaties en aan de strijd van goed en kwaad in de menselijke werkelijkheid. Hoe het ook zij, door dit heldere redeneren in van elkaar gescheiden categorieën heeft Aristoteles, ook al had hij het lang niet altijd bij het rechte eind, een belangrijke basis gelegd voor de Westerse wetenschap.

Noodzakelijkheid en waarschijnlijkheid in het premoderne waarheidsbegrip

In de premoderne beleving – waar pas vanaf de Renaissance wat verandering in komt – draait alles in het heelal om de aarde en vervolgens om de mens, die als enig redelijk wezen in staat moet worden geacht om tot enige vorm van *épistèmé* te komen. 'Waar' is in deze beleving, dat wat je *zegt* ook echt overeenkomt met wat er *is*. Als dat niet zo is, dan lieg je of je beschikt nog niet over voldoende kennis en is extra onderzoek nodig. En zo is al in de

Griekse oudheid het onderscheid tussen noodzaak en waarschijnlijkheid een belangrijk onderscheid, dat doorwerkt in de drie lagen van de werkelijkheid: natuur, ethiek en de godsdienst, al worden wel overal andere accenten gelegd. Noodzaak is dat wat vast ligt, waarschijnlijkheid is dat wat (nog niet) vast ligt. In de natuurkunde, de wiskunde de astronomie speelt de noodzake-lijkheidslogica een belangrijke rol, in de menswetenschappen zoals de retoriek, de rechtspraak, de politiek, maar ook in de meer spirituele wereld van de astrologie en de godsdienst gaat het vooral om waarschijnlijkheidslogica. Ook leggen de verschillende denkers verschillende accenten: Plato gaat meer voor de waarschijnlijkheidslogica, Aristoteles voelt meer voor de noodzake-lijkheidslogica. Hoe het ook zij, dit alles vindt wel plaats binnen het alomvattende logische systeem van de *logos*, het Griekse woord voor 'woord', dat in de Griekse beleving sterk wordt gescheiden van het begrip 'daad'. Het Griekse ideaal van de *épistémé* is dan ook vooral een geestelijke, rationele en niet een materiële aangelegenheid. Beide komen wel samen in het goede leven, de *alètheia* gebaseerd op de juiste ethische beslissingen, maar ook zij beweegt zich binnen de *logos* als logisch systeem van de geest, het woord, en dat is wat anders dan het Hebreeuwse begrip *dabar* dat woord en daad verenigt.

Aristoteles brengt de *retorica* bewust onder bij de waarschijnlijkheidslogica, de rationele beweging van de geest die exploreert, nieuw onderzoek stimuleert op de weg naar de *épistémé*. Het Griekse denken wordt gekenmerkt door het scheiden van systemen en categorieën die wezenlijk van elkaar verschillen en dan wordt elk systeem met een eenduidig woord, een *logos*, benoemd. Vandaar dat voor Aristoteles de metafoor ook werkt op het niveau van afzonderlijke woorden en benoeming. Pas vanaf de Renaissance gaan we ontdekken dat het heelal wat anders in elkaar zit, de werkelijkheid veel complexer is dan Aristoteles dacht. Dan ook komen er veel meer logische systemen in omloop dan het enkelvoudige *logos*systeem en wordt meer gedacht in termen van verbinding dan van scheiding van systemen als materie en geest, lichaam en ziel, woord en daad, these en antithese, enzovoort. Maar zover zijn we nog niet. Eerst nemen we een kijkje hoe de retorica van Quintilianus in dit plaatje past.

Quintilianus, De opleiding tot redenaar

De uit Spanje afkomstige Marcus Fabius Quintilianus heeft een groot deel van zijn leven tijdens de eerste eeuw na Chr. in Rome doorgebracht. Naast zijn juridische werk als advocaat verkeerde hij ook vaak aan het keizerlijke hof om zich daar in de politiek nuttig te maken. Veel van de Griekse cultuur is overgegaan in de Romeinse cultuur met het Latijn als voertaal. Het Romeinse Rijk was wat praktischer ingesteld dan de Atheense Griekse cultuur en dat voel je aan hoe Quintilianus de retorica benadert. Voor Quintilianus zijn er drie arena's waarin de redenaar zijn werk moet doen: de rechtbank (het juridisch gevecht), het politieke forum (overtuigingskracht in belangen-tegenstellingen), en de ceremoniën (lof- en lijkredes). Maar zijn hart ligt in de rechtbank en daar plaatst hij ook het merendeel van zijn retorische inzichten in zijn boek *De opleiding tot redenaar*.

Quintilianus definieert de retoriek als 'de wetenschap van het goede spreken' en dat kan volgens hem alleen maar als de spreker een goed mens is. Los van al zijn technische aanwijzingen die zeer behartenswaardig zijn om na te lezen, besteedt hij heel veel aandacht aan de ethiek, de goede mens die de redenaar moet zijn en de manier waarop hij zo kan worden. Ik zou hem in de sfeer van de waarschijnlijkheidslogica plaatsen, midden in de concrete menselijke werkelijkheid van alledag, en daar doet hij zijn ding. Vinding als bronnenonderzoek (de hermeneutiek) en ordening als retorisch hulpmiddel (zeg maar BWAD en Opzet) zijn heel belangrijk. Ook de verwoording met al z'n mogelijke stijlfiguren en taalkundige hulpmiddelen (ook bij Quintilianus op het niveau van woorden en benoeming) en het oefenen zijn als onderdeel van voorbereiding onontbeerlijk. Als dat allemaal goed is gebeurd, dan gaat de 'performance' of de voordracht bijna vanzelf. Het is wel een onderdeelje in het boek, maar heel kort. Ik voel mij hier heel goed bij, omdat Quintilianus ook lijkt te gaan voor de verbinding met zichzelf als goed mens, zijn bronnen, en zijn publiek en dat hij dat bereikt door middel van een grondige degelijke voorbereiding. Het ideaal dat ik zelf ook koester voor de retoriek. Toch speelt voor hem het merendeel van de retorische activiteit zich af in de sfeer van de strijd, juridisch en politiek. Zelfs in de ceremoniële arena gaat het vaak om vlijen en bespotten, op de manier waarop de redenaar zelf er het

beste van afkomt. En dat is dan weer een rationele aangelegenheid (binnen het logische systeem van de *logos*), helemaal toegepast op de menselijke werkelijkheid en niet op de natuur of op de godenwereld, de metafysica of de filosofie. Daar in het spanningsveld van goed en kwaad in de ethiek vindt de strijd plaats waar de redenaar zich verdienstelijk kan maken, voor zichzelf en voor de partij door wie hij wordt ingehuurd.

Kortom, Quintilianus lijkt in zijn retorica meer uit te zijn op het helder krijgen van de tegenstellingen in wat voor een strijd in de menselijke werkelijkheid dan ook en op het winnen van die strijd dan op het verbinden van tegenstellingen. Het overwinnen van het dualisme in de paradox op het niveau van een overkoepelende en verbindende synthese is niet zozeer zijn ding. In lijn met Aristoteles blijft hij binnen zijn eigen gescheiden systemen van de retoriek als vak / techniek, met als grote voorbeeld Cicero, en gaat daarin meer voor het winnen van de strijd met woorden dan voor het grotere ideaal van de retorica: de groei van kennis, inzicht en bewustzijn met behulp van de taal.

Ricoeur en de synthese van Grieks en Hebreeuws denken

Als door Copernicus, Newton en anderen ten tijde van de Renaissance met behulp van betere meettechnieken wordt ontdekt dat niet de aarde middelpunt van het heelal is maar de zon en de door Aristoteles veronderstelde volmaakte, onveranderlijke orde voorbij de baan van de maan om de aarde helemaal niet zo volmaakt en onveranderlijk is, dan staat alles ineens op losse schroeven. De *logos* als ‘allesomvattend’ logisch systeem begint te wankelen. De drieslag natuur, menselijke werkelijkheid en logica / metafysica is nog steeds van kracht en komt bijvoorbeeld bij Kant helemaal terug in de gescheiden werelden van de zuivere rede, de praktische rede en de esthetica. Hij krijgt ze alleen niet goed in één denksysteem bij elkaar en moet uiteindelijk toegeven dat een deel van de werkelijkheid wel en een deel gewoon niet te kennen is. Hegel probeert nog met zijn dialectiek (these-antithese-synthese) wel tot een geheel te komen, maar mondt daarbij uit in het gesloten systeem van het absolute kennen dat de Joodse denker Emmanuel Lévi-

nas totalitair denken noemt. Ricoeur gebruikt de denkkraft van Kant en voorkomt het totalitaire denken van Hegel door de dialectiek te concentreren op de menselijke werkelijkheid. Daar doordringen de tegenstellingen in de paradox elkaar, breken gesloten systemen open en nodigen zo uit tot totaal nieuwe soorten inzicht. Taal als de nauwe poort tot de werkelijkheid als geheel. De diepere lagen van de voortalige werkelijkheid geven zich prijs in de taal van het symbool en worden vervolgens door de metafoor met behulp van de creatieve verbeelding tot nieuwe inzichten omgevormd. Altijd voorlopig en ten dele en zo wordt de groei van kennis en bewustzijn mogelijk en het scheppen van nieuwe werkelijkheid met dat nieuwe bewustzijn realiseerbaar.

In dat nieuwe bewustzijn werken noodzakelijkheids- en waarschijnlijkheidslogica samen, hoewel de balans uiteindelijk naar de waarschijnlijkheid doorslaat. De vaste onveranderlijke tijdloze systemen (het ideaal van de structuralistische taalwetenschap) en de veranderlijke tijdgebonden gebeurtenissen vullen elkaar aan en doordringen elkaar. Daarom is voor Ricoeur de basis-eenheid van taal niet het woord maar de taalkundige zin. In elke zin vindt de dialectiek tussen tijdloos systeem (het zelfstandig naamwoord) en de tijdgebonden gebeurtenis (het werkwoord) plaats. In de menselijke werkelijkheid bij uitstek – de taal – vindt dus de mysterieuze verbinding tussen twee tegengestelde elementen plaats, bij elke zin die we uitspreken. Daarom ook is de metafoor voor Ricoeur niet het verplaatsen van de betekenis van het ene woord op het andere, maar een samenbrengen van twee werelden in één beeld die helemaal niet bij elkaar passen. En deze twee niet compatibele botsende interpretaties dwingen je om de wereld anders te gaan bekijken, scheppen in hun clash een nieuwe synthese en dus nieuw inzicht. En daarmee blijft de hoop op een betere wereld, die altijd begint in de creatieve verbeelding, levend.

De Griekse manier van het scheiden van gesloten kennissystemen en zo te komen tot *épistèmè* wordt door Ricoeur aangevuld met een meer Hebreeuwse manier van kennen dat werelden, bewustzijnslagen en inzichten met elkaar verbindt. Maar altijd voorlopig en ten dele om de geest open te houden

voor nieuwe inzichten en nieuwe, betere manieren van (samen)leven. Gesloten systemen worden verkend en geopend en zo komt er ruimte voor inzicht én mysterie in het kennen. Zien en horen bij elkaar gevoegd geven uitzicht op de hele mens (met al zijn zintuigen) die nieuwe inzichten verwerft in verbinding met zichzelf, de ander, de goden. En dat wordt in de praktijk van alledag tot uitdrukking gebracht met hoofd, hart en buik. Daar voel ik de intentie van het Hebreeuwse *dabar*, woord én daad als eenheid, als een nieuw en uitnodigend logisch systeem voor de nieuwe tijd. En ik vind dat een mooie gedachte.

Authenticiteit in de retorica en de retoriek

Edmée Tuyl deed mij inzien dat voor mij het ‘spreken in het openbaar’ zich vooral beweegt in het bredere begrip van de klassieke retorica. Misschien moet ik voortaan wel cursussen retorica gaan geven in plaats van cursussen retoriek. Ik blijf in ieder geval op zoek naar een bewustzijn waarin meerdere soorten logica, exploreren, filosoferen, hermeneutiek, het goede leven en welsprekendheid met elkaar en met een meer Hebreeuwse manier van kennen (*jada*) worden verbonden op de manier waarop Ricoeur dat doet. Quintilianus helpt daarbij nog steeds enorm, maar hij blijft binnen de wat nauwere opvatting van de retoriek als vak / techniek met een scherp oog voor het goede leven en de juiste ethische beslissingen. Vooral daardoor stijgt hij ver uit boven de ‘nep’ van de alleen maar op eigen voordeel uit zijnde sofisten uit de oudheid, hoewel hij in dat opzicht in het heetst van de strijd toch ook niet helemaal vrij uit gaat. Zo blijft de vraag naar de scheiding tussen ‘nep’ en ‘echt’ een lastige, omdat die scheiding flinterdun is en je zomaar in het ander kamp zit. Garanties kun je niet geven, ook niet met de meer verbindende houding van het Hebreeuwse *dabar*, waarin woord én daad onlosmakelijk met elkaar zijn verbonden. Maar die verbindende houding helpt mij wel als het gaat om authenticiteit in de retorica.

In het moderne waarheidsbegrip, dat vanaf de Renaissance het denken en kennen gaat bepalen, is de ‘allesomvattende’ logica van de *logos* van z’n voetstuk gevallen. De wereld is veel complexer dan we met de *logos* kunnen

beschrijven en kennen. Er zijn andere en meer logische systemen nodig, waarmee nieuwe werelden worden ontsloten. De werkelijkheid wordt steeds groter, en de waarschijnlijkheid in het kennen steeds sterker. Tot er in het postmoderne kennen voor mijn gevoel alleen nog maar sprake is van waarschijnlijkheid als je het hebt over de werkelijkheid als geheel. In de kosmische en de subatomaire werkelijkheid worden werelden ontsloten waarin de wetten van de Newtoniaanse mechanica niet meer gelden. In het postmoderne waarheidsbegrip hoeven zeggen en zijn niet meer samen te vallen, wordt de vraag ‘wat is waarheid?’ actueel, is ieders persoonlijke logica geldig en heeft ieders persoonlijke interpretatiemodel waarde in zich. Dat alles maakt de tot nu toe verworven kennis niet ongeldig of overbodig, maar ze krijgt wel een andere status, minder allesomvattend, minder onveranderlijk, minder zeker, minder *épistèmè* en met meer ruimte voor de verbinding en het mysterie die in het Hebreeuwse *jada* werkzaam zijn.

Wat ik nu zo mooi vind aan de Hebreeuwse manier van kennen, is de veronderstelde eenheid waarin alles met alles verbonden is maar voor de mens slechts ten dele kenbaar. De waarheid, kun je nooit helemaal bezitten - ze is te groots - maar je mag er wel in participeren. Zo ben je verbonden met de natuur, de mensen, de goden in een open structuur waar harde en zachte wetenschap, noodzaak en waarschijnlijkheid, kennis en mysterie, woord en daad, zelf en ego, *épistèmè* en *jada* hand in hand gaan. Er wordt wel onderscheiden maar niet gescheiden, wederzijdse doordringing en voortschrijdend inzicht blijft mogelijk en daarmee ook de hoop op een betere wereld levendig. Zelfbewustzijn wordt er verkregen door niet je pijn op de ander te verhalen of te projecteren, maar je juist te openen naar je eigen angst die eronder zit. Die angst is altijd verbonden met gefrustreerde verlangens. Door die frustraties en misschien wel trauma's in het bewustzijn te brengen, en dan niet overboord gooien maar met liefde te omarmen worden ze geheeld. Dan blijkt ineens dat je verlangens legitiem zijn, zo legitiem dat je er op een nieuwe manier op kunt gaan sturen met als gevolg een nieuwe verbinding, met jezelf, de ander, de bron. Dit voortgaande proces van (zelf)bewustwording is voor mij bepalend voor de authenticiteit in de retorica – *ho autos* in verbinding met ... , zoals ze tot uitdrukking moet worden

gebracht in de retoriek, door waarachtige, ethische sprekers. De vrucht daarvan is verbindende verwondering en vreugdevolle verantwoordelijkheid, *euploia* de juiste richting gewezen door Aphrodite, godin van de liefde, of (in Hebreeuwse termen) de *malkoet adonai* het Messiaanse rijk van vrede en gerechtigheid. En ik denk - met Arnold Cornelis in *De logica van het gevoel* - dat we daar op dit moment met z'n allen naar aan het toegroeien zijn. Het stemt mij hoopvol.

BWAD

B: De synthese van Grieks en Hebreeuws denken is de beste uitdrukking van mijn ideaal van verbondenheid in de retorica en maakt het ook praktisch realiseerbaar in de retoriek en daarbuiten

W: Moeilijk

A: Neem de tijd om het rustig te laten inwerken

D: (Zelf)bewustwording en verbinding als een mooie basis voor de nieuwe tijd

Opzet

Het Hebreeuwse denken

Het Griekse denken

Noodzakelijkheid en waarschijnlijkheid in het premoderne waarheidsbegrip

Quintilianus, *De opleiding tot redenaar*

Ricoeur en de synthese van Grieks en Hebreeuws denken

Authenticiteit in de retorica en de retoriek

Een goed diner

Voordracht Wagner Group, bij de feestelijke afronding van de opleiding Governance op 13 juni '14, A'dam

Met dank aan: Philip Wagner

Good governance

Hebben jullie de oratie van Philip Wagner gelezen, 'Op weg naar een wereld die groter is dan onszelf'? Zo niet dan zou ik dat zeker nog een keertje doen, een aanrader. Hij sprak deze rede uit bij het aanvaarden van zijn ambt als hoogleraar *Global Economy and Governance* aan de ICUC (de *Intercontinental University of the Caribbean*) op Curaçao in februari dit jaar. Wat ik vooral zo mooi vind, is dat Philip met zijn oratie een stapje voorbij Bertolt Brecht zet. Die beweerde ooit 'Erst kommt das Fressen, dann kommt die Moral'. Philip kijkt net even wat anders tegen deze controverse tussen Marx en Hegel aan en zijn zienswijze vind ik zeer de moeite van het bestuderen waard.

Nu is er in de wereld van de *global economy* en *governance* natuurlijk van alles aan het veranderen en een belangrijke shift vind ik wel dat de mens, de menselijke waarde en waardigheid weer een rol mogen mee spelen. Je hebt *bad* en *good* governance. In de eerste versie gaat het alleen over gesloten systemen die mensen aan zich onderwerpen en horig maken, in de tweede versie - waar Philip voor gaat - zijn de systemen nog steeds belangrijk maar dienen een hoger doel dan zichzelf. Een betere wereld, meer menselijkheid, duurzaamheid, enzovoort. Je zit met een begrip als *good governance* en de aanmoediging om hiervoor te kiezen direct in de sfeer van de ethiek en de moraal en het is belangrijk om daar van meet af aan een helder onderscheid in te maken. Heel simpel gezegd gaat het in de ethiek om het denken over regels en keuzes die je in allerlei dilemma's kunt maken en op welke gronden je dat dan doet, maar in de moraal of de moraliteit gaat om het *maken* van die keuzes zelf en er vervolgens ook consequent naar handelen. Zo kun je ethiek en moraal van elkaar onderscheiden maar ze blijven wel onlosma-

kelijk met elkaar verbonden. Ethiek zonder moreel handelen blijft bloede-loos, moreel handelen zonder reflectie kortzichtig.

Kant en Lévinas

Twee denkers die hier lijnrecht tegenover elkaar staan zijn Emanuel Kant en Emanuel Lévinas. Het enige wat deze twee gemeen hebben, is de voornaam – Hebreeuws voor ‘God met ons’ – en zelfs de betekenis die ze aan hun eigen voornaam geven is totaal verschillend. Even een sfeertekening van beide heren.

Kant leefde in de 18e eeuw in het Oost Pruisische Koningsbergen. Zijn leven verliep volkomen normaal, geen uitpattingen en elke dag hetzelfde dagritme. Was het in zijn hoofd een drukte van belang, dat zag je eraan de buitenkant niet van af. De inwoners van Koningsbergen zetten zelfs hun klokken gelijk op het moment dat Kant langs kwam op zijn dagelijkse middagwandeling. Elke dag precies dezelfde route en elke dag op precies dezelfde tijd op precies dezelfde plek. Het gesloten systeem bij uitstek dus. Aan de buitenkant mocht niets veranderen en alle dagelijkse ritmes en systemen moesten naadloos op elkaar aansluiten, zonder dat ze met elkaar versmolten. Kant was de man van het onderscheid en de scheiding der geesten. Dat is ook zo in zijn filosofie. Je hebt de zuivere rede, de praktische rede en ook nog de rede van kunst en alle drie hebben ze hun geheel eigen wereld en regels waar ze aan moeten voldoen. In de sfeer van goed en kwaad – de praktische rede – zijn de regels minder streng dan in de sfeer van de logica en de zuivere rede. De kunst en het sublieme daarin zijn nog minder aan regels te binden, en daar gaat het dan ook om weer een heel andere zaak. Het strenge onderscheid moet gehandhaafd worden, anders verzand je in een sublieme chaos en daar moest Kant helemaal niks van hebben. In de ethiek hanteerde Kant de gulden regel: ‘wat gij niet wilt dat u geschiedt, doet dat ook een ander niet’. Let op, hier gebeurt nog helemaal niets. Het gaat hier niet om concreet handelen, maar om afzien van bepaalde handelwijzen. Goed logisch uitgedacht in het gesloten systeem van de zuivere rede met de hoop op een gewenste uitwerking in de praktijk van alledag.

En dan de Joodse denker Lévinas. Hij werd door mijn leermeester Paul Ricoeur na de oorlog uit Vilnius in Litouwen naar Parijs gehaald. Lévinas ademt een totaal andere sfeer dan Kant. Ik zie in gedachten de twee vrienden – Ricoeur en Lévinas - samen gezellig zitten dineren in één van de vele sfeervolle restaurantjes op Montmartre en tot in de kleine uurtjes met een goed glas wijn discussiëren over thema's als wederkerigheid, exterioriteit, essentie en de wezensvragen van ethiek en moraal. Mooie essays schreef Lévinas ook in het boekje *Moeilijke vrijheid*. Prachtig om te lezen, heerlijk om te ervaren hoe tijd en ruimte in het bewustzijn met elkaar vervloeien tot een voortgaande stroom van prachtige toekomstvisioenen.

Als filosoof is Lévinas zelf aan het woord, maar je voelt het Hebreeuwse bewustzijn in elke zin die hij opschrijft. In *Totalité et infini* bijvoorbeeld noemt hij elk denken dat geen rekening houdt met de exterioriteit – het van buiten komende oneindige mysterie waar je geen rationele controle over hebt - totalitair denken. Eigenlijk valt het hele Westerse denken in die categorie. We denken in gesloten systemen alleen maar vanuit onszelf en niet vanuit de ander. Maar als het oneindige, het mysterie voorbij het zijn in het denken geen rol mag of kan spelen, dan zijn we op een totalitaire manier bezig, de manier die de geest, de liefde, de verbinding uit haar poorten verjaagt en fundamentalisme of zelfs fascisme in de hand werkt. Bewust maar meestal onbewust zijn we alleen maar met onszelf bezig en niet met de onschuldige slachtoffers wier blik ons even voor zij de gaskamer in stappen beschuldigend kruist. De outsiders, de outcasts die wij in ons gesloten systeem niet willen ontvangen of tolereren moeten verdwijnen. Maar juist de buitenstaanders, weduwe, wees en vreemdeling - die wij volgens de Joodse Wet moeten koesteren, opvangen, verzorgen - zij zijn bepalend voor onze verantwoordelijkheid, zij koppelen het morele handelen weer aan het denken daarover, zij verbinden denken en handelen tot een harmonieus geheel. Als de a/Ander er ook weer mag zijn dan komt het mysterie van de liefde en de compassie van daaruit de gesloten denksystemen binnen en gaan we een stuk constructiever en liefdevoller met elkaar om in denken, doen en laten.

Ofwel, het mysterie dat Kant zoveel mogelijk buitensloot, wordt door Lévinas binnengehaald, gekoesterd en omhelsd. En dan zitten we niet meer in ge-

scheiden, gesloten denksystemen, maar in de sfeer van moreel handelen dat innig verbonden is met het denken zelf. Het denken kennen, handelen en zelfs geloven, ethiek en moraal zijn nog steeds belangrijk, maar ze dienen een hoger doel dan alleen zich zelf: een betere wereld, meer menselijkheid, duurzaamheid, enzovoort.

Emanuel – God met ons

Er is veel aan het veranderen in de maatschappij en eigenlijk in de hele westerse cultuur op het moment. Ik zei het al, menselijke waarden, liefde en verbinding mogen weer een woordje meespreken. Volgens Ricoeur had Kant geen idee van een niet empirische werkelijkheid, zeg maar de werkelijkheid die je niet meten kunt, of berekenen of controleren, de werkelijkheid van het mysterie. Hij zei daar wel wat over, maar dat deed hij door onze eigen meetbare empirische werkelijkheid te koppelen aan de basiscategorieën van het kennen – zoals tijd, ruimte, causaliteit enz. Dat leverde wel wat hij noemde ‘objectieve’ kennis op, maar de begrippen van die kennis bleven abstract en leeg. Ook Kants ethische gulden regel gaat niet over handelen, maar over afzien van handelen. Lévinas daarentegen laat het mysterie wel toe en daarmee wordt het kennen bij voorbaat beperkt, voorlopig en bescheiden en - nog belangrijker - de *a/Ander* bepaalt in zijn ethiek wat verantwoorde keuzes zijn, niet wij. Dat geeft medemenselijkheid, compassie, zorg voor het milieu of een gezond duurzaam gebruik van de grondstoffen, zorg voor de rechtelozen weer heel veel nieuwe kansen, maar het blijft een eenrichtingsverkeer, nu niet van binnen naar buiten, maar van buiten naar binnen.

Ricoeur brengt beide denkers bij elkaar in zijn begrip van vreugdevolle verantwoordelijkheid. In de eerste plaats gebruikt hij Kants denkkraft door diens lege begrippen te vullen met het symbool, met z'n peilloze diepten die ver voorbij het menselijke meet- en denkvermogen gaan. En zo kan het mysterie van Lévinas weer gaan meedoen in ons denken en interpreteren van de werkelijkheid. Maar tegen Lévinas in breekt Ricoeur een lans voor de wederkerigheid, de betekenisvolle relatie, de liefdevolle verbinding. Zo wordt de aanwezigheid van het mysterie van de liefde van de *a/Ander* niet alleen getolereerd, maar ook geaccepteerd ja met open armen ontvangen in de ge-

sloten systemen. Daardoor gaan die systemen zich steeds meer openen en worden mensen over grenzen heen met elkaar verbonden. Mensen die elkaar totaal niet kennen gaan elkaar ineens helpen en ondersteunen.

Dat zie ik steeds meer om mij heen gebeuren en het maakt me dankbaar en hoopvol. In de maatschappij, de netwerken, de social media, in de veranderende verhoudingen tussen de verschillende religies, maar ook in de quantum wereld breken nieuwe inzichten door in de verhouding van harde en zachte krachten. Naast de electro magnetische krachten blijkt ook de veel zachtere kracht van de resonantie atomen van buiten aan te trekken en met elkaar te verbinden. Zo vallen voor mij de scherpe scheidingen en grenzen tussen binnen en buiten steeds meer weg en wordt liefdevolle verbinding en compassie met de ander mogelijk. Zo komen vragen op als hoe kunnen we elkaar steunen en aanvullen, als mens, als gemeenschap, als organisatie, als mondiaal ecosysteem. In feite komen dan de zuivere rede, de praktische rede en de kunst van Kant bij elkaar en gaan elkaar aanvullen en bevruchten. Dan wordt verantwoordelijkheid een vreugdevolle aangelegenheid, omdat niet alleen de stevige structuren opnieuw gewaardeerd worden en zich gaan openen voor de compassie, de schoonheid en de kunst, maar ook omdat mensen in de hele samenleving naar elkaar gaan omzien en we zo samen een nieuwe werkelijkheid gaan creëren, een betere wereld voor iedereen. Als dominee doet me dit denken aan *Emanuel*, God met ons, het Koninkrijk van God dat komt. Ik vind dat een mooie gedachte.

Een goed diner

Dat het echt deze kant op gaat op het moment zie ik bevestigd in het boek *De logica van het gevoel* van de Nederlandse filosoof Arnold Cornelis. Zijn stelling is dat we op verschillende bewustzijnslagen leren. Altijd is er naast constructief en creatief leren ook catastrofaal leren. Eerst in de natuurlijke empirische werkelijkheid. Nieuwe landbouwmethodes maken overproductie mogelijk, waardoor de grote beschavingen ontstaan die anderen gaan overheersen. Catastrofaal zijn dan de oorlogen die daaruit voortvloeien, maar het constructieve leerproces zet zich vast in de cultuur als een solide basis om vele hongerige magen mee te vullen. Om de gevolgen van het catastrofale le-

ren in de natuurlijke werkelijkheid te omzeilen zijn we in de maatschappelijk werkelijkheid ook nieuwe leerprocessen opgestart en leggen we in allerlei verdragen de manieren vast hoe we als gemeenschappen met elkaar omgaan. Ook dat zet zich vast als een solide stabiliteitslaag in de cultuur. Het catastrofale leren betreft het individu dat verloren dreigt te raken in de onpersoonlijke systemen. Maar daar zijn we – volgens Cornelis – nu druk mee bezig om dat te veranderen. Er ontstaat een nieuw stabiliteitslaag in de cultuur die hij communicatieve zelfsturing noemt. Hier gaat het om liefdevolle verbindingen, betekenisvolle relaties, eigenwaarde, kwaliteit, schoonheid, alles wat mensen met elkaar delen en elkaar mee blij maken. En zoals elke stabiliteitslaag zich blijvend in de cultuur verankert, zo is dat ook met deze nieuw communicatieve zelfsturing het geval. Te gek toch! Wat een prachtig toekomstperspectief. Dat moet je als bestuurder of toezichthouder bij een grote organisatie toch goed doen!

Moraliteit in bestuur en toezicht? Heel veel is al ontwikkeld en vastgelegd in indrukwekkende systemen en structuren. Wat er nu bij komt zijn de waarden die het individu en zijn betekenisvolle relaties betreffen en die vervolgens mee laten wegen in onze beslissingen om tot *good governance* te komen. In bestuur en toezicht gaan dan waarden als kwaliteit van leven, duurzaamheid, menselijke waardigheid de rigide regelsystemen en vastgeroeste materiële patronen opnieuw inkleuren en verwarmen. Of zoals Philip zijn oratie eindigt: bij een goed diner is er op z'n minst sprake van een uitwisseling tussen materiële en immateriële waarden. Aan de slag zou ik zeggen, eet u allen smakelijk, want daarin zit een diepe opdracht.

BWAD

B *Good governance* bouwt op een goed begrip van het verschil tussen ethiek en moraal die vervolgens innig met elkaar moeten worden verbonden

W Wat is dan dat verschil?

A Kijk eens aandachtig naar de verschillen tussen Emanuel Kant en Emanuel Lévinas

D Vreugdevolle verantwoordelijkheid (Ricoeur) en communicatieve zelfsturing (Arnold Cornelis)

Opzet

- *Good governance*
- Emanuel Kant en Emanuel Lévinas
- *Emanuel*, God met ons
- Een goed diner

A different way of knowing – a desperate need of theology and preaching in an age of cognitive chaos

A response to Tom Troeger's Basel lecture on November 26, 2014

by Jan Chr. Vaessen, Gasselte (Netherlands), Christmas 2014

Tom Troeger addressed the famous Theological Faculty of the University of Basel, Switzerland (Karl Barth taught theology there) at the occasion of receiving an honorary doctorate for his endeavors in the fields of homiletics, liturgy, poetry and church music at Iliff School of Theology in Denver and Yale Divinity School in New Haven (USA). The title of his lecture was: 'A different way of knowing, the role of theology and preaching in an age of cognitive imperialism.' Here I would like to reflect on some key concepts of Tom's lecture to begin with the concept of 'cognitive imperialism'. Instead of denying this illness of western culture to be cured by a more holistic way of knowing (as happens for instance in phenomenological reductionism) I even want to go a step further and characterize our age as an age of cognitive chaos. And this chaos is the logical result of the whole development of western thinking from pre modern, modern and post modern forms of knowing and not necessarily negative. And so in our time many new paradigms are under construction and I want to look at two interesting European philosophers with very Dutch names (Sloterdijk and Cornelis) who inspire me to focus on heart connection as ground for a holistic way of knowing in theology and preaching. So the outline of this essay will be the following:

- Cognitive imperialism versus holistic thought
- Cognitive chaos and quantum physics
- Well being in the global village (Sloterdijk) and communicative self directing (Cornelis)
- Heart connection as ground for a holistic way of knowing in theology and preaching

Some ten years ago Tom invited me to teach a course on Biblical hermeneutics in the Doctor of Ministry Program at the Iliff School of Theology in Denver (CO). After the course my D. Min students gave me a beautiful card with all their names and the message: ‘Joy is the clearest sign of the presence of God!’ I am still so grateful for the time we spent together then and since then it has become crystal clear to me that joy must be the fertile ground of all knowledge, theology and preaching in order to be able to make a difference.

Cognitive imperialism versus holistic thought

Tom relates cognitive imperialism to reductionist thought, which of course is true when this kind of thought reduces all knowledge to a discipline’s own methods and theories of truth finding, and ignores or even worse rejects in a narrow minded way all other efforts in that direction. However, reductionist thought has deep roots in western philosophy and we owe a lot to this kind of thought when it comes to knowledge – even holistic knowledge.

It already started with the ancient Greek reduction of knowledge to (in terms of Howard Gardner²) two of all the intelligences fed by the human senses, i.e. the seeing of the eye expressed in concrete spatial insight and language and the more abstract, logical imagination of mathematics. By disqualifying the hearing of the ear, the smelling of the nose, the tasting of the tongue, the touching of the skin, the movement of the body, the intuitive interpersonal relationships to acquire *épistèmè* (sure, unchanging knowledge) you already perform some kind of violence towards these senses and their intelligences in favor of the spatial and mathematical intelligences that have remained to be predominant throughout western culture up till now. And - according to Gardner - the preference of one sense and its related intelligences is a cultur-

² Howard Gardner, *Frames of mind, The Theory of Multiple Intelligences*, New York, 1993 (second edition).

Cf. Jan Chr. Vaessen, *A Quest for hope, Searching for ways out of postmodern nihilism into new reality*, Groningen 2009, p. 205-209

al affair and therefor imposing this preference on other cultures with other preferences is a form of cognitive imperialism, reductionism in the negative sense. Too bad for music, perfume, food, dance, love and human relations more in general that have suffered all the way under this Greek way of cognitive imperialism, without vanishing completely. Apparently the human being as a whole is too strong to let it be deprived from its senses and related intelligences! So reductionist thought is quite ambiguous. Something is lost, although in the case of the ancient Greeks this happened in a totally unconscious way, like the Hebrews preferred the hearing of the ear and developed more linguistic and musical intelligences. But something is also gained: by means of the preferred intelligences human knowledge increased enormously, be it in restricted areas.

In modern times reductionist thinking really accelerated, because now we were confronted with a totally new universe where the sun was center instead of the earth. Ever since Descartes, Kant and Hegel 'knowing' became more and more lying under pressure. Descartes ended his doubts enticed by the new universe by founding all human existence in his own subjective thinking: '*cogito ergo sum* - I think therefor I am'. Kant tried to rescue objective universal knowledge and its unified logical system – the pre modern *logos* - by postulating a 'universal subject' for whom certain fundamentals were 'self evident'. He failed and had to recognize the limits of knowledge at the borders of the unknowable '*Ding an sich*'. So he reduced 'objective' knowledge to rather empty concepts in which logic (through transcendental deduction of the categories of the human mind) was related to the empirical reality of the senses. This remained a rather dualistic way of knowing and reasoning in dichotomies – avoiding the deeper layers of the symbol related to the '*Ding an sich*' – reductionist thinking that nevertheless sharpens the mind. Hegel tried to rescue the absolute knowledge by proposing an Absolute Spirit that was only home in itself by means of its absolute knowing. No exteriority whatsoever, Hegel's absolute knowledge remained a closed system in which the new universe was reduced to categories that the human mind could handle and that inspired the imperialist mind of (German) state politics in an exponential way. However he gave us the dialectics of thesis,

antithesis, synthesis as a new way of questioning reality and intelligent growth of insight in reality as a whole. The result of all this is the development of many different logical systems to investigate many different realms of reality.

Now for Edmund Husserl – father of all phenomenology – experience, employing all the senses and not only seeing with the eye, was a legitimate source of truth. Furthermore he employed reductionism consciously and deliberately as a reliable method of reasoning and finding truth. In this way of gathering knowledge he distinguished two sorts of reductions: eidetic reduction and transcendental reduction. In eidetic reduction Husserl goes from, lest us say, divers empirical reality to the underlying logical, unifying coherence of reality. By means of imaginative variations in different states of a phenomenon he discovers ever deeper coherent layers in the phenomenon that logically assemble, connect and explain the diversity of what may appear at the surface. In transcendental reduction he goes even deeper than the logical layers of reality to end up in an abstract concept as ‘*Lebenswelt*’ (‘world of life’), some kind of spiritual reality in which the researcher is only responsible to himself. So phenomenological reasoning discovers many new areas and layers of reality but ends up in some kind of idealistic solipsism or maybe we could call this exploded cognitive imperialism. For Martin Heidegger this was the reason to invert Descartes’ adagio ‘*cogito ergo sum*’ in: ‘*sum ergo cogito*’ (I am, therefor I – can - think) thus distinguishing in a very conscious way knowing from being, epistemology from ontology with priority of being over knowing. I think this is a very hopeful development in western thinking that again opens the mind for deep layers in empirical, logical en even spiritual reality. It includes many different ways of knowing and thus prepares the way for more holistic approaches to reality as a whole. However, Heidegger goes the same reductionist way as his teacher Husserl had gone, from empirical through logical reality to ‘*Sein*’ – ‘Being’ as abstract fundamental nearly spiritual concept. And both stayed there, they didn’t make their way back to empirical reality and got stuck in some vague spiritual but idealized closed abstract system of knowing (‘*Lebenswelt*’, ‘*Sein*’) – reductionism in the negative sense. However, by increasingly re-

ducing ‘knowing’ and confining its discovering methods of gathering knowledge to ever more restricted and better defined areas the world to be known as a whole expanded – inward and outward - at a comparable rate. Cognition began to mean something different than it ever had done before. It now becomes consciousness in which being and knowing are both important, connecting physics and technology with the humanities, linking eye and ear, math and music.³

I see this happen in the hermeneutic phenomenology of Paul Ricoeur⁴ and also in what I call the phenomenology of exteriority in the work of Emmanuel Lévinas⁵. The work of both philosophers would have been inconceivable without the preparation of their forbears. Kant helped Ricoeur to sharply distinguish between thesis and antithesis and Hegel helped to reach for new insight in a new synthesis which in turn became a new thesis to provoke a new antithesis and synthesis and so on. Husserl and Heidegger helped Ricoeur to search for deeper layers in his symbol and metaphor theories. But Ricoeur refused to get stuck in some idealized closed structure – be it ‘objective knowledge’, ‘absolute knowledge’, ‘*Lebenswelt*’ or ‘*Sein*’. So he made his way back to concrete reality thus starting a dialectic between (timeless) structure and (time related) event - knowledge and being - in language and in an ongoing logic of interpreting texts. What Ricoeur aims at in his hermeneutic phenomenology is to increase consciousness as joyful responsibility in open, caring and loving structures! For him the word God is more than a philosophical concept, more than the religious name of Being. In the word God two forces come together: the collection of meaning coming from the separate areas of (Biblical) discourse and the opening of an horizon that es-

³ Jan Chr. Vaessen, *A Quest for hope, Searching for ways out of postmodern nihilism into new reality*, Groningen 2009, p. 26-76

⁴ Paul Ricoeur, *Le conflit des interprétations*, Paris, 1969; *La métaphore vive*, Paris, 1975; *Interpretation Theory*, Fort Worth Texas, 1976; *Du texte à l’action*, Paris, 1986; *Soi-même comme un autre*, Paris, 1990

⁵ Emmanuel Lévinas, *Totalité et infini*, Paris, 1971; *Autrement qu’être ou au-delà de l’essence*, Paris, 1974

capable of the closure of discourse. Christ then is the symbol of self-sacrificial love stronger than death. What develops here is a cognition that connects empirical, logical and spiritual reality, which is even more expanded by (Jewish) phenomenologist Lévinas from Vilnius, Lithuania. He is the one who declares western thought – even Heidegger's ontology – as totalitarian thinking based on the desire for control of closed systems. The closed systems exist thanks to violence (i.e. the Third Reich of the Nazis) and it is the suffering o/Other who is the determining factor for my responsible choices, thus opening the closed suppressing systems for the mystery of cosmic universal energy and love coming from a realm that surpasses human control, knowing, being and even cognition in the sense of consciousness. In that way Lévinas opened our senses, mind, spirit and souls for that mysterious reality of mind blowing numbers of galaxies in the universe and the parallel sub atomic reality of electrons, positrons and photons circling with unimaginable speed around a nucleus in the basic building blocks of everything that is and lives.

So, reductionist thought and methods of research have brought us an enormous amount of new knowledge, technology, experience, ethics and even new ways of cognition. It can but does not necessarily lead to violent cognitive imperialism – this is an important ethical question. Reductionist thought will surely end up in violent imperialism if it ignores all other efforts in finding truth, substitutes its own '*Lebenswelt*' for reality as a whole and takes over control in an idealistic and arrogant way. And that of course has been very often common praxis in western consciousness or should I say Greek frames of mind. Then again holistic, connective and healing ways of knowing have also developed in western thinking, in our days especially by means of reductionist methodologies and reasoning in phenomenology. And that I interpret with joy as a hopeful sign.

Cognitive chaos and quantum physics

A second concept in Tom's lecture that I like to reflect on is the MRI technology coming out of nuclear and quantum physics. Not only do fMRI and

other technologies like the Pet Scan, the CT Scan and the ECG coming from the same area in physics support more holistic ways of knowing they introduce a whole new sort of knowing e.g. not knowing - that is the mystery - as functional for human consciousness. This I think is the most exciting phase of human – and not only western - knowing in the whole history of mankind.

What I find remarkable is that each period in western i.e. Greek thinking - pre modern, modern and post modern – was anticipated by important developments in physics. For Socrates, Plato and Aristotle the work of the researchers who had questioned the Homeric mythical world view in order to see in a rational way what nature was really about had been very important. However according to Sloterdijk the Greeks were very afraid of change and so they searched for *epistèmè*, that is sure and unchanging knowledge, geocentric – pre modern - with the earth as center of the universe and mankind as its crown. This changed in modernity starting in the Renaissance with the development of lenses and telescopes in a dramatic way, so that Copernicus concluded that not the earth but the sun was the center of the universe. This heliocentric worldview changed our whole conception of everything that had been discovered before, so that Descartes started to doubt everything up to the point that he could not deny, i.e. the mere fact that he doubted: '*cogitio ergo sum*', grounding existence on his own personal subjective activity of thought. Modernist turn to the subject was a fact. Newtonian mechanics and the Galilean universal law of gravity explained many movements in the new universe, however we had not penetrated into the core of existence yet. Now in that core Newton's logic no longer applied, nor in the sub atomic reality nor in the astronomic reality. And the post modern mind followed what was discovered there. In the nuclear reality we discovered that particles could be waves, tiny little entities could expand vibrating over vast amounts of space. And in the astronomic reality we discovered that there was not just one galaxy with the sun as its center but numerous galaxies and thus numerous suns, none of which could claim the privilege of being center. Quantum physics discovered that the observer influenced the outcome of his observations and therefor Heisenberg formulated his uncertainty thesis. Hubble's telescope that saw further than our own galaxy questioned our heliocentric worldview.

The universe and our perception of it had become non-centric. Some call this a fearful chaos because our mind is no longer in control - we can never know for sure!⁶ For others it is exciting news that opens our mind for a new experience of reality, even for a new spirituality and experience of religion. I personally belong to the last category⁷.

It is as if Kant's unknowable '*Ding an sich*' regains some rehabilitation in the post modern mind. But now this '*Ding an sich*' is put into a dialectical relation with acquired knowledge up till now surpassing by far Hegel's Absolute Spirit that is only at home in itself by means of 'absolute knowledge'. What will be the new synthesis then? I think some kind of Lévinas' phenomenology to be entered by Ricoeur's language as the narrow gate to an open infinite reality as a whole, which finally will be a surrendering kind of knowing with roots in the mysteries of being. What will be discovered next and why should we want to know? Will fear to lose control stop our will to know the unknowable or is there – somewhere - some kind of basic trust active as an inner drive to continue our adventurous search to connect *logos*, *pathos* and *ethos* to create a better world?

I have done some very premature, simple and naïve research in quantum physics⁸, not to become an expert in this field but because of the great impact of new developments in physics for philosophy, art, media, mass experience and finally also – more forced than willingly - theology. The most exciting discovery I made in these studies was the resonance that attracted atoms to each other and so doing create not only matter but also living organisms in ways that surpass our traditional ways of understanding. We did

⁶ Post modern philosophers like Derrida (no truth) and Lyotard (no moral) seem to go into this rather nihilistic direction. Cf Wouter Slob, *Dialogical Rhetoric, An essay on truth and normativity after postmodernism*, Dordrecht, Boston, London, 2002.

⁷ Jan Chr. Vaessen, *A Quest for hope, Searching for ways out of postmodern nihilism into new reality*, Groningen 2009, p. 195-229 ('Morality rather than truth as a basis for meaning')

⁸ H.A. Kramers en H. Holst, *De bouw der atomen en moleculen*, Amsterdam, 1949

know something about electricity and magnetism and that dually counteractively loaded atoms (through + and -, or positron and electron particles) attract each other. In quantum physics more was discovered about the loading of atoms by means of unpredictable so called 'quantum leaps' that changed the charge of an atom and therefor performed another force of attraction on other atoms. Furthermore it was discovered that not only electro magnetic forces through plus and minus charge were responsible for mutual attraction of atoms to form molecules and cells, but that there was also a phenomenon called *photon*, particles of light within the atoms, that played a role in mutual attraction. Since light – like sound – has a frequency, that is vibration, atoms search for other atoms with more or less the same frequency, so they also attract each other to form molecules and cells on the basis of harmony. And that means that at the basis of all there is – living organic as well as, as we say, 'dead' anorganic matter – there is light that stimulates some principle of harmony to activity. For me here lies the deepest ground for my basic trust in existence whatever may happen. There is light everywhere, even in the deepest darkness we can imagine. Rationally understandable or not, mysteriously comprehensible perhaps, it sounds as beautiful music in my ears, pure joy.

All this had a great impact on what we call the post modern mind. First of all this impact was dark and negative. Dutch theologian and philosopher Wouter Slob observed that the post modern mind collapsed under its own weight⁹. Structuralism exploded in Derrida's deconstruction philosophy. Time and thus event had been excluded from structural knowing leaving the timeless system as the only and last basis for all knowledge, only to be deconstructed by Derrida. In fact as time, event, the ego cannot be erased from experience it gained an unprecedented hidden kind of total autonomy, 'everything goes' and each subject may design and own his or her own logical system of truth. However as the shared and common ground for any knowledge was com-

⁹ Wouter Slob, *Dialogical Rhetoric, An essay on truth and normativity after post-modernism*, Dordrecht, Boston, London, 2002

pletely lost, knowledge and science no longer possible, the autonomous individual was left behind in desperate confusion. Lyotard – reproaching Heidegger for his Nazi past in World War II - went as far as to declare the end of morality, interpreting moral as ‘a dark cloud of terror hiding in the limpid blue of language’. So what will remain as quality of life when truth finding and moral praxis are no longer possible? For me it is here where cognitive imperialism – reductionism in the negative sense - ends up and collapses under its own weight. And it is also a marking point beyond which interpreting time in a spatial way in concepts as pre modern, modern and post modern is surpassed and new cognition emerges.

A massive search for new ways of knowing, believing and doing set off with exciting results. Interpreting the concept of ‘chaos’ no longer in a negative way in terms of fear of loss of control of the mind, chaos now refers to more positive states of mind. Features as the acceptance of the ‘unknowable’ in knowing; the mystery of transcending narrow knowledge into new ‘super’-rational, more holistic ways of knowing; the basic trust of a communal supportive ground for each individual human being in the world - surpassing all individual traditions, religions and cultures; even a complete new spirituality, it is all gaining ground nowadays in the human mind and ways of knowing. Two contemporary European philosophers Peter Sloterdijk (conceptualizing the well being of humanity in the actual global village) and Arnold Cornelis (entering a new phase of cognition with his concept of communicative self-directing) have inspired me intensely in this direction.

Well being in the global village (Sloterdijk) and communicative self-directing (Cornelis)

Peter Sloterdijk asks in his book *Mediatijd, Technologie en wereldmanagement* (Media time, technology and world management)¹⁰ whether life of

¹⁰ Peter Sloterdijk, *Medienzeit, Drei gegenwartsdiagnostische Versuche.*, Stuttgart 1993; here used in the Dutch translation by Hans Driessen, *Mediatijd, Technologie en wereldmanagement*, Amsterdam, 1999, p. 75-98

mankind in the age of globalization living in a global village will unfold under the sign of *euangelion* (good tidings) or *dysangelion* (evil and catastrophe). He considers five anthropological facts to be of crucial importance for the actual development of mankind and its way of knowing on a worldwide scale and then studies the role of mass media technology in this totally new phase in the history of mankind.

1) Man as the miracle of evolution is an audiovisual animal. While 99% of all the animals orient themselves by means of smell and interpret their own restricted environment in chemical ways, man (like whales and birds) has developed a relationship with the open, the unknown, the new. Because the eye and the ear are organs of distance the possessors of these risky organs are destined to become world creatures, conquerors of time, beings for who the actual place in Being is the 'not yet'.

2) Man coming from the inside of the uterus is characterized by his reaching out and moving towards the outside world through a change of elements: from water to earth. After being born he preserves this inside world in his extra uterine existence: the group in which he is born and raised represents this inner world as a vital continuum that guarantees psychic and physical life. Threatened and vulnerable, *homo sapiens* stays connected to this inner social reality and is *a priori* inclined to open himself to the acoustic world of the group – the *sono* sphere of the community. Through fine tuning to this *sono* sphere the old society convinces her self of her own message: she will remain this society as long as she is able to tune in to herself.

3) Man is a telepathic animal. Sloterdijk explains: telepathy is the ability to be moved, stimulated into participation by means of something that is absent. This is not a paranormal phenomenon but the most fundamental characteristic of intelligence. Human intelligence can be reached from a distance, in time as past and tradition, in space with written texts that form the basis for imperialistic communication, '*tele* politics' and enforce power from a distance. Writing becomes world language. Not only were inner voices from the past and tradition 'heard' - reminding *homo sapiens* of the original *sono* sphere – also the deep logical structure of the world in time and space was

expressed in some kind of world text in which the integral truth of all that is was encoded. And this holds for political as well as religious texts, i.e. the *euangelion* of liberation from the *dysangelion* of suppressing power.

4) The fourth characteristic of man illustrates his inclination to receive the absent even more: his urge for migration, his inner drive to reach out and move from place to place, over small and long distances, and eventually from the land of the living to the other world beyond the borders of time that Plato called *metoikèsis*. Man comes and goes all the time showing not only physical mobility but also a psychological and spiritual mobility. The more complex and expanded a society becomes the more the difficulty of tuning in and contributing to the *sono* sphere increases. And yet whole populations need this *sono* sphere as an inner world, as an habitable world house. Therefore a special kind of mobility develops that goes much deeper: a creative state of being in and relating to the world. Creativity being the capacity of bringing along old images, sound, as 'furniture' in the migration from the small and well known to the expanded new and unknown reality. In our days this bigger reality has become the 'world' and received global connotation: responsible communication through the worldwide media has become vital.

5) Finally the fifth anthropological fact about man is that he is 'auto hypnotic', auto plastic, in the sense that he invents himself, individually but even more as nation, culture or imperial entities. What is needed most for a society to remain society is to create a consistent coherence in the *sono* sphere. This has political implications, for the right of self determination of societies and cultures collides immediately with the problem of multi interpretation. Musical concepts as political monophony and political polyphony become the new concepts of the political psycho-acoustics and theory of harmony. They are helpful in the question how to 'compose' a complex society with a consistently coherent *sono* sphere that feels as an habitable world house. These auto plastic processes are very powerful, as shows the global invasion of western culture, and can be implemented for good and for worse.

With musical ways of knowing in politics also harmony enters the picture and there mass communication technology has a vital role to play. Internet

connects everything to everything, everyone to everyone and news travels fast all over the world. The question is: will the news the media spread over the world be good news or predominantly bad as is the case in our days. A lot of meaning dissipates because there is no more trust in any unifying meaning behind the plurality of the global mind and the news about that plurality is 'reduced' to flat, understandable superficiality. However, the project of the modern world, the habitation of a coherent *sono* sphere as a real home in the global village can only be successful as long as the principle of sufficiently good news is working. There is our challenge of today: create new positive meaning and spread the news.

Arnold Cornelis then is really helpful in creating new positive meaning beyond post modern nihilism. In his book *De Logica van het gevoel* (The logic of feeling)¹¹ he performs a thorough and beautiful philosophical investigation of the development of the human mind in the history of mankind. Cornelis states that on each level of consciousness the human mind is learning in two ways: constructive learning and catastrophic learning. Furthermore he distinguishes three main phases in the human history of learning and we are now entering the third phase which is a very positive and hopeful phase for mankind as a whole.

1) The first phase actually starts long ago when 'man' began using tools to achieve his goals. It really starts to flourish when man began to use the intelligence that was needed for this kind of activity to question the mythical reality in which he had lived for so long and investigate nature in a more rational way. Abandoning his nomadic way of life he now settled on a fixed piece of land and stayed there to enjoy the fruits of his own cultivation of the land. New agricultural techniques were invented and the crops increased in quantity and in quality. Especially in areas with big rivers inundating the neighboring lands on a regular basis – like Nile, Euphrate and Tigris – this turned into a lucrative business. Huge irrigating systems were built to hold

¹¹ Arnold Cornelis, *De logica van het gevoel, Filosofie van de Stabiliteitslagen in de Cultuur als Nesteling der Emoties*, Amsterdam, 1997

the water and fertilize the ground throughout the year and not only at times when the river overflowed the land. This meant agricultural overproduction, that is a lot of food could be produced for people who did not work in agriculture: kings, palace servants, priests, soldiers, scientists, librarians, etc. Great civilizations could emerge out of this rational development of the human mind in practical matters. And they were defended and expanded by means of huge armies and violent warfare.

The constructive learning in this first phase of human intelligence is that a better understanding of nature may lead to better management of the land by means of better agricultural techniques so that many additional hungry mouths can be fed and civilization in all its aspects may flourish. This knowledge is gathered in a stable layer in human consciousness. It is there to stay there forever and will never disappear. The catastrophic learning is destruction in violent warfare and following suppression of many innocent masses by the conquerors, only to be conquered and annihilated themselves in the same ongoing process. New learning became necessary to secure the existence of human life in more solid social structures.

2) According to Robert Carneiro from the American Museum of Natural History in New York the total number of political entities – village communities, tribes, clans - on planet earth in the year 1000 BCE was approximately 500.000. In the year 500 CE this number had decreased to 250.000 and in our time there are 200 political formations that have survived the world historically and are represented in the General Assembly of the United Nations. What mankind learned in this process was to build ever bigger solid social structures with consistently coherent *sono* spheres, secure borders and more or less reliable distribution of power. And this happened in tribal and eventually in regional and national politics of the state but also in numerous institutions in all kinds of social realms on the basis of bilateral or mutual agreements that were written down in contracts and fixed in a vast amount of jurisprudence. This jurisprudence created closed systems of national and social security in which warfare and personal conflicts were avoided or at least handled with care. Only in utmost necessity it was decided to go to war, but

because ever bigger political entities were involved the results were also increasingly devastating. Violence as guarantee of social and individual security does not lead to real freedom nor safety. Constitutional, penal and private law dictated how groups and individuals had to live within the closed systems that grew more and more rigid and self serving because of post modern doubt and nihilism. Especially as a result of the modern turn to the subject individuals felt increased pressure to make their life worthwhile all by themselves. In the end the self conscious individual felt lonely and worthless because the structures in which he had to live only served themselves and deprived him from his own personal dignity and value.

The constructive learning here is the building of solid social structures and related jurisprudence to avoid war and conflict with varying results and guarantee social security as much as possible for self conscious individuals. Also this knowledge is added as a stable layer in human consciousness to the already existing knowledge of nature. The catastrophic learning of this phase refers to the arrogance of the self sufficient social structures and the ditto modern lonely individual losing more and more personal freedom, dignity and self value. And this catastrophe will be met in learning a new way of knowing in the next phase of human history that we are now entering.

3) The self conscious individual cannot and will not live in post modern nihilism – no truth, no moral and desperately fragmented solipsism – so he starts searching for new ground under his existence. And he finds it in more holistic ways of knowing and in a renewed feeling of belonging to and therefore active participation in the community. The self conscious individual acquires new dignity and self value by means of seeing himself as a whole living human being with many layers of consciousness, many senses and related intelligences capable of heart connections with other whole human beings. And so many new networks emerge in and through the social media where mutual aid and support are more important than power and money. And this means that communal life – digital as well as analogue - also receives new and more holistic meaning. Cornelis calls this new emerging worldwide consciousness ‘communicative self directing’. The individual is

important and is able to make his or her own decisions, but he/she does so with dignity in connection with others by means of meaningful communication. Of course there is a lot of suspicion and even disbelief in the world towards this new consciousness and holistic ways of knowing. Many fall back on their 'safe' positions dictated by tradition, religion, state or culture, in short the social structures that guaranteed their safety. But now they have to defend them with armed forces and this causes the social structures to close in themselves. They try to make themselves independent and absolute which in turn makes them unsafe per definition, because in so doing animosity and hostility are invited and the consistently coherent *sono* sphere driven out.

So the constructive learning in this third phase of human history is related to the 'redignification' of the individual as a whole and thus valuable member of open and loving communities by means of sincere communication. Added to the other two stable layers of consciousness this 'communicative self directing' makes mankind ready to create a better world. Human consciousness as a whole - according to Cornelis - is now well equipped and strong enough to overcome the catastrophic learning of this phase i.e. arrogance, nihilism and warfare by artificially closed systems and pseudo safe social structures.

Heart connection as ground for a holistic way of knowing in theology and preaching

I would like to draw some conclusions from what preceded for a new way of knowing in theology and preaching. What seem to me to be the most important lesson coming from contemporary thought and consciousness is that it is time to re-evaluate, re-interpret the concept of 'chaos'. In the nuclear and cosmic realities that are opening themselves nowadays to the human mind the traditional Newtonian and modern variants of this logic no longer apply. But that doesn't mean total, destructive chaos. What seems to be chaos to the traditional human mind - that is uncontrollable rationally in traditional logical systems - appears to be a wonderful mysterious reality of unexpected connections based on vibrations of light and energy. A unique and

trustworthy *sono* sphere that helps us feel at home in an infinite universe with unimaginable numbers of particles and galaxies. And relating this infinite universe to the God beyond gods (with Paul Tillich) helps us to experience basic trust theologically and speak a new spiritual language based on this holistic although always partial way of knowing. The interpretation of the concept 'chaos' as a function of traditional cognitive imperialism is negative and destructive, the interpretation of the same concept as a function of a new, more holistic way of knowing is expecting and hopeful. Like the Hebrew term *tohuwawohu* (wild and empty) at the beginning of the Genesis story of Creation it announces new reality.

Now in this new *sono* sphere things begin to change rapidly. The act of knowing no longer aims at exclusive and excluding knowledge but at inclusive connecting knowledge. Through phenomenological reduction ever deeper layers of reality and consciousness are discovered and experienced and what is more the energetic interrelationships between all these layers revived. Psychoanalysis connects the seven chakra's – or levels of consciousness - as a whole structure of flowing energy through each person from heaven to earth and back. Body and soul, matter and spirit are no longer separated but form a creative unity with the loving heart chakra as its center and authentic community with others as its playground. Vision, hearing and all the other senses with their related intelligences form together the basis of a new way of knowing. Arts (visual and musical) and sciences (physics and humanities) cooperate in exploring reality on a much larger scale than ever before. Religions no longer fight each other to secure their own rights in heaven, but enrich each other with their wisdom and cooperate to create a better world. Basic trust inspires every person to take his or her own rightful place in the universe in a responsible way and in doing so to create room for others. Truth is no longer something that can be owned by a limited number of smart people, but a huge realm that can never be completely grasped nor controlled by the human mind. And man is nevertheless invited to participate in the realm of truth, humbly and partially, serving the suffering other. For me all this comes quite near the Hebrew conception of knowing in the verb *jada*, cognition in which spiritual, rational, communal and sexual ways of

knowing form a beautiful and joyful unity. New positive meaning is being created so spread the news.

When all this is manifested on a world wide scale – for Sloterdijk this a *conditio sine qua non* for mankind to survive, for Cornelis it is ‘just’ the next step in human history – this will also affect Christian faith deeply. The role and status of Jesus will change dramatically. He will remain Savior, but in a completely different reality, greater and more modest at the same time. Greater because in the new *sono* sphere of the galaxies / infinity his role as redeemer will encompass all galaxies and so his cosmic status will expand enormously, more than we ever realized before. And he will also become more modest because of his greatness.

In the worldwide human mind of today – beyond the traditional western ways of knowing – the pre modern satisfaction theology of St. Anselm of Canterbury no longer holds with the compelling force it once had¹². First of all Anselm ‘proved’ the existence of God by describing Him as ‘something greater than which nothing can be thought’. Anselm’s ontological ‘proof’ of the existence of God lost its compelling rational force in our days, because God is related - not to say - reduced to the human thinking of the pre modern period and that is also the frame of mind in which the satisfaction theology was conceived. God as perfect being was hurt by evil and guilt exercised by man and He could only be satisfied by the atonement operated by an equal perfect being as Himself. So he sent his son. And therefor Jesus as the Christ - without sin and evil – sacrificed himself on the cross and so doing paid for the human sin and evil. God Almighty satisfied and man could only be atoned, reconciled with Him by believing in Christ as the only way to salvation. Perfect balance in a closed system where everything or at least what is needed most can be followed, ‘known’ by the human mind. This is now experienced as the kind of reductionist, closing knowledge in the negative sense that no longer holds in the actual *sono* sphere of today’s multi uni-

¹² St Anselm of Canterbury, *Proslogion*, here used in the translation by Dr. Carlos Steel, Bussum, 1981

verse, where the mysteries of the unknown also play a more important role than we ever realized. And that is why I think that Jesus as Savior can no longer be exclusively connected to human ways of knowing that has developed on planet earth and that he may have completely different roles and attributes elsewhere of which we humans are totally unaware. So in an expanded universe the role of Savior has expanded likewise. 'Greater than anything that still can be thought' would be my proposal.

However, something of Anselm's faithful intellect has survived in our mind as some sort of first naivety. Only the analysis that followed has changed the status of intellectual proof dramatically and prepared us for – what Ricoeur calls - the second naivety. What seems to be the most basic reality in the atoms and the galaxies, that determines the new *sono* sphere we are beginning to become aware of now, hints at two colliding mysterious forces: decay and separation on the one hand and connection through harmonic vibrations on the other. Or in more anthropological terms: violent hate separation versus loving heart connection. Our hope lies in the heart connection to experience and build new reality. And therefor competition between the Saviors of the religions begins to become inconceivable. Instead of Jesus as the only Savior or Messiah I imagine him in a more modest way: cooperating, communicating with other Saviors for the human wellbeing in a new *sono* sphere - worldwide and connected to particles and infinity. I see him search with the Hindus for balance, with the Buddhists for decrease of desire and suffering and for an increase of compassion for the suffering other, with prophet Mohammed for peace between the rivaling desert tribes and finally longing with the Jews for the coming of the *Meshiach* who will bring the love of an ultimately undefined God to planet earth. In terms of cognitive imperialism this may make Jesus smaller and that may even look like blasphemy. But it is not: in terms of salvation it makes Jesus, our Christian Messiah and symbol of self sacrificial love stronger than death, a modest and loving connector of hearts only to feed the basic trust of Christian and other faiths to grow - in a new reality - towards Gods Kingdom of peace and righteousness. Mysteriously wonderful, salvation in infinite eternity, pure joy ...

Van interpretatie naar inspiratie

Door: Jan Chr. Vaessen

Van interpretatie naar inspiratie

De filosofie is altijd mijn trouwe metgezel geweest bij het bestuderen van de theologie en de oude teksten die zij koestert. Met haar waarheidsvraag heeft de filosofie mij ver gebracht, ver voorbij mijn eigen grenzen zowel fysiek, psychisch, spiritueel, en ook als het gaat om bewustzijn en bewustwording als geheel. De tot in de uiterste consequenties doorgedachte kritiek van postmoderne filosofen als Lyotard en Derrida op het ‘westerse’ denken vind ik waardevol, maar ik ga daarin niet zo ver met hen mee om te stellen dat waarheid – net als moraal trouwens – niet bestaat. Dé waarheid is een ander verhaal. Ik geloof met mijn leermeester Paul Ricoeur dat er wel zoiets als waarheid bestaat, maar die is onuitputtelijk, groter dan wij kunnen bevatten of controleren. Participeren klinkt al wat bescheidener, en opent daarom ook heel nieuwe grenzen van werkelijkheid voor het bewustzijn. Dat is voor mij ook het wezen van de hele interpretatie-geschiedenis. Het ene model volgt het andere op, bouwt erop verder, integreert het oude op nieuwe manieren, zodat nieuwe werkelijkheid zich aan ons bewustzijn kan openbaren. Dat houdt nooit op. Ik moet dan ook verder willen denken dan het interpretatie-model Ricoeur, tekst én lezer. En ik doe dat met een kwantumsprong – van interpretatie naar inspiratie.

De kwantumsprong

Waar het westerse denken noodzakelijkerwijs toe heeft geleid is de bewustwording van het feit dat degene die observeert de uitkomst van de observatie bepaalt. Kant had al door dat een deel van de werkelijkheid – het *Ding an sich* – gewoon niet te kennen valt en dat wat we kennen te danken is aan het feit dat de werkelijkheid zich aanpast aan de categorieën waarmee wij haar beschrijven – empirisch en logisch. Schleiermacher ontdekte dat het vaststellen van de regels der interpretatie een wezenlijk onderdeel van de interpretatie is, waarmee de rol van de observator nog sterker wordt benadrukt. En in

de huidige hermeneutiek is de rol van de interpreter helemaal duidelijk. Ricoeur gaat uit van de autonomie van zowel de tekst als van de lezer en de lezer bepaalt welke wegen hij of zij in de wereld van de tekst wilt gaan. Hoewel die wereld in principe onuitputtelijk is qua diepgang en betekenis, heeft hij met het feit dat we in een wereld kunnen terecht komen waarin onze logica niet meer geldt nooit echt rekening gehouden. En ja hoor een entiteit in de subatomaire wereld kan zowel golf als deeltje zijn al naar gelang de manier waarop wij er naar kijken. Om die vreemde wereld te betreden, die desalniettemin aan de basis ligt van alles dat is en leeft en daarmee op een bijzonder manier is verbonden, moet je een kwantumsprong maken.

De term kwantumsprong komt uit de kwantum- of subatomaire fysica. We hebben altijd gedacht dat atomen elkaar aantrekken door electromagnetische krachten. Dat is voor een deel waar. Elk atoom heeft een kern en daar om heen cirkelen heel veel elektronen in verschillende banen. En nu kan het maar zo gebeuren dat één zo'n elektron zo maar naar een andere baan springt. Daarmee verandert de energetische lading van het hele atoom en zo gaat het atoom ook andere atomen aantrekken om heel nieuwe moleculen te maken. Dat is het eerste wonder, niet te voorspellen, niet te controleren, het gebeurt gewoon. Maar er is nog meer. In de atomen razen ook lichtdeeltjes rond, de fotonen. Licht heeft net als klank altijd een trillingsgetal en een groot deel van de aantrekkingskracht tussen atomen wordt gevormd door resonantie. Atomen met gelijke trillingsgetallen trekken elkaar aan om moleculen te bouwen. En zo heeft alles wat is en leeft, dode en levende materie, en ook materie en geest resonantie, harmonie als z'n meest elementaire bouwprincipe. Dat is nog een veel groter wonder. Het is er gewoon, zonder dat wij het hoeven te organiseren, laat staan kunnen organiseren. Het enige wat ons te doen staat is met dit gegeven mee te resoneren om nieuwe werkelijkheid te ontdekken en te creëren. Er daagt zelfs een nieuw – misschien wel eindeloos - bewustzijn, waarin alles op de één of andere manier met alles dat is en leeft is verbonden. En ik vind dat heel inspirerend.

Coherente hartverbinding

De kwantumsprong heeft een nieuw bewustzijn op gang, aan het licht gebracht, waarin de empirie, de logica en de kwantumvelden met elkaar zijn verbonden. In dat bewustzijn zijn loslaten van de oude paradigma's, nieuwe kosmische en zelfkennis (chakra 7) aan de ene kant en oervertrouwen, geborgenheid midden in de chaos (chakra 1) aan de andere kant belangrijke operatoren. In de chakrastructuur als geheel is het hart (chakra 4) de grote verbinder van alle bewustzijnslagen *in* de mens, maar ook naar buiten toe. En met het hart kunnen we ons dus met de zintuigelijk meetbare wereld, de wereld van het denken en nu ook met de kwantumvelden verbinden. Noor Bongers gebruikt in haar beschrijving van het interpretatiemodel Vaessen (opgenomen in de reader *Zinweging*, die ik gebruik bij de retorica leer-gangen) de term 'coherente hartverbinding' – met de empirie, de logica, en de kwantumvelden. In zo'n verbinding is veel mogelijk, maar wat ik nog het allerbelangrijkste vind, is dat je er blij van wordt! De Noorse filosoof Arne Naes noemt dat de vreugde die gepaard gaat met de realisering van het diepe ecologische zelf, dat inherent verbonden is met alles dat is en leeft, en gericht is op het goede leven.

Iets daarvan, eigenlijk heel veel daarvan ervaar ik in de cursusgroepen met wie ik een jaar lang mijn passie voor de retorica mag delen en helemaal op de jaarlijks terugkerende Dag van de Retoriek. Best wel veel theorie die je als deelnemer in zo'n leergang moet verstouwen – psychologie, filosofie, retoriek. Ze komt binnen in je hoofd, daalt gaandeweg in in je hele wezen en brengt dan heel veel verbinding, persoonlijk en als groep. En die diepe verbondenheid is er ook op de Dag van de Retoriek tussen mensen die elkaar vaak helemaal niet kennen, maar wel een eenheid ervaren in een verruimd bewustzijn die bijna tastbaar is. Het gaat immers niet meer om de dualiteit van het rationele kennen, het gaat om bewustwording, om samen, en om de coherente hartverbinding met alle bewustzijnslagen. Het hart weet sowieso veel eerder dan het hoofd wat er aan de hand is in jezelf en wat zich aandient vanuit de buitenwereld. Vriendje zijn met je hart is dus alleen maar slim.

In alle lezingen die dit jaar zijn gehouden, liedteksten die zijn geschreven en gezongen, workshops die zijn gegeven (het spelen met paarden, het ervaren van de verbinding van hemel en aarde met behulp van klankschalen, de lancering van het interpretatiemodel Vaessen), het Ayurvedisch eten dat we hebben gegeten, steeds weer werd die hartverbinding op een liefdevolle en creatieve manier uitgedrukt. En ieder doet het op geheel eigen wijze. Juist daarom is de kwaliteit zo hoog, de diversiteit groot en heb ik me geen moment verveeld. Alle chakra's spinden rond en hielden elkaar zo in beweging dat het een lieve lust was. Ik werd er door geïnspireerd en dacht zo moet het leven zijn. Uitgaan van, opengaan voor en opgaan in een groter geheel dan jezelf, je diep in je hart coherent verbonden weten met alles dat is en leeft, en dan gewoon samen blij zijn. Heel bijzonder. De kwantumsprong is inderdaad de moeite waard gebleken. Ze brengt mij in ieder geval van mijn hoofd naar mijn hart, van de interpretatie naar de inspiratie. Ik hoop dat het jou ook zo is vergaan met het nog eens doorlezen van de teksten in dit bundeltje over de stilte. En voor straks: veel plezier in al je coherente hartverbindingen.

Aanbevolen literatuur

Voorwoord

- Richard Toye, *Rhetoric, A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford (UK), 2013

Psychologie, verbinding met je zelf

- Tantrik Purnananda-Swami, *Sat-Chakra-Nirupana*, 'Description of and Investigation into the Six Bodily Centers', in het Engels vertaald door Arthur Avalon in *The Serpent Power*, New York, 1974.
- Anodea Judith, *Handboek Chakra Psychologie*, Haarlem, 2003. Vertaling van: *Eastern Body, Western Mind*, Berkely CA, 1996.
- Anodea Judith, *Chakra Werkboek*, Haarlem, 2005 (17e druk). Vertaling van: *Wheels of life*, St Paul (Minnesota), 1987.
- Anodea Judith, *Hart voor de Wereld*, Haarlem 2006. Vertaling van: *Waking the Global Heart*, Elite Books USA, 2006.
- Klaas Jan van Velzen, *Holistische psychotherapie, De eenheid van lichaam, geest en ziel vanuit een Indiaas persectief*, Deventer, 2005
- Cf. Ivan Boszormenyi-Nagy (wordt uitgesproken als Nodge), *Invisible Loyalties*, New York, 1984
- Cf. Ivan Boszormenyi-Nagy *Between give and take: a clinical guide to contextual therapy*, New York, 1986.
- C. W. Graves, *Levels of Human Existence*, Santa Barbara CA, 2003

Hermeneutiek, verbinding met je bronnen

- Jan Chr. Vaessen, *Tussen Schrift en preek, Ontwerp van een analysemodel voor de Bijbelinterpretatie in preken met gebruikmaking van de tekstuele hermeneutiek van Paul Ricoeur* (dissertatie), Kampen, 1997.

- K.A. Deurloo, 'Exegese naar de Amsterdamse traditie' in: *Inleiding tot de studie van het Oude Testament*, onder redactie van A.S. van der Woude, Kampen, 1986, p.188-198. Interpreteren volgens de structuralistische methode.
- T. de Boer, 'Fenomenologie, een lied van schijn en wezen' in: R.C. Kwant en S. IJsseling, *Filosoferen, gangbare vormen van wijsgerig denken*, Alphen a/d Rijn, Brussel, 1978 (73-89).
- H.G. Gadamer, *Wahrheit und Methode*, Tübingen, 1986.
- H. Küng, D. Tracy, *Theologie – wohin?*, Gütersloh, 1984.
- Th.C.W. Oudemans, 'Gadamers wijsgerige interpretatieleer' in: Th. de Boer e.a., *Hermeneutiek*, Meppel/Amsterdam, 1988.
- Paul Ricœur, *Interpretation Theory, discourse and the surplus of meaning*, Fort Worth, Texas, 1976.
- Paul Ricœur, *Le conflit des interprétations*, Paris, 1969. Ook beschikbaar in de Engelse vertaling: *The Conflict of interpretations, Essays in Hermeneutics*, Northwestern University Press, Evanston, Illinois (USA), 1981 (derde druk)
- Paul Ricœur, *La métaphore vive*, Paris, 1975. Ook beschikbaar in de Engelse vertaling: *The Rule of Metaphore, Studies of the Creation of Meaning in Language*, University of Toronto Press, Toronto (Canada), 1977

Retoriek, verbinding met je publiek

- David Buttrick, *Homiletics, moves and structures*, Philadelphia, 1987, p.23-83
- Rudolph Zerfasz, *Grundkurs Predigt 1 und 2*, Düsseldorf, 1997
- John S. McClure, *The four Codes of Preaching, Rhetorical Strategies*, Fortress Press, Minneapolis, 1991
- G.D.J. Dingemans, *Als Hoorder onder de Hoorders, Hermeneutische homiletiek*, Kampen, 1991
- Thomas H. Troeger, *Imagining a Sermon*, Nashville (Tennessee USA), 1990

- Thomas H. Troeger, *Preaching and Worship*, Chalice Press, St. Louis, (Missouri USA), 2003
- Scott Berkun, *Confessions of a public speaker*, Sebastopol (CA USA), 2010.

Stromende energie

- Jan Chr. Vaessen, [*A Quest for Hope*](#), *Searching for ways out of postmodern nihilism*, 'An interpretation of Psalm 131' p. 306-318, Groningen, 2009.
- Joep Dohmen, *Het leven als kunstwerk*, Amsterdam, 2011

Verder denken

Theatertechnieken voor de retoriek

- Nancy Duarte, *Resonate*
- Garr Reynold, *Presentation Zen*

Authenticiteit in de retorica en de retoriek

- Th. Boman, *Hebrew thought compared to Greek*, New York, London, 1970.
- E. Auerbach, *Mimesis, De weergave van de werkelijkheid in de westerse literatuur*, 2004. Vertaling van: E. Auerbach, *Mimesis: Dargestellte Wirklichkeit in der abendländische Literatur*, Bern/München, 1946/2004. In het eerste artikel ('Het litteken van Odysseus', p. 7-29) vind je een aardige illustratie van het verschil in Hebreeuwse en Griekse perceptie en beschrijving van de werkelijkheid, waarin een episode uit Homerus' Odyssee – de beschrijving van Odysseus' litteken – wordt vergeleken met het Genesis verhaal over de Akeda – Abraham die zijn zoon Isaïc offert.
- Quintilianus (1^e eeuw na Chr.), *De Opleiding tot Redenaar*, vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door Piet Gerbrandy, Groningen, 2011 (zesde druk) .
- F. Rosenzweig, *Der Stern der Erlösung*, Frankfurt, 1996 (5e editie, met een proloog van Reinhold Meyer en een epiloog van Gershom

Scholem). Nederlandse vertaling: *De Ster van de Verlossing* door A.P.J. van Ligten, Delft / Meppel, 2000.

- E. Lévinas, *Totalité et infini*, Den Haag, 1961;
- E. Lévinas, *Autrement qu'être ou au delà de l'essence*, Den Haag, 1974.
- Paul Ricœur, *Interpretation Theory, discourse and the surplus of meaning*, Fort Worth, Texas, 1976

Een goed diner

- Philip E. Wagner, *Op weg naar een wereld die groter is dan onszelf. Over de samenhang tussen economische ontwikkeling en goed bestuur in een duurzame samenleving*. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van gewoon hoogleraar *Global Economy and Governance* aan de ICUC (Inter-Continental University of the Caribbean), Groningen, 2014 (ISBN 978-90-821805-0-3)
- D.D. Ofman, *Bezieling en kwaliteit in organisaties*, Utrecht, 1998
- J. Drontmann, *Hoofd ontmoet hart*, Utrecht, 2002
- W.J.H. de Liefde, *Van dialoog tot besluit*, African tribal leadership voor managers, Kluwer, Deventer, 2002

A different way of knowing

- Howard Gardner, *Frames of Mind*, The Theory of Multiple Intelligences, New York, 1983.
- Jacques Derrida, 'Différance' in: *Margins of philosophy*, Chicago 1986.
- Jean-François Lyotard, *Heidegger et les 'juifs'*, Paris, 1988.
- Richard Rorty, *Contingency, irony and solidarity*, New York, 1989.
- Jan Chr. Vaessen, *A Quest for Hope, Searching for ways out of postmodern nihilism*, Groningen, 2009.
- Arnold Cornelis, *De Logica van het Gevoel, Filosofie van de stabiliteitslagen in de cultuur als nesteling der emoties*, Amsterdam / Brussel / Middelburg, 1997.

- Peter Sloterdijk, *Medienzeit, Drei gegenwartsdiagnostische Versuche.*, Stuttgart 1993; Nederlandse vertaling van: Hans Driessen, *Mediatijd, Technologie en wereldmanagement*, Amsterdam, 1999, p. 75-98.
- H.A. Kramers en H. Holst, *De bouw der atomen en moleculen*, Amsterdam, 1949.
- Anselmus van Canterbury (1033-1109), *Proslogion, gevolgd door de discussie met Gaunilo*. Ingeleid, vertaald en geannoteerd door dr. Carlos Steel, Bussum, 1981.

Illustratief voor het nieuwe-tijds-denken

- Martijn Aslander en Erwin Witteveen, *Easycratie. De toekomst van werken en organiseren*. Den Haag, 2010. (ISBN 978 90 5261 702 2)
- Ivo Valkenburg, *Spirit in Finance, Laat je licht schijnen in de wereld van geld en materie*, Deventer, 2009
- Marja de Vries, *De Hele Olifant in Beeld, Inzicht in het bestaan en de werking van Universele Wetten en de Gulden Snede*, Deventer, 2007
- Richard Sennett, *The Culture of New Capitalism*, Yale University Press, New Haven / London, 2006.
- Richard Sennett, *De Ambachtsman, de mens als maker*, Amsterdam 2008. Vertaling van: *The Craftsman*.
- Otto Scharmer, *Theorie U, Leiding vanuit de toekomst die zich aandient, open geest, open hart, open wil*, Zeist, 2012 (derde druk). Vertaling van: *Theory U, Leading from the Future as It Emerges*, San Francisco (CA USA), 2009.
- Gregory Bateson, *Steps to an Ecology of Mind*, University of Chicago Press, Chicago, 1972. Met een nieuw voorwoord van Mary Catherine Bateson, Chicago, 2000
- Rupert Sheldrake, Ralph Abraham en Terence McKenna, *Trialogen op de rand van het westers denken, Chaos, creativiteit en verbeelding op weg naar een visionaire toekomst*, Utrecht/Antwerpen,

1995. Vertaling van: *Dialogues at the edge of the west*, Santa Fe (New Mexico USA), 1992.
- Rupert Sheldrake en Matthew Fox, *Engelen: energieën in de kosmos*, Kosmos Uitgevers, Utrecht / Antwerpen, 1998. Vertaling van: *The Physics of Angels*, San Francisco, 1997.
 - Pim van Lommel, *Eindeloos bewustzijn, een wetenschappelijke visie op de bijna-dood ervaring*, Utrecht, 2012 (achttiende druk).
 - Ervin Laszlo, *Worldshift 2012, De synergie van groen ondernemen, nieuwe politiek en hoger bewustzijn*, Deventer, 2010. Vertaling van: *Worldshift 2012: Making Green Business, New Politics & Higher Consciousness Work Together*, Rochester (Vermont USA), 2009.
 - Lynne McTaggart, *Het Veld, De zoektocht naar de geheime kracht van het universum*, Deventer, 2011 (achtste druk). Vertaling van: *The Field – The Quest for the Secret Force of the Universe*, New York, 2001.
 - Lynne McTaggart, *De Verbinding, Word je bewust van het veld waarin je leeft*, Utrecht, 2011, Vertaling van: *The Bond – Connecting through the Space Between Us*, 2011, New York.
 - Baird T. Spalding, *De Meesters van het Verre Oosten*, Deventer, 2011 (vierde druk). Vertaling van: *Life and Teachings of the Masters of the Far East*, oorspronkelijke uitgever: De Vorss & Co. – USA, 1982 (of eerder).
 - Arne Naes, *Life's philosophy, reason and feeling in a deeper world*, Athens (Georgia USA), 2008.
 - Arne Naes, *The Ecology of Wisdom, Writings by Arne Naes*, (edited by Alan Drengson and Bill Devall), Berkely (CA USA), 2008.
 - Don Ihde, *Postphenomenology. Essays in the Postmodern Context*, North Western University Press, Evanston (Illinois USA) 1995
 - Barbara Hand Clow en Gerry Clow, *Alchemie van Negen Dimensies, De ontraadseling van de verticale as door de dimensies, graancirkels en de Maya-kalender*, Barchem, 2006. Nederlandse vertaling van: *Alchemy of Nine Dimensions, Decoding the Vertical Axis, Crop Circles and the Mayan Calendar*, Charlottesville, (VA, USA), 2004.

Een uitzonderlijk goed boek waarin veel voor mij veel op z'n plek viel.